

ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Π.Μ.Σ.: Ποινικό Δίκαιο & Ποινική Δικονομία

ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: Ποινικό Δίκαιο & Ποινική Δικονομία

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΕΤΟΣ: 2020-2021

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

της Ηλέκτρας – Φραγκίσκης Καρφοπούλου του Βασιλείου

A.M.: 7340010920006

Ενωσιακά Πρότυπα Καταλογισμού Ποινικής Ευθύνης στην Επιχείρηση

Μηχανισμοί Εταιρικής Συμμόρφωσης και Ευθύνη των Ιθονόντων

Επιβλέποντες:

- α) Επίκουρος Καθ. Α. Τζανετής
- β) Καθηγητής Η. Αναγνωστόπουλος
- γ) Επίκουρος Καθ. Ι. Ανδρουλάκης

Αθήνα, Νοέμβριος 2021

Copyright © [*Ηλέκτρα – Φραγκίσκη Καρφοπούλου, 2021*]

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΟΙΜΙΟ.....	4
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: ΕΝΩΣΙΑΚΑ ΠΡΟΤΥΠΑ ΚΑΤΑΛΟΓΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΠΟΙΝΙΚΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ ΓΙΑ ΠΡΑΞΕΙΣ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ.....	5
I. Εισαγωγικές παρατηρήσεις. Θεσμικό πλαίσιο του Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου.	5
II. Τα βασικά χαρακτηριστικά του Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου της Επιχείρησης	12
i. Το θεσμικό πλαίσιο	14
ii. Επισκόπηση του ενωσιακού προτύπου. Δύο βάσεις για τον καταλογισμό σε ευθύνη της επιχείρησης.....	20
III. Φύση της ευθύνης για πράξεις της επιχείρησης και δογματικές βάσεις στα εθνικά δίκαια	26
i. Η φύση της ευθύνης των νομικών προσώπων	27
ii. Δογματικές βάσεις ενσωμάτωσης της ποινικής ευθύνης της επιχείρησης	30
iii. Ενδιάμεσο συμπέρασμα	44
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΠΡΟΣΗΚΟΥΣΑ ΕΠΟΠΤΕΙΑ ΚΑΙ ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΚΗ ΣΥΜΜΟΡΦΩΣΗ. ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΔΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ	48
I. Η ευθύνη από παράλειψη προσήκουσας εποπτείας ή ελέγχου.....	48
i. Σχέση με την βάση ευθύνης του άρθρου 15 ΠΚ	52
ii. Το πρόβλημα της θεμελίωσης του αδίκου και του καταλογισμού σε ενοχή (actus reus και mens rea) και του προσδιορισμού του αιτιώδους συνδέσμου	55
II. Η οργανωτική υπαιτιότητα ως κριτήριο καταλογισμού ποινικής ευθύνης στην επιχείρηση.....	63
i. Η έννοια της οργανωτικής ενοχής της οντότητας	63
ii. Οργανωτικό σφάλμα και διαχειριστική αστοχία στην παράλειψη προσήκουσας εποπτείας.....	66
III. Μηχανισμοί εσωτερικής συμμόρφωσης και ευθύνη ιθυνόντων από πράξεις υφισταμένων τους.....	73
i. Η ιδιωτικοποίηση της ποινικής διαδικασίας και η αυτορρύθμιση ως εργαλεία του ποινικού δικαίου.....	73
ii. Συνέπειες στην ευθύνη των ιθυνόντων.....	86
Αντί επιλόγου. Συμπεράσματα και νομοτεχνικές προοπτικές.	96
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	100

ΠΡΟΟΙΜΙΟ

Η παρούσα μελέτη επιχειρεί μία θεσμική και συστηματική ανάλυση των προτύπων της ευρωπαϊκής ποινικής έννομης τάξης, που αφορούν στον καταλογισμό της ευθύνης για την τέλεση ποινικών αδικημάτων στα νομικά πρόσωπα και εκπορεύονται από το πρωτογενές και δευτερογενές δίκαιο της Ένωσης. Στο πρώτο κεφάλαιο της παρούσας αναλύεται η διαμόρφωση και η εφαρμογή του ενωσιακού προτύπου καταλογισμού της ποινικής ευθύνης στις νομικές οντότητες (επιχειρήσεις και νομικά πρόσωπα εν γένει), το οποίο δομείται στην βάση δύο υποστάσεων – προτύπων για τον προσδιορισμό της ευθύνης των ιθυνόντων - διοικητών τους. Ειδική μνεία γίνεται στην νομική φύση της προβλεπόμενης ευθύνης των οντοτήτων με αναφορά στην προβληματική του χαρακτήρα της ευθύνης των νομικών προσώπων ως ποινικής ή μη. Κατόπιν, το δεύτερο κεφάλαιο της παρούσας επικεντρώνεται στην συστηματική προσέγγιση των στοιχείων της δεύτερης βάσης καταλογισμού σε ευθύνη των ιθυνόντων, η οποία φέρει τον χαρακτήρα παράλειψης και από την οποία ανακύπτουν δογματικά ζητήματα ενσωμάτωσης και εφαρμογής της ιδίως αναφορικά με την πρόβλεψη μίας νόθου αντικειμενικής ποινικής ευθύνης και του εξ αυτής κινδύνου παράβασης της αρχής της ενοχής. Τέλος, η αποδιδόμενη στην οντότητα ενοχή για ποινικό αδίκημα αναλύεται υπό το πρίσμα της θεωρίας της οργανωτικής ενοχής, η οποία συσχετίζεται με την δευτερογενή υποχρέωση της οντότητας για ποινική συμμόρφωση μέσω του εργαλείου των μηχανισμών εσωτερικής συμμόρφωσης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: ΕΝΩΣΙΑΚΑ ΠΡΟΤΥΠΑ ΚΑΤΑΛΟΓΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΠΟΙΝΙΚΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ ΓΙΑ ΠΡΑΞΕΙΣ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ

I. Εισαγωγικές παρατηρήσεις. Θεσμικό πλαίσιο του Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου.

Ο κλάδος του δικαίου, που ονομάζεται Ευρωπαϊκό Ποινικό Δίκαιο, ή, ορθότερα, Ενωσιακό Ποινικό Δίκαιο, όπως έχει διαμορφωθεί από την νομοθετική δραστηριότητα της Ένωσης στον ευρύτερο τομέα του ποινικού δικαίου, αφορά σήμερα σε δύο κεντρικούς πυλώνες. Ο πρώτος πυλώνας στοχεύει στην προστασία των δημοσιονομικών συμφερόντων της Ένωσης μέσω του εργαλείου της ποινικής καταστολής. Ο δεύτερος πυλώνας αφορά στην σε ενωσιακό επίπεδο θέσπιση της υποχρέωσης των κρατών μελών για την ποινικοποίηση συμπεριφορών σε ορισμένους τομείς βαριάς εγκληματικότητας¹.

Η ενασχόληση με την άσκηση της ποινικής εξουσίας εκ μέρους των κρατών μελών δεν αποτέλεσε ζητούμενο κατά τις πρώτες δεκαετίες μορφοποίησης του Ευρωπαϊκού Χώρου. Τούτο οφείλεται πρωταρχικά στο γεγονός, ότι η πρόιμη ενοποίηση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων είχε περιορισμένη εμβέλεια με καθαρά οικονομικό χαρακτήρα² αλλά και στο γεγονός, ότι η άσκηση της ποινικής εξουσίας θεωρείτο παραδοσιακά στοιχείο του πυρήνα της εθνικής κυριαρχίας των κρατών μελών. Ως εκ τούτου, η διαμόρφωση και θέσπιση ποινικών κανόνων δεν μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο υπερεθνικής ρύθμισης χωρίς το απαιτούμενο, και δημοκρατικά νομιμοποιημένο, πολιτικό υπόβαθρο³.

Στις αρχές της δεκαετίας του 90' άρχισε να διαφαίνεται η ανάγκη για την ρύθμιση σε ευρωπαϊκό επίπεδο ζητημάτων μη οικονομικής φύσεως⁴, τα οποία, ωστόσο, θεωρούνταν προαπαιτούμενα για την διασφάλιση της οικονομικής ενοποίησης μέσω της θεσμοθέτησης κοινών αποδεκτών προτύπων (standards) κατά την ελεύθερη κυκλοφορία ανθρώπων και αγαθών στην ενιαία εσωτερική αγορά⁵. Στο πλαίσιο αυτό, η επέκταση της

¹ Μυλωνόπουλος Χ., Διεθνές & Ευρωπαϊκό Ποινικό Δίκαιο, 3^η έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη 2021, 7

² Turner J. I., The Expressive Dimension of EU Criminal Law, The American Journal of Comparative Law, 2012, Vol. 60, No.2, 556

³ Klip. A., European Criminal Law. An Integrative Approach, Ius Communitatis Series, Vol. 2, 4th edition, Intersentia 2021, 234-235

⁴ Η επέκταση των εξουσιών της Ένωσης σε ζητήματα μη οικονομικής φύσεως λόγω της άμεσης επίπτωσης, που αυτά μπορεί να έχουν στην ενιαία αγορά, αναφέρεται ως *spillover effect*, βλ. Turner J. I., ό.π., 559

⁵ Βλ. Κιούπη Α., Οικονομικό έγκλημα. Το ευρωπαϊκό δικονομικό πλαίσιο, ΠοινΔικ 12/2015, 6.

ρυθμιστικής εμβέλειας του ενωσιακού νομοθέτη και σε ζητήματα ποινικού δικαίου συνδέθηκε με την ιδέα, ότι η εξασφάλιση της οικονομικής ενοποίησης προϋπέθετε την ακώλυτη, ελεύθερη αλλά και ασφαλή μετακίνηση των ανθρώπων και των αγαθών εντός της εσωτερικής αγοράς⁶.

Σε πολιτικό επίπεδο η ιδέα αυτή εκφράστηκε με την συσχέτιση της ελεύθερης κυκλοφορίας των ανθρώπων, των αγαθών, των υπηρεσιών και των κεφαλαίων εντός της Κοινότητας με την επακόλουθη διευκόλυνση της κυκλοφορίας του εγκλήματος, ήτοι με την διάνοιξη νέων διαύλων για το διασυνοριακό και δη οργανωμένο έγκλημα εντός του ευρωπαϊκού χώρου⁷, πράγμα, που καλούσε για την σε ευρωπαϊκό επίπεδο ενιαία αντιμετώπιση του φαινομένου⁸. Ως αποτέλεσμα, η διαμόρφωση του ποινικού δικαίου της Ένωσης στηρίχθηκε ευθύς εξ αρχής στην ανάγκη για παροχή ασφάλειας και στην χρήση του ποινικού δικαίου ως εργαλείου προς τον σκοπό αυτό⁹, αγνοώντας εν πολλοίς την παραδοσιακή διπλή λειτουργία του ποινικού δικαίου για την προστασία αφενός των εννόμων αγαθών και αφετέρου των ατομικών δικαιωμάτων επί τη βάσει ενός κράτους δικαίου¹⁰.

⁶Στα συμπεράσματα της Προεδρίας του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου του Tampere (15-16 Οκτωβρίου 1999), γίνεται μνεία της δέσμευσης του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου για την ανάπτυξη ενός χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης, διαθέσιμο εδώ https://www.europarl.europa.eu/summits/pdf/tam_el.pdf

⁷ **Κιούπης Α.**, ό.π., 3, **Turner J. I.**, ό.π., 559. Ρητή αναφορά στον Χώρο Ελευθερίας Ασφάλειας και Δικαιοσύνης (ΧΕΑΔ) γίνεται στο άρθρο 3 παρ. 2 ΣΕΕ («*Η Ένωση παρέχει στους πολίτες της χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης χωρίς εσωτερικά σύνορα, μέσα στον οποίο εξασφαλίζεται η ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων σε συνδυασμό με κατάλληλα μέτρα όσον αφορά τους ελέγχους στα εξωτερικά σύνορα, το άσυλο, τη μετανάστευση και την πρόληψη και καταστολή της εγκληματικότητας*»)

⁸ Η ανάγκη ενιαίας αντιμετώπισης του εγκλήματος στον ευρωπαϊκό χώρο κατέστη σαφής και εκφράστηκε για πρώτη φορά με την απόφαση – σταθμό του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΔΕΚ) της 21.9.1988, (υπόθεση 68/88), γνωστή ως η υπόθεση του «γιουγκοσλαβικού καλαμποκιού», με την οποία εδραιώθηκε στο ευρωπαϊκό δίκαιο η αρχή της εξομοίωσης. Σύμφωνα με την αρχή αυτή, τα μέτρα, που λαμβάνουν τα κράτη μέλη για την προστασία των εννόμων αγαθών βάσει της εθνικής τους νομοθεσίας, θα πρέπει να λαμβάνονται αντιστοίχως σε αποτελεσματικότητα και καταλληλότητα και για την αποτροπή των προσβολών των εννόμων αγαθών της Ένωσης.

⁹ Βλ. επ' αυτού **Γιαννίδη Ι.**, Η νέα νομιμοποίηση του ποινικού δικαίου και το τέλος της κλασσικής δογματικής, ΠοινΧρ 2007, 769 και **Κιούπη Α.**, ό.π.

¹⁰ **Καϊάφα – Γκμπάντι Μ.**, Η σημασία των θεμελιωδών αρχών του ουσιαστικού ποινικού δικαίου για μια ευρωπαϊκή αντεγκληματική πολιτική που σέβεται τα θεμελιώδη δικαιώματα και το κράτος δικαίου, ΝοΒ, Νοέμβριος 2010, 59/9, 2179, **Μολωνόπουλος Χ.**, Το Ευρωπαϊκό Ποινικό Δίκαιο μετά τη Συνθήκη της Λισαβόνας, Η ουσιαστική νομιμοποίηση του Ευρωπαϊκού Ποινικού Δικαίου και η σημασία της ποινικής δογματικής για την διαμόρφωσή του, ΠοινΧρ 2011, 81

Σε θεσμικό επίπεδο η εξέλιξη του Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου χωρίζεται σε τρεις φάσεις. Πρώτον, με την Συνθήκη του Μάαστριχτ του 1992¹¹ (γνωστή ως η Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση, σε ισχύ από 1.11.1993) η συνεργασία των κρατών μελών της Ένωσης επεκτάθηκε για πρώτη φορά σε ζητήματα δικαιοσύνης και εσωτερικής ασφάλειας, με την ίδρυση του λεγόμενου Τρίτου Πυλώνα συνεργασίας¹² και την εισαγωγή μίας διακριτής διαδικασίας διακρατικής συνεργασίας για την διαμόρφωση κανόνων δικαίου του πυλώνα. Το βασικό χαρακτηριστικό της διαδικασίας αυτής ήταν, ότι για την τελική υιοθέτηση ενός μέτρου απαιτούταν ομοφωνία του Συμβουλίου των Υπουργών, ώστε κάθε κράτος μέλος διατηρούσε το δικαίωμα του βέτο¹³. Δεύτερον, με την Συνθήκη του Άμστερνταμ του 1997¹⁴ (σε ισχύ από 1.5.1999), η εξουσία της Ένωσης στον τομέα του ποινικού δικαίου αναβαθμίστηκε σημαντικά με την εισαγωγή των Αποφάσεων – Πλαίσιο, εργαλείο, το οποίο χρησιμοποιήθηκε κατ' εξοχήν για την διαμόρφωση ποινικών κανόνων στο επίπεδο της Ένωσης, υπό το πρίσμα, όμως, ακόμη, της διακρατικής συνεργασίας των κρατών μελών¹⁵.

Τέλος, με την Συνθήκη της Λισσαβόνας του 2007¹⁶, (σε ισχύ από 1.12.2009)¹⁷, η Ένωση απέκτησε, το πρώτον και θεσμικά, πρωτογενή ποινική εξουσία, η οποία, μέχρι

¹¹ Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση (EE 92C 191/1)

¹² Με την Συνθήκη του Μάαστριχτ δημιουργήθηκε η Ευρωπαϊκή Ένωση των τριών πυλώνων. Για την υιοθέτηση μέτρων για κάθε έναν από τους πυλώνες προβλεπόταν διαφορετική διαδικασία. Ο πρώτος πυλώνας περιελάμβανε τα μέτρα συνεργασίας, που βρισκότουσαν σε άμεση σχέση με την οικονομική ενοποίηση των Κοινοτήτων, τα οποία ψηφίζονταν με πλειοψηφία είτε του Συμβουλίου είτε του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, ενώ ο δεύτερος και τρίτος πυλώνας αφορούσαν σε διακρατική συνεργασία στους τομείς της άμυνας και της εξωτερικής πολιτικής και της ασφάλειας και της δικαιοσύνης αντίστοιχα. Ο τρίτος πυλώνας εξελίχθηκε στην πορεία στον τομέα ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης, βλ. *Klip A.*, ό.π., 19-21.

¹³ *Turner J. I.*, ό.π., 560

¹⁴ Συνθήκη του Άμστερνταμ που τροποποιεί τη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση, τις Συνθήκες περί ιδρύσεως των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και ορισμένες συναφείς Πράξεις (EE 97C 340/1)

¹⁵ Στην πράξη, ωστόσο, παρά το γεγονός, ότι οι Αποφάσεις – Πλαίσιο στερούντο δημοκρατικής νομιμοποίησης, υπαγόρευαν στα κράτη μέλη την θέσπιση πρωτογενών κανόνων ποινικού δικαίου, υπαγορεύοντας τα στοιχεία της αντικειμενικής υπόστασης αδικημάτων με σκοπό την εναρμόνιση των εθνικών ποινικών νομοθεσιών, βλ. *Μυλωνόπουλο Χ.*, ό.π., 2021, 430. Σημειώνεται, ότι σύμφωνα με τις μεταβατικές διατάξεις των άρθρων 9 και 10 του Πρωτοκόλλου 36 της Συνθήκης της Λισσαβόνας, μετά σε θέση σε ισχύ της Συνθήκης και εφόσον δεν τροποποιήθηκαν ή καταργήθηκαν εντός 5 ετών από την έναρξη ισχύος της Συνθήκης, οι μέχρι τότε έχουσες ισχύσει Αποφάσεις – Πλαίσιο διατήρησαν την ισχύ τους και δι' απέκτησαν την αντίστοιχη δεσμευτική ισχύ Οδηγίας.

¹⁶ Συνθήκη της Λισσαβόνας για την τροποποίηση της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και της Συνθήκης περί Ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, (EE 2007/C 306/1)

¹⁷ Η Συνθήκη της Λισσαβόνας περιλαμβάνει την Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΣΕΕ), την Συνθήκη για την Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ), τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΧΘΔΕΕ) και τα πρωτόκολλα και την Συνθήκη περί Ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας.

και σήμερα, συστηματοποιείται ως εξής: αφενός στην κατ' άρθρο 83 παρ. 1 ΣΛΕΕ¹⁸ δυνατότητα εισαγωγής Οδηγιών για την θέσπιση διατάξεων, που ορίζουν το ελάχιστο περιεχόμενο της ειδικής υπόστασης ποινικών αδικημάτων σε ορισμένους τομείς βαριάς εγκληματικότητας¹⁹, αφετέρου στην κατ' άρθρο 83 παρ. 2 ΣΛΕΕ²⁰ δυνατότητα εισαγωγής Οδηγιών για την θέσπιση διατάξεων ποινικού χαρακτήρα με σκοπό την εναρμόνιση των ποινικών εθνικών νομοθεσιών των κρατών μελών προς διασφάλιση της εναρμόνισης σε τομείς, που εφαρμόζεται η πολιτική της Ένωσης²¹, και εκ τρίτου στην κατ' άρθρο 325 παρ. 4 ΣΛΕΕ²² δυνατότητα άμεσης ποινικής νομοθέτησης, ήτοι ακόμη

¹⁸ Άρθρο 83 παρ. 1 ΣΛΕΕ: «Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο, αποφασίζοντας σύμφωνα με τη συνήθη νομοθετική διαδικασία μέσω οδηγιών, μπορούν να θεσπίζουν ελάχιστους κανόνες για τον ορισμό των ποινικών αδικημάτων και των κυρώσεων στους τομείς της ιδιαίτερας σοβαρής εγκληματικότητας με διασυνοριακή διάσταση, η οποία απορρέει ιδίως από τη φύση ή τις επιπτώσεις των αδικημάτων αυτών ή λόγω ειδικής ανάγκης να καταπολεμούνται σε κοινή βάση. Οι εν λόγω τομείς εγκληματικότητας είναι οι εξής: τρομοκρατία, εμπορία ανθρώπων και γενετήσια εκμετάλλευση γυναικών και παιδιών, παράνομη εμπορία ναρκωτικών, παράνομη εμπορία όπλων, ξέπλυμα χρήματος, διαφθορά, παραχάραξη μέσω πληρωμής, εγκληματικότητα στον χώρο της πληροφορικής και οργανωμένο έγκλημα. Ανάλογα με την εξέλιξη της εγκληματικότητας, το Συμβούλιο μπορεί να εκδίδει αποφάσεις που προσδιορίζουν και άλλους τομείς εγκληματικότητας, οι οποίοι πληρούν τα κριτήρια της παρούσας παραγράφου. Αποφασίζει ομόφωνα μετά από την έγκριση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου».

¹⁹ Η εξουσία της Ένωσης βάσει του άρθρου 83 παρ. 1 ΣΛΕΕ έχει δύο δικαιολογητικές βάσεις: αφενός την φύση ή το αντίκτυπο των αδικημάτων και αφετέρου την ανάγκη για αποτελεσματική αντιμετώπιση του εγκληματικού φαινομένου με ενιαία πολιτική λόγω του διασυνοριακού του χαρακτήρα, βλ. *Klip A.*, ό.π., 228.

²⁰ Άρθρο 83 παρ. 2 ΣΛΕΕ: «Όταν η προσέγγιση των νομοθετικών και κανονιστικών διατάξεων των κρατών μελών στον τομέα του ποινικού δικαίου είναι αναγκαία για την εξασφάλιση της αποτελεσματικής εφαρμογής πολιτικής της Ένωσης σε τομέα στον οποίο εφαρμόζονται μέτρα εναρμόνισης, οδηγίες μπορούν να θεσπίζουν ελάχιστους κανόνες σχετικούς με τον ορισμό των ποινικών αδικημάτων και των κυρώσεων στον εν λόγω τομέα. Οι εν λόγω οδηγίες εκδίδονται με συνήθη ή με ειδική νομοθετική διαδικασία, ίδια με εκείνη που ακολουθήθηκε κατά τη θέσπιση των εν λόγω μέτρων εναρμόνισης, με την επιφύλαξη του άρθρου 76».

²¹ Ο δικαιολογητικός λόγος επέμβασης της Ένωσης στον τομέα του ποινικού δικαίου δυνάμει της βάσης της παρ. 2 του άρθρου 83 εντοπίζεται στην ανάγκη για αποτελεσματική εφαρμογή της πολιτικής της Ένωσης σε τομείς, που βρίσκονται ήδη υπό εναρμόνιση, (π.χ. στον τομέα της προστασίας του περιβάλλοντος ή σε τομείς για τους οποίους η Ένωση δεσμεύεται από διεθνείς συνθήκες), η οποία εναρμόνιση μπορεί να απειλείται από την μη επαρκή εθνική νομοθέτηση κάποιου κράτους μέλους, βλ. *Klip A.*, ό.π., 229 και υποσημείωση 898 με αναφορά στην δυνατότητα εφαρμογής της διάταξης της παρ. 2 του άρθρου 83 για την απευθείας από την Ένωση εφαρμογή και ενσωμάτωση σε ενωσιακό επίπεδο της Συνθήκης της Κωνσταντινούπολης για την έμφυλη βία σε περίπτωση, που κάποιο κράτος μέλος δεν την εφαρμόζει.

²² Άρθρο 325 παρ. 4 ΣΛΕΕ: «Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο, αποφασίζοντας σύμφωνα με τη συνήθη νομοθετική διαδικασία και μετά από διαβούλευση με το Ελεγκτικό Συνέδριο, λαμβάνουν τα απαραίτητα μέτρα στους τομείς της πρόληψης και της καταπολέμησης της απάτης σε βάρος των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης με σκοπό την παροχή αποτελεσματικής και ισοδύναμης προστασίας στα κράτη μέλη καθώς και στα θεσμικά και λοιπά όργανα και τους οργανισμούς της Ένωσης».

και με Κανονισμό, για την προστασία των δημοσιονομικών ενόμων αγαθών της Ένωσης²³.

Παρά το γεγονός, ότι μόνον η τελευταία ως άνω δυνατότητα εισαγωγής Κανονισμού αφορά σε πραγματικά πρωτογενή ποινική εξουσία της Ένωσης, δεδομένου, ότι οι Οδηγίες απαιτούν μία εθνική νομοθετική ρύθμιση ενσωμάτωσης, μόνον το εργαλείο των Οδηγιών βάσει των διατάξεων του άρθρου 83 ΣΛΕΕ έχει αποτελέσει μέχρι σήμερα την νομική βάση για την, τυπική έστω, δημοκρατικοποίηση του Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου, τόσο σε ουσιαστικό όσο και σε δικονομικό επίπεδο.

Τούτο, διότι οι Οδηγίες του άρθρου 83 ξεπερνούν την λειτουργία, στην οποία περιορίζονται οι Οδηγίες του άρθρου 288 ΣΛΕΕ, (ήτοι στον καθορισμό του επιδιωκόμενου σκοπού, η επιλογή των μέσων προς επίτευξη του οποίου εναποτίθεται στον εθνικό νομοθέτη και στον νόμο ενσωμάτωσης της Οδηγίας), και προβαίνουν στην άμεση θέσπιση υποχρέωσης των κρατών μελών να ποινικοποιήσουν ορισμένες συμπεριφορές. Αυτό προκύπτει από την ρητή αναφορά στο άρθρο 83 παρ. 1 και 2, ότι η Ένωση θεσπίζει ελάχιστους κανόνες σχετικά με τον ορισμό ποινικών αδικημάτων²⁴. Με λίγα λόγια, ακόμη και αν η τελική μορφή της ποινικής διάταξης, με την οποία θεσπίζεται το αξιόποιο, είναι εθνικής προέλευσης, η πρόσδωση του αξιόποινου χαρακτήρα στην περιγραφόμενη συμπεριφορά έχει ήδη συντελεσθεί σε ενωσιακό επίπεδο, ο δε εθνικός νομοθέτης δεν μπορεί να απόσχει από την τυπική εθνική ποινικοποίηση της συμπεριφοράς χωρίς, ταυτόχρονα, να παραβεί την υποχρέωσή του για ενσωμάτωση της Οδηγίας²⁵.

²³ Η βάση της παρ. 4 του άρθρου 325 ΣΛΕΕ αφορά στην δικαιοδοσία της Ένωσης να νομοθετεί αναφορικά με συγκεκριμένα αδικήματα, ήτοι με αυτό της απάτης και οποιασδήποτε άλλης παράνομης δραστηριότητας στρέφεται κατά των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης (325 παρ. 1).

²⁴ *Klip A.*, ό.π., 229, *Μυλωνόπουλος Χ.*, ό.π., 2021, 422, βλ. και Ανακοίνωση της Επιτροπής στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών, Προς μία πολιτική ποινικού δικαίου της ΕΕ: κατοχύρωση της αποτελεσματικής εφαρμογής των πολιτικών της ΕΕ μέσω του ποινικού δικαίου, COM(2011), 573 τελικό, σελ. 11, όπου γίνεται αναφορά στο περιεχόμενο των ελάχιστων κανόνων της ΕΕ στον τομέα του ποινικού δικαίου, ότι σαφώς καλύπτει τον ορισμό των ποινικών αδικημάτων και την περιγραφή της αξιόποινης συμπεριφοράς.

²⁵ Προς επίρρωση αυτού συνηγορεί το γεγονός, ότι ο ενωσιακός νομοθέτης δεν έχει αξιοποιήσει, μέχρι σήμερα, την δυνατότητα θέσπισης Κανονισμού ποινικού περιεχομένου ούτε στον τομέα της προστασίας των δημοσιονομικών συμφερόντων της Ένωσης. Ακόμη περισσότερο, παρά την πρόταση της Επιτροπής το 2012 για την θέσπιση Οδηγίας βάσει του άρθρου 325, τελικώς τα ποινικά αδικήματα κατά των

Παρά την τυπική νομιμοποίηση του Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου μετά την Συνθήκη της Λισσαβόνας και την σε μεγάλο βαθμό ικανοποίηση του αιτήματος για την κάλυψη του δημοκρατικού ελλείμματος²⁶, η ανυπαρξία ενός Ευρωπαϊκού Συντάγματος και ενός Γενικού Μέρους του Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου²⁷ έχει ως αποτέλεσμα την σε μεγάλο βαθμό έλλειψη ουσιαστικής νομιμοποίησης της ποινικής εξουσίας της Ένωσης²⁸.

Το έλλειμμα αυτό εκφράζεται κατά βάση με δύο τρόπους: Πρώτον, με την απουσία ορισμένης, ρητής και συστηματικής παράθεσης των βασικών αρχών, που διέπουν το δόγμα του Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου και, δεύτερον, με την διάσπαρτη, μη συνεκτική, αποσπασματική και εν πολλοίς ευκαιριακή διατύπωση των ποινικών αδικημάτων εκ μέρους του ενωσιακού νομοθέτη, φαινόμενο, που χαρακτηρίζεται και ως «εργαλειοποίηση» του ποινικού δικαίου²⁹.

Όπως δε ευστόχως επεσήμανε ο *Μυλωνόπουλος*³⁰ η άσκηση πρωτογενούς ποινικής εξουσίας από τον ενωσιακό νομοθέτη, (που αίρει τυπικά, εν μέρει, το ζήτημα της τυπικής νομιμοποίησης), ουδόλως αμβλύνει το πρόβλημα της ουσιαστικής νομιμοποίησης του ποινικού δικαίου αλλά, τουναντίον, το επιτείνει. Αυτό οφείλεται στο ότι η ύπαρξη μίας

οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης περιγράφονται στην Οδηγία (ΕΕ) 2017/1371 (γνωστή ως η Οδηγία PIF), η οποία βασίζεται στην νομοθετική βάση του άρθρου 83 και ενσωματώθηκε στην ελληνική έννομη τάξη με τον ν.4689/2020, βλ. *Klip A.*, ό.π., 234

²⁶ Επί του ζητήματος του δημοκρατικού ελλείμματος πριν την θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισσαβόνας βλ. *Μυλωνόπουλο Χ.*, Ποινικό δόγμα και διεθνοποίηση της ποινικής δικαιοσύνης – Πρόοδος ή οπισθοδρόμηση;, ΠoinXp 2004,865, *Albrecht P.A., Braum S., Frankenberg G., Gunther K., Naucke W. & Simitis S.*, 11 Propositions toward the Development of Legal Foundations for European Criminal Law, *Kritische Vierteljahresschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft (KritV)*, Vol. 84, No. 3 (2001), pp. 269-278

²⁷ Σημειώνεται, ότι οι θεσμοθετημένες στην ΣΛΕΕ νομοθετικές πηγές του Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου αφορούν μόνο στο ειδικό μέρος των υποστάσεων των εγκλημάτων, *Tiedermann K.*, Το Οικονομικό Ποινικό Δίκαιο στην Ευρώπη, ΠoinXp 2011, 641

²⁸ Βλ. αναλυτικά *Μυλωνόπουλο Χ.*, ό.π., 2011, και *του ιδίου*, Κοινοτικό Ποινικό Δίκαιο και Γενικές Αρχές του Κοινοτικού Δικαίου, σε ΠoinXp 2010, 161 και σε Σύγχρονες Εξελίξεις του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Ποινικού Δικαίου, Νομική Βιβλιοθήκη 2010, 67

²⁹ Η εργαλειοποίηση του ποινικού δικαίου αναφέρεται στην κατάσταση κατά την οποία οι προβλεπόμενες σε ενωσιακό επίπεδο ποινικές διατάξεις χρησιμοποιούνται ως το μέσο (εργαλείο) για την επίτευξη στόχων της Ένωσης, που δεν αφορούν, όμως, σε αυθεντική έκφραση ποινικής απαξιολόγησης εκ μέρους της ενωσιακής έννομης τάξης, αλλά εξυπηρετούν οικονομικά ή διοικητικά συμφέροντά της, βλ. επ' αυτού *Albrecht et alii*, ό.π., 273, όπου χαρακτηριστικά αναφέρεται η ανάγκη για “*Legitimacy according to principles*” (μτφρ: νομιμοποίηση βάσει αρχών) του ποινικού δικαίου έναντι μίας απλά “*Functional justification of criminal law compulsion*” (μτφρ: λειτουργικής αιτιολόγησης της καταστολής μέσω του ποινικού δικαίου), βλ. και *Kaifa – Gbandi M.*, The Post-Lisbon approach towards the main features of substantive criminal law: developments and challenges, *European Criminal Law Review (EuCLR)*, 2015, Vol. 5(1), 3-18, 4, η οποία αναφέρεται στην εργαλειοποίηση του ουσιαστικού ποινικού δικαίου προς επίτευξη των στόχων της δικαστικής συνεργασίας των κρατών μελών.

³⁰ Βλ. *Μυλωνόπουλο Χ.*, ό.π., 2010

Οδηγίας, (ή, ακόμη, δυνητικά, ενός Κανονισμού), ενισχύει την δυνατότητα αλλά και το κίνητρο του εθνικού νομοθέτη για την αυτούσια μεταφορά των ενωσιακών διατάξεων στο εσωτερικό δίκαιο, (όπως κατά κανόνα πράττει ο έλληνας νομοθέτης), εξαλείφοντας, κατ' αποτέλεσμα, τα δογματικά αντανακλαστικά και φίλτρα της εσωτερικής έννομης τάξης κατά την τελική διατύπωση των ποινικών διατάξεων. Σε αυτό, μάλιστα, συνηγορεί και ο φόβος του εθνικού νομοθέτη να παρεκκλίνει από την Οδηγία και να υποστεί κατ' αποτέλεσμα κυρώσεις, ώστε επιλέγει την εύκολη λύση της απλής αντιγραφής της ρύθμισης στο εσωτερικό δίκαιο³¹. Η απουσία μίας ευρωπαϊκής ποινικής δογματικής επιτείνει την ανάγκη αυτή του εθνικού νομοθέτη να αντιγράψει απλώς τις ενωσιακές διατάξεις δεδομένου, ότι δεν είναι σε θέση να γνωρίζει με βεβαιότητα το αν τυχόν διορθωτικές παρεμβάσεις του προς τήρηση της εσωτερικής δογματικής θα βρισκότουσαν εντός ή εκτός του πλαισίου της Οδηγίας.

Προς τούτο ορθώς υποστηρίζεται, ότι προτού ο ενωσιακός νομοθέτης επιχειρήσει να θεσπίσει αξιόποιο, όφειλε να διατυπώσει σαφώς τους βασικούς δογματικούς κανόνες, που διέπουν την διαδικασία της εκ μέρους του ποινικής απαξιολόγησης³², ήτοι να διαμορφώσει ένα οργανωμένο σύστημα ποινικού δικαίου επί τη βάσει μίας ενιαίας ποινικής θεωρίας. Μόνον έτσι θα διασφαλιζόταν η ενδοσυστηματική συνέπεια των διάσπαρτων ποινικών κανόνων της Ένωσης, η ασφάλεια δικαίου και δη ιδίως η προβλεψιμότητα των συνεπειών των ποινικών κανόνων και θα ενισχύετο τελικά η συστημική εμπιστοσύνη των κοινωνιών επί την ισχύ της έννομης τάξης³³. Το αίτημα αυτό, το οποίο διατυπώθηκε σε επίπεδο θεωρίας ήδη και πριν την θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισσαβόνας, παραμένει ζητούμενο μέχρι και σήμερα ελλείπει ενός Γενικού Μέρους του Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου³⁴.

³¹ *Καϊάφα – Γκμπάντι Μ.*, ό.π., 2197

³² *Klip A.*, ό.π., 233

³³ Βλ. *Μυλωνόπουλο Χ.*, ό.π., 2011 και του *ιδίου*, ό.π., 2021, 431

³⁴ Βλ. *Albrecht et alii*, ό.π., 269, όπου γίνεται αναφορά στην ανάγκη ενσωμάτωσης του ποινικού δικαίου της Ένωσης σε ένα Ευρωπαϊκό Σύνταγμα επί τη βάσει των κοινών συνταγματικών αρχών της Ένωσης, βλ. επίσης το Κείμενο Αρχών, στο οποίο κατέληξε το 2009 η **ομάδα 14 Ευρωπαίων Καθηγητών** του ποινικού δικαίου (European Criminal Policy Initiative, ECPI), Κείμενο Αρχών για μια Ευρωπαϊκή Αντεγκληματική Πολιτική, σε ΠοινΔικ 1/2010, σελ. 69, όπου διατυπώνονται οι αρχές, που θα πρέπει να διέπουν την διαμόρφωση του ποινικού δικαίου της Ένωσης ως εξής: (1) Αρχή της ύπαρξης ενός εννόμου συμφέροντος άξιου προστασίας, (2) Αρχή της χρήσης του ποινικού δικαίου ως έσχατου μέσου (Ultima-ratio), (3) Αρχή της ενοχής, (4) Αρχή της νομιμότητας, (5) Αρχή της επικουρικότητας, και (6) Αρχή της ενδοσυστηματικής συνέπειας

Τούτο, ωστόσο, ουδόλως σημαίνει, ότι οι ουσιαστικές διατάξεις του Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου θα πρέπει να ερμηνεύονται κατά την ίδια εργαλειακή μέθοδο, με την οποία θεσπίστηκαν, ήτοι αποκλειστικά και μόνον υπό το πρίσμα του επιδιωκόμενου σκοπού του αντίστοιχου ενωσιακού νομοθετήματος. Οι γενικές αρχές του Ενωσιακού Δικαίου, ήτοι αφενός οι αρχές, που περιέχονται στα κείμενα του πρωτογενούς Ενωσιακού Δικαίου και αφετέρου οι αρχές, που διέπουν τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών φωτίζουν και το ποινικό δίκαιο της Ένωσης και υπό το πρίσμα των αρχών αυτών ελέγχονται οι σχετικές διατάξεις από το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ)³⁵.

Η παρούσα προβληματική εστιάζει το ενδιαφέρον της στο ουσιαστικό ποινικό δίκαιο της Ένωσης, εκεί, όπου, ελλείπει ενός ευρωπαϊκού συστήματος ποινικής δογματικής, που θα εγγυάτο σε ένα βαθμό την εναρμόνιση των εθνικών ποινικών συστημάτων, το αίτημα για ουσιαστική νομιμοποίηση και δογματική συνέπεια του ποινικού δικαίου εμφανίζεται ισχυρότερο και επιτακτικότερο. Τα κυριότερα σημεία προβληματισμού, τα οποία διαφαίνονται παρακάτω κατά την επισκόπηση των ενωσιακών προτύπων καταλογισμού ποινικής ευθύνης στην επιχείρηση αφορούν αφενός στην φύση της ποινικής ευθύνης για τα καταλογιζόμενα στην δραστηριότητα της νομικής οντότητας της επιχείρησης νομοτυπικά αποτελέσματα και αφετέρου, στον σεβασμό των γενικών αρχών του Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου, οι οποίες, μολονότι μη συστηματοποιημένες, διατρέχουν την διαμόρφωση των σχετικών διατάξεων, με κυριότερες την αρχή της ενοχής και το τεκμήριο αθωότητας, καθώς και την αρχή της νομιμότητας και ασφάλειας δικαίου.

II. Τα βασικά χαρακτηριστικά του Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου της Επιχείρησης

Ως ποινικό δίκαιο της επιχείρησης ορίζουμε τον κλάδο εκείνο του δικαίου, που ασχολείται με την ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας, η οποία αποδίδεται και καταλογίζεται στην οικονομική και επιχειρηματική δραστηριότητα μίας νομικής

³⁵ Έτσι και στην Ανακοίνωση COM(2011) 573, ό.π., γίνεται ρητή αναφορά στα όρια, που τίθενται στην πολιτική της Ένωσης στον τομέα του ποινικού δικαίου από τις διατάξεις του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, την αρχή της επικουρικότητας και τα θεμελιώδη δικαιώματα, που κατοχυρώνει τόσο ο Χάρτης όσο και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), βλ. και *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, ό.π., 2179, *Μολωνόπουλο Χ.*, ό.π., 2021, 434 - 439

οντότητας (της επιχείρησης), υπό την έννοια, ότι η εξεταζόμενη αξιόποινη συμπεριφορά τελείται στο πλαίσιο της δραστηριότητας της επιχείρησης ή/και προς όφελός της³⁶ το δε τιθέμενο άδικο βρίσκεται σε εσωτερική λειτουργική συνάφεια με την δραστηριότητα της επιχείρησης³⁷. Σε αυτό το πλαίσιο, το εγκληματικό αποτέλεσμα συνδέεται αναπόσπαστα με την ύπαρξη και λειτουργία της επιχείρησης, ώστε δεν μπορεί να εξηγηθεί, να μελετηθεί και να αντιμετωπισθεί με αναγωγή στον μεμονωμένο δράστη (φυσικό αυτουργό) της αξιόποινης συμπεριφοράς. Η εμφάνιση του εγκληματικού φαινομένου ανάγεται στην οργανωμένη οντότητα της επιχείρησης, στο πλαίσιο της οποίας τελείται³⁸.

Η ανάγκη για θεώρηση του ποινικού δικαίου της επιχείρησης ως αυτοτελούς κλάδου του ποινικού δικαίου συνδέεται αναπόσπαστα με την καθιέρωση των μεγάλων επιχειρήσεων ως το βασικό κύτταρο της οικονομικής ανάπτυξης και δη σε υπερεθνικό επίπεδο³⁹. Βασικό πυλώνα της θεωρητικής ανάλυσης του κλάδου και ζητούμενο της νομοτεχνικής προσέγγισης συνιστά η αντιμετώπιση του φαινομένου της «οργανωμένης ανευθυνότητας»⁴⁰ των νομικών προσώπων και των εξ αυτής προκαλούμενων ειδικών προβλημάτων καταλογισμού και απόδοσης ατομικής ποινικής ευθύνης για τα τελούμενα στο πλαίσιο και εξ αφορμής της λειτουργίας μεγάλων επιχειρήσεων εγκλημάτων⁴¹.

Ως εκ τούτου, η απόδοση ατομικής ευθύνης σε συγκεκριμένο πρόσωπο για πράξεις και παραλείψεις της συλλογικής οντότητας της επιχείρησης αποτελεί κεντρικό ζητούμενο του ποινικού δικαίου της επιχείρησης. Τούτο, διότι, οι ιδιαιτερότητες της δομής και της

³⁶ *Σπινέλλης Α.*, Ποινικές (;) κυρώσεις σε νομικά πρόσωπα και διαδικασία επιβολής τους, ΠοινΧρ 2003, 97

³⁷ *Τριανταφύλλου Γ.*, Το Ποινικό Δίκαιο της Επιχείρησης. Ατομική Ποινική Ευθύνη στις Μεγάλες Επιχειρήσεις, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 2021, 21-27

³⁸ *Ο.π.*, 21

³⁹ Βλ. *Μπρακουμάτσο Π.*, Η ποινική ευθύνη των εκπροσώπων των νομικών προσώπων, ΠοινΔικ 12/2000, 1251

⁴⁰ Με τον όρο αυτό έχει αποδοθεί στην θεωρία η πραγματική εκείνη κατάσταση, κατά την οποία στοιχειοθετείται μεν σαφώς η πλήρωση της αντικειμενικής υπόστασης κάποιου αδικήματος, που αποδίδεται στην επιχείρηση, χωρίς, ωστόσο, να καθίσταται δυνατή η απόδοση ποινικής ευθύνης για αυτό σε φυσικό πρόσωπο – δράστη. Η δυσχέρεια αυτή καταλογισμού σε μεμονωμένο ή μεμονωμένους δράστες των εγκληματικών φαινομένων, που εμφανίζονται και λαμβάνουν χώρα στο πλαίσιο μεγάλων επιχειρήσεων, αποδίδεται στην πολυδαίδαλη και περίπλοκη ιεραρχική δομή της οργάνωσης των επιχειρήσεων με αποτέλεσμα να καθίσταται αδύνατο να εντοπισθεί το άτομο εκείνο, στο πρόσωπο του οποίου συγκεντρώνονται όλα τα στοιχεία του αυτουργού του εγκλήματος. Βλ. ενδεικτικά *Σπυράκο Α.*, «Η ποινική ευθύνη των επιχειρήσεων: Εξέλιξη ή παραμόρφωση του ποινικού δικαίου;», Ποινικά Χρονικά, 1994, σελ. 1201 και *Δημάκη Α.*, «Η ποινική ευθύνη της εταιρείας» σε 12^ο Παν. Συνέδριο Ελλήνων Εμπορικόλογων, Σύγχρονα ζητήματα εταιρικής ευθύνης, Νομική Βιβλιοθήκη, 2002, 226 -227, ο οποίος αναφέρει χαρακτηριστικά, ότι «μέσα στον δαίδαλο της ιεραρχίας η ατομική ευθύνη εξαφανίζεται».

⁴¹ Τούτο αποτελεί κατά τον *Τριανταφύλλου Γ.*, *ό.π.*, 25, την ratio essendi του ποινικού δικαίου της επιχείρησης ως αυτοτελούς κλάδου του ποινικού δικαίου.

οργανωτικής λειτουργίας, ιδίως δε οι μηχανισμοί εσωτερικής ιεραρχίας και καταμερισμού αρμοδιοτήτων σε αλυσιδωτή κάθετη και οριζόντια γραμμή, που συναντώνται στα νομικά πρόσωπα, δυσχεραίνουν σημαντικά την ανίχνευση της αυτοτελούς απαξίας των ατομικών συμπεριφορών, που ενσωματώνονται σε μία τελικώς συλλογική απόφαση ή σε ένα σύνολο ενεργειών, που αφορούν και κατατείνουν σε παράνομη συμπεριφορά του νομικού προσώπου⁴².

Η δυσχέρεια αυτή συνιστά εν πολλοίς και το κύριο επιχείρημα για την εισαγωγή της δογματικής της ποινικής ευθύνης των νομικών προσώπων, θεματική, η οποία, όπως θα καταστεί σαφές και κατωτέρω, αποτελεί, αν όχι κεντρικό πυλώνα, τουλάχιστον «δορυφόρο» της διαμόρφωσης του Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου της Επιχείρησης.

Στην ανάλυση, που ακολουθεί, τα ζητήματα αφενός της απόδοσης ατομικής ποινικής ευθύνης στους ιθύνοντες μίας επιχείρησης και αφετέρου του καταλογισμού μίας αξιόποινης συμπεριφοράς στο ίδιο το μόρφωμα της επιχείρησης, είτε αυτό καταλήγει στην κατάγνωση ποινικής ευθύνης του νομικού προσώπου είτε όχι, εμφανίζονται αλληλένδετα και εξετάζονται υπό κοινή βάση, δεδομένου, ότι, όπως θα καταδειχθεί, η κατάστρωση του ενωσιακού προτύπου κινείται γύρω από το ευρύτερο ζητούμενο του να καταστεί η επιχείρηση ως οντότητα υπεύθυνη για τις εγκληματικές συμπεριφορές, που προέρχονται από την λειτουργία της, η δε ποινική ευθύνη συγκεκριμένου φυσικού ή νομικού προσώπου αποτελεί δευτερεύον και μάλλον λιγότερο προβληματικό ζήτημα.

i. Το θεσμικό πλαίσιο

Η εξέλιξη του Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου της Επιχείρησης χαρακτηρίζεται από την επιρροή δύο βασικών Ευρωπαϊκών κειμένων, αφενός της Σύμβασης PIF και αφετέρου του λεγόμενου Corpus Juris⁴³, που ανήκουν αμφότερα στην πρώτη φάση

⁴² Παπανεοφύτου Α., Ποινική ευθύνη νομικών προσώπων: Μία κατασκευή ποινικής ασυλίας του επιχειρηματία – δράστη;, Νομική Βιβλιοθήκη, 2012, 43, 53.

⁴³ Είχε προηγηθεί και η Σύσταση Νο R (88) 18 του Συμβουλίου της Ευρώπης, (Recommendation No. R (88) 18, Liability of enterprises for offences, adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 20 October 1988 and explanatory memorandum, <https://rm.coe.int/16804c5d71#:~:text=9.-.Recommendation%20No.,are%20not%20to%20remain%20unpunished>), η οποία καλούσε για καθιέρωση της ποινικής ευθύνης των νομικών προσώπων ως μέσου αντιμετώπισης της αυξανόμενης εγκληματικότητας των επιχειρήσεων και της δυσχέρειας απόδοσης ατομικής ποινικής ευθύνης σε φυσικά πρόσωπα, βλ. Κόλλια – Παρασκευοπούλου Μ., Ποινική ευθύνη νομικών προσώπων;, The Art of Crime,

διαμόρφωσης της ευρωπαϊκής αντεγκληματικής πολιτικής.

Η Σύμβαση σχετικά με την προστασία των οικονομικών συμφερόντων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (6.7.1995)⁴⁴ (Σύμβαση PIF), η οποία συνετάχθη στην βάση του τότε άρθρου K.3 της ΣΕΕ⁴⁵, στο προοίμιό της κάνει ρητή αναφορά στην ανάγκη για ποινική καταστολή της εγκληματικότητας της επιχείρησης και περιλαμβάνει στο άρθρο 3 ρύθμιση για την ποινική ευθύνη των διευθυντών επιχείρησης (criminal liability of heads of business)⁴⁶ σε περίπτωση τέλεσης απάτης σε βάρος των οικονομικών συμφερόντων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων από πρόσωπο υπαγόμενο στην εποπτεία τους⁴⁷. Κατά το χρόνο σύνταξης της Σύμβασης η διάταξη του άρθρου 3 χαρακτηρίζεται ως ριζοσπαστική δεδομένου, ότι εισήγαγε μία μορφή ευθύνης των ιθυνόντων, η οποία εκπορεύεται από πράξη τρίτου προσώπου (του υφισταμένου), και καταλογίζεται στον ιθύνοντα με μόνο κριτήριο την ιδιότητά του αυτή. Η αυτόματη αυτή απόδοση ευθύνης στον ιθύνοντα για πράξη τρίτου χωρίς την ύπαρξη συνδετικού στοιχείου σφάλματος του ιθύνοντος δημιούργησε σημαντικά προβλήματα ενσωμάτωσης στο εσωτερικό των κρατών μελών καθώς έρχεται σε σύγκρουση με σειρά αρχών και δογμάτων επί τη βάσει των κοινών συνταγματικών παραδόσεων των κρατών με κύρια την αρχή της ενοχής και την απαγόρευση της αντικειμενικής ευθύνης⁴⁸. Τούτο, σε συνδυασμό με το γεγονός, ότι κατά ρητή πρόβλεψη στην εν λόγω διάταξη, η ευθύνη των ιθυνόντων θα πρέπει να θεσπισθεί

Νοέμβριος 2019

⁴⁴ Επίσημη Εφημερίδα ΕΕ 1995/C 316/3

⁴⁵ Η διάταξη του άρθρου K.3 της ΣΕΕ προέβλεπε την χρήση εργαλείων διακρατικής συνεργασίας μεταξύ των κρατών μελών, όπως των Συμβάσεων (Conventions), με τα οποία προτείνονταν ρυθμίσεις προς εναρμόνιση των εθνικών νομοθεσιών σε συγκεκριμένους τομείς, μεταξύ των οποίων η δικαστική συνεργασία στον τομέα του ποινικού δικαίου και η ασφάλεια.

⁴⁶ Άρθρο 3 Σύμβαση PIF «Ποινική ευθύνη διευθυντών επιχείρησης. Τα κράτη μέλη λαμβάνουν τα αναγκαία μέτρα ώστε οι διευθυντές επιχείρησης ή τα φυσικά πρόσωπα που έχουν την εξουσία λήψης αποφάσεων ή ελέγχου σε επιχειρήσεις να δύνανται να υπέχουν ποινική ευθύνη, σύμφωνα με τις αρχές που καθορίζει το εθνικό δίκαιο των κρατών μελών, σε περίπτωση που πρόσωπο υπαγόμενο στην εποπτεία τους διαπράξει για λογαριασμό της επιχείρησης απάτη σε βάρος των οικονομικών συμφερόντων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, όπως αυτή ορίζεται στο άρθρο 1».

⁴⁷ Με τα πρώτο (1996) και δεύτερο (1997) πρωτόκολλα στην Σύμβαση η ρύθμιση της διάταξης του άρθρου 3 για την ποινική αντιμετώπιση των διευθυντών επιχείρησης επεκτάθηκε στους τομείς της διαφθοράς και του ξεπλύματος αντίστοιχα

⁴⁸ *Ligeti K.*, Criminal Liability of Heads of Business; A Necessary Pillar in the Enforcement of the Protection of the Financial Interests of the EU, eucrim 4/2015, 145-150, 147, βλ. και *Μυλωνόπουλο Χ.*, Ποινικό Δίκαιο Γενικό Μέρος, Π.Ν. Σάκκουλας, Έκδοση 2^η, Αθήνα 2020, 150, όπου φέρνει ως παράδειγμα αντισυνταγματικής διάταξης ως αντικείμενης στο άρθρο 7 του Συντάγματος και στην αρχή της ενοχής την διάταξη του πέμπτου άρθρου του κυρωτικού της Σύμβασης PIF ν.2802/2000, με το οποίο ενσωματώθηκε με ρήτρα επικουρικότητας στην ελληνική έννομη τάξη η διάταξη του άρθρου 3 της Σύμβασης κατ' απομίμηση αυτής.

σε συμφωνία με τις εθνικές αρχές των κρατών, αποδυνάμωσε τον σκοπό εναρμόνισης, δεδομένου, ότι τα περισσότερα κράτη συνέχισαν να αντιμετωπίζουν την ποινική ευθύνη των ιθυνόντων βάσει των υπαρχόντων εθνικών τους διατάξεων με βασικό επιχείρημα, ότι οι εσωτερικές προβλέψεις περί συμμετοχής επαρκούσαν προς κάλυψη της ευθύνης⁴⁹.

Με το άρθρο 3 του δεύτερου Πρωτοκόλλου στην Σύμβαση PIF (1997)⁵⁰ εισήχθη πρόβλεψη για την θεμελίωση της ευθύνης του νομικού προσώπου στην περίπτωση τέλεσης προς όφελός του ποινικού αδικήματος από τα προβλεπόμενα στην Σύμβαση και τα Πρωτόκολλα. Η ευθύνη του νομικού προσώπου θεμελιώνεται ως παρακολουθηματική της συμπεριφοράς των ιθυνόντων του, ήτοι των προσώπων εκείνων, που δρουν είτε ατομικά είτε ως μέλη οργάνου και κατέχουν εντός του νομικού προσώπου ηγετική θέση⁵¹, η οποία συμπεριφορά εκδηλώνεται με δύο μορφές. Πρώτον, η παρ. 1 του άρθρου 3 προβλέπει την περίπτωση κατά την οποία ο ιθύνων τελεί ο ίδιος την αξιόποινη πράξη προς όφελος του νομικού προσώπου ή συμμετέχει εν στενή εννοία σε αυτήν, και δεύτερον, η παρ. 2 του άρθρου 3 προβλέπει την περίπτωση κατά την οποία την αξιόποινη πράξη τελεί τρίτο πρόσωπο προς όφελος του νομικού προσώπου, το οποίο πρόσωπο βρίσκεται υπό την εποπτεία του ιθύνοντος.

Σε σαφή αντίθεση, ωστόσο, με την θεμελιωτική της ποινικής ευθύνης για πράξη του ίδιου του ιθύνοντος διάταξη του άρθρου 3 της Σύμβασης ως ανωτέρω, προκειμένου να αναχθεί στον ιθύνοντα η αξιόποινη πράξη τρίτου προσώπου, η οποία εν συνεχεία ανάγεται στο νομικό πρόσωπο, η διάταξη της παρ. 2 του άρθρου 2 του δεύτερου Πρωτοκόλλου απαιτεί την ύπαρξη συνδυαζόμενου στοιχείου της αξιόποινης συμπεριφοράς με την παραβίαση του καθήκοντος επιμέλειας του ιθύνοντος, η οποία παραβίαση καθιστά δυνατή την τέλεση του εγκλήματος⁵².

⁴⁹ *Marletta A.*, Chapter VIII - Comparative Report, σε *Ligeti K. & Marletta A.* (edited by), *Punitive Liability of heads of business in the EU: a comparative study*, Wolters Kluwer Italia, 2019, 311. Βλ. και Εκθέσεις της Επιτροπής σχετικά με την εφαρμογή από τα κράτη μέλη της σύμβασης για την προστασία των οικονομικών συμφερόντων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και των πρωτοκόλλων της ετών 2004 και 2008, COM(2004) 709 , σελ. 6 και COM(2008) 77, σελ. 3 αντιστοίχως.

⁵⁰ Επίσημη Εφημερίδα ΕΕ 1997/C 221

⁵¹ Η ηγετική θέση του ιθύνοντος βασίζεται είτε στην εξουσία αντιπροσώπευσης του νομικού προσώπου, είτε στην εξουσία λήψης αποφάσεων για λογαριασμό του νομικού προσώπου, είτε στην εξουσία άσκησης ελέγχου εντός του νομικού προσώπου

⁵² Η παραβίαση του καθήκοντος επιμέλειας εξειδικεύεται ως έλλειψη επιτήρησης ή ελέγχου επί του τελούμενου υπό την εξουσία του ιθύνοντος αυτουργού.

Την Σύμβαση PIF ακολούθησε το λεγόμενο *Corpus Juris*, ένα πρότυπο κανονιστικό κείμενο για την ποινική προστασία των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης σε έναν ενιαίο δικαστικό χώρο⁵³, στο κείμενο της δεύτερης έκδοσης του οποίου, (*Corpus Juris 2000* ή σχέδιο *Corpus Juris* της Φλωρεντίας, εφεξής CJ)⁵⁴, περιελήφθησαν στο γενικό μέρος και στις διατάξεις των άρθρων 12 και 13, αντίστοιχα, ειδικές προβλέψεις για την ποινική ευθύνη των διοικούντων νομικά πρόσωπα και των ενώσεων προσώπων.

Ειδικότερα, η διάταξη του άρθρου 12 του CJ θεμελιώνει ποινική ευθύνη του προσώπου εκείνου, που κατέχει ιθύνουσα θέση⁵⁵ στο νομικό πρόσωπο της επιχείρησης για αξιόποινη πράξη τρίτου προσώπου σε δύο βάσεις. Αφενός, με την διάταξη της παρ. 1 του άρθρου 12 CJ περιγράφεται η περίπτωση μίας ενεργούς εμπλοκής του ιθύνοντος στην εγκληματική εκείνη πράξη, που τελεί ο αυτουργός, η οποία εμπλοκή φέρει χαρακτήρα συμμετοχής εν ευρεία εννοία⁵⁶ (συμπεριλαμβανόμενης σε αυτή της έννοιας της αυτουργικής μη γνήσιας παράλειψης ή συναυτουργίας δια παραλείψεως)⁵⁷ και

⁵³ *Aίβος Ν.*, Ευθύνη των επιχειρήσεων και των διοικητών τους για οικονομικά εγκλήματα: Ένα παράδειγμα σύγχρονου σχεδιασμού του ποινικού δικαίου στην Ευρωπαϊκή Ένωση, σε Σύγχρονες Εξελίξεις του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Ποινικού Δικαίου, Νομική Βιβλιοθήκη 2010, 102

⁵⁴ Πρόκειται για μία ακαδημαϊκή μελέτη 8 θεωρητικών του ποινικού δικαίου, που διενεργήθηκε τα έτη 1997 – 1999 και χρηματοδοτήθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή με βασικό σκοπό την διατύπωση των αρχών, στις οποίες θα βασιζόταν η δημιουργία μίας Ευρωπαϊκής Εισαγγελίας. Η μελέτη κάλυπτε τα βασικά στοιχεία τόσο του γενικού όσο και του ειδικού μέρους ενός ευρωπαϊκού μικρο-συστήματος ποινικού δικαίου για την προστασία των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης, βλ. *Marletta A.*, ό.π., 311 και *Καϊάφα – Γκμπαντί Μ.*, *Corpus Juris* και τυποποίηση του ποινικού φαινομένου στο χώρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Υπερ 1999, 621-642, 622. Ορθώς, τότε η διαμόρφωση της δικονομικής διάστασης της έρευνας και διώξης των ευρωπαϊκών εγκλημάτων έθετε ως προαπαιτούμενο την διατύπωση των αρχών του ουσιαστικού ενωσιακού ποινικού δικαίου, τούτο, ωστόσο, δεν ακολουθήθηκε στην πορεία με αποτέλεσμα παρά το γεγονός, ότι η Ευρωπαϊκή Εισαγγελία συνιστά πλέον μία θεσμική πραγματικότητα (βλ. Κανονισμό ΕΕ 1939/2017), το κείμενο του *Corpus Juris*, που συντάχθηκε εν είδει μελέτης το 2000, αποτελεί μάλλον μέχρι και σήμερα ό,τι πιο κοντινό υπάρχει σε διατύπωση αρχών γενικού μέρους ενός Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου, https://ec.europa.eu/anti-fraud/sites/default/files/docs/body/corpus_juris_en.pdf

⁵⁵ Ήδη στο άρθρο 12 δίνεται ένας πρώτος ορισμός της ιδιότητας του «ιθύνοντος» επί τη βάση είτε της ιδιότητας του διοικούντος την επιχείρηση (head of business) είτε προσώπου με εξουσία λήψης αποφάσεων ή άσκησης ελέγχου στην επιχείρηση (persons with powers of decision and control within the business)

⁵⁶ *Marletta A.*, ό.π., 312

⁵⁷ Βλ., ωστόσο και *Aίβος Ν.*, ό.π., ο οποίος χαρακτηρίζει την ρύθμιση του άρ. 12 CJ ως αντικατοπτρίζουσα μία έκφανση αντικειμενικής ευθύνης υπό το πρίσμα της θεωρίας της αντιπροσωπευτικής ευθύνης (vicarious liability ή ευθύνη του respondeat superior), περί της οποίας αναλυτικότερα κατωτέρω. Τούτο, κατά τον Λίβο, προκύπτει εκ του ότι η ποινική ευθύνη του ιθύνοντος αναφέρεται στο άρθρο 12 ως προστιθέμενη και όχι παρακολουθηματική αυτής του κύριου αυτουργού (“also criminally liable”), ώστε η σχέση των δύο αντιστοιχεί σε αυτήν του προστήσαντος - προστηθέντος του αστικού δικαίου. Η άποψη, αυτή, ωστόσο, δεν ευσταθεί δεδομένου, ότι η χρήση του όρου “knowingly” στο κείμενο της διάταξης θέτει ως προαπαιτούμενο την ύπαρξη δόλου στο πρόσωπο του ιθύνοντος και αποκλείει την αντικειμενική ευθύνη του προστήσαντος ως βάση καταλογισμού, έτσι σε *Ligeti K.*, ό.π., 147

βασίζεται, στο ότι ο ιθύνων επιτρέπει εν γνώσει του (“knowingly allowed”) στο πρόσωπο του αυτουργού, ο οποίος βρίσκεται υπό την εξουσία του, (“under his authority”), να τελέσει το έγκλημα. Ο σκοπός της διάταξης του άρθρου 12 ήταν να καταστήσει ποινικά υπεύθυνο το πρόσωπο εκείνο, που λαμβάνει τις αποφάσεις και επέτρεψε εν συνειδήσει του να τελεσθεί έγκλημα⁵⁸.

Αφετέρου, με την διάταξη της παρ. 3 του άρθρου 12 CJ περιγράφεται η περίπτωση ευθύνης του ιθύνοντος από ίδιο σφάλμα⁵⁹, το οποίο δεν συνδέεται ευθέως και αμέσως, παρά μόνον εμμέσως ή κατά πλάσμα, με την τέλεση του εγκλήματος από τον αυτουργό, ο οποίος βρίσκεται υπό την εξουσία του ιθύνοντος, και βασίζεται στο ότι ο ιθύνων παρέλειψε να εκτελέσει ένα καθήκον του επιμέλειας, ήτοι, εν προκειμένω, να ασκήσει την αναγκαία επί του αυτουργού εποπτεία, (“failed to exercise necessary supervision”).

Η ευθύνη αυτή, όπως περιγράφεται, φέρει χαρακτήρα παράλειψης, η οποία, ωστόσο διατηρεί μία αυτοτέλεια σε σχέση με το κύριο έγκλημα και δεν φτάνει μέχρις του σημείου της δια παραλείψεως αυτουργικής ή συμμετοχικής ευθύνης του ιθύνοντος σε αυτό. Τούτο, διότι: πρώτον, σε αντίθεση με την πρώτη βάση ευθύνης της παρ. 1, η παρ. 3 δεν περιγράφει την συμπεριφορά του ιθύνοντος με αναγωγή στην περιγραφή του τελεσθέντος εγκλήματος (“allowed *the offence* to be committed”), αλλά η αντικειμενική υπόσταση αφορά σε περιγραφή συμπεριφοράς του ίδιου του ιθύνοντος, ήτοι στην παράλειψη εκ μέρους του ιθύνοντος να ασκήσει το καθήκον του για αναγκαία εποπτεία, και δεύτερον, ο σύνδεσμος της συμπεριφοράς του ιθύνοντος με το γεγονός, ότι τελέσθηκε έγκλημα, δεν φτάνει μέχρις του σημείου της ύπαρξης σχέσης αιτίου – αιτιατού, (όπως στην παρ. 1: “allowed *the offence to be committed*”), αλλά είναι χαλαρότερος και περιορίζεται σε μία σχέση διευκόλυνσης (“*facilitated the commission of the offence*”).

Η διάταξη της παρ. 4 του άρθρου 12 CJ κάνει ρητή αναφορά και στην περίπτωση της κατανομής καθηκόντων ή ανάθεσης αρμοδιοτήτων (delegation) εκ μέρους του ιθύνοντα και στην σημασία της για την ποινική του ευθύνη, ορίζοντας αρνητικά, ότι η

⁵⁸ *Marletta A.*, ό.π., 313

⁵⁹ Βλ. *Marletta A.*, ό.π., 312, όπου χαρακτηρίζει την φύση της ευθύνης ως «responsibility for own wrongdoing of the head of business based on the violation of a duty to care (supervision)».

άμυνα της ανάθεσης μπορεί να απαλλάξει τον ιθύνοντα μόνον εφόσον η ανάθεση υπήρξε ακριβής, ειδική, χρονικά περιορισμένη και αφορά σε μέρος μόνον των καθηκόντων του⁶⁰. Ακόμη, όμως και σε αυτή την περίπτωση, ο ιθύνων διατηρεί παράλληλα ακέραια την ευθύνη του περί την ανάθεση ή την επιλογή του προσώπου του υποκαταστάτου, εφόσον το εμφίλοχωρήσαν σφάλμα του συνετέλεσε στην τέλεση του εγκλήματος, καθώς και την ευθύνη του για την άσκηση της προσήκουσας εποπτείας επί του υποκαταστάτου⁶¹.

Φαίνεται, δηλαδή, ότι ήδη με το κείμενο του CJ τίθενται ορισμένα όρια στην δυνατότητα απαλλαγής των ιθυνόντων μέσω της κατανομής αρμοδιοτήτων σε κατώτερα στελέχη της επιχείρησης, τα οποία όρια συνθέτουν τον σκληρό πυρήνα των διοικητικών καθηκόντων και ανάγονται τελικώς σε καθήκοντα περί την οργάνωση της λειτουργικής δομής της επιχείρησης⁶².

Στο άρθρο 13 CJ θεμελιώνεται ποινική ευθύνη της ενώσεως προσώπων ή, ορθότερα, της οντότητας (κατ' απόδοση του αγγλικού όρου «organization»), συμπεριλαμβανομένων τόσο των επιχειρήσεων αλλά και κάθε άλλου νομικού προσώπου, που είναι υποκείμενο του δικαίου⁶³ και δη ως αυτουργού. Η αυτουργική ευθύνη της οντότητας, που περιγράφεται στην διάταξη εκπορεύεται από την προς όφελος της οντότητας πράξη είτε οργάνου του νομικού προσώπου είτε άλλου προσώπου με νόμιμη ή de facto εξουσία εκπροσώπησης ή λήψης αποφάσεων στην οντότητα, ώστε ο καταλογισμός της ευθύνης στο νομικό πρόσωπο βασίζεται καταρχήν στην θεωρία της ταυτίσεως⁶⁴.

Παρά το γεγονός, ότι το Corpus Juris ουδέποτε ίσχυσε ούτε εφαρμόστηκε, όπως κατά την σύνταξή του προοριζόταν, η αποτύπωση σε αυτό των θεμελιωτικών της

⁶⁰ Βλ. αναφορά στην διάταξη της παρ. 4 αρ. 12 CJ σε *Τριανταφύλλου Γ.*, ό.π., 370

⁶¹ Οι υποχρεώσεις για προσήκουσα επιλογή του αναδόχου και άσκηση επί του προσώπου του της προσήκουσας εποπτείας συνιστούν τις δευτερεύουσες υποχρεώσεις των διοικητών, βλ. *Τριανταφύλλου Γ.*, ό.π., 373

⁶² Ο *Τριανταφύλλου* κάνει λόγο για ένα γενικό καθήκον εποπτείας του διοικητή, το οποίο εξειδικεύεται στις δευτερεύουσες υποχρεώσεις του για καθοδήγηση των κατώτερων στελεχών, διενέργειας ελέγχων, επέμβασης επί παραβιάσεων και πληροφόρησης, η παραβίαση των οποίων συνιστά *οργανωτικό σφάλμα* του διοικητή, βλ., ό.π., 374 - 375

⁶³ Η αναφορά του άρθρου 13 CJ σε οντότητα, η οποία δύναται κατά νόμο να έχει ιδιοκτησία (“recognized by law as competent to hold property”), αντιστοιχεί προφανώς στην ικανότητα δικαίου μη φυσικού προσώπου, ήτοι στην νομική προσωπικότητα.

⁶⁴ Βλ. αναλυτικότερα κατωτέρω

ευθύνης της επιχείρησης στοιχείων αποτέλεσε το καλούπι πάνω στο οποίο στηρίχθηκαν για την διαμόρφωση του μοντέλου ευθύνης της επιχείρησης οι ποινικού περιεχομένου διατάξεις της Ένωσης, που σταδιακά εισήχθησαν αρχικά με τις Αποφάσεις – Πλαίσιο και μετέπειτα με τις Οδηγίες.

ii. Επισκόπηση του ενωσιακού προτύπου. Δύο βάσεις για τον καταλογισμό σε ευθύνη της επιχείρησης

Το μοντέλο, που αρχικά εγκαθιδρύθηκε με τις Αποφάσεις – Πλαίσιο⁶⁵ και μετέπειτα ακολουθήθηκε κατ' απομίμηση⁶⁶ από τις Οδηγίες προκειμένου να ορισθούν οι ελάχιστοι εκείνοι κανόνες, που τα κράτη μέλη οφείλουν να ακολουθήσουν για τον καταλογισμό μίας αξιόποινης πράξης σε ευθύνη της επιχείρησης, καταστρώνεται σε δύο βάσεις και φέρει σταθερά ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά ως εξής:

Πρώτον, η ευθύνη του νομικού προσώπου δεν προβλέπεται σε κάποιο γενικό ενωσιακό νομοθέτημα αλλά προβλέπεται κάθε φορά ως γενική διάταξη υπό τον τίτλο «Ευθύνη των νομικών προσώπων», (“Liability of legal persons”), ενός κατά τα άλλα ειδικού νομοθετήματος, το οποίο προβλέπει την υποχρέωση των κρατών μελών να καταστήσουν αξιόποινες ορισμένες συμπεριφορές, οι οποίες καλύπτονται από το εκάστοτε ρυθμιστικό πλαίσιο⁶⁷. Στο πλαίσιο αυτό, η εκάστοτε διάταξη παραπέμπει στα προβλεπόμενα με τις προηγούμενες ειδικές διατάξεις αδικήματα και υποχρεώνει τα κράτη μέλη να λάβουν τα αναγκαία μέτρα, ώστε να διασφαλίσουν, ότι το νομικό πρόσωπο υπέχει ευθύνη για τα αδικήματα αυτά. Η διατύπωση ακολουθεί το εξής πρότυπο:

«Τα κράτη μέλη λαμβάνουν τα αναγκαία μέτρα για να διασφαλίσουν ότι τα νομικά πρόσωπα υπέχουν ευθύνη για οποιοδήποτε ποινικό αδίκημα αναφέρεται στα άρθρα

⁶⁵ Βλ. ενδεικτικά τις Αποφάσεις – Πλαίσιο 2001/413/ΔΕΥ για την καταπολέμηση της απάτης και της πλαστογραφίας που αφορούν τα μέσα πληρωμής πλην των μετρητών (αρ.7), 2003/568/ΔΕΥ για την καταπολέμηση της δωροδοκίας στον ιδιωτικό τομέα (αρ. 5), 2002/475/ΔΕΥ για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας (αρ.7) και 2008/841/ΔΕΥ για την καταπολέμηση του οργανωμένου εγκλήματος (αρ.5), κ.α.

⁶⁶ Βλ. *Franssen V.*, The EU’s Fight Against Corporate Financial Crime: State of Affairs and Future Potential, German Law Journal, 2018, Vol. 19 (5), 1221-1250, 1228

⁶⁷ Έτσι δεν υπάρχει επικαλυπτικός ενωσιακός κανόνας για την ευθύνη των νομικών προσώπων (blanket rule) αλλά το ζήτημα ρυθμίζεται σε ειδικές ανά τομέα διατάξεις (sector – specific provisions), βλ. *Ligeti K. & Giuffrida F.*, The (Criminal) Liability of Legal Persons and Heads of Business: Strengths and weaknesses of the European Union’s Approach, Revue Penale Luxembourgeoise, 2020/05, 2-22, 12

(...) [...]».

Δεύτερον, η αξιόποινη συμπεριφορά, που προβλέπεται στο ειδικό μέρος του νομοθετήματος, επισύρει την ευθύνη του νομικού προσώπου, όταν, παρά το γεγονός, ότι, φυσιοκρατικά, κάποιο άλλο φυσικό πρόσωπο, ή περισσότερα, τελούν την πράξη, ήτοι προβαίνουν σε συμπεριφορά, που πληροί την ειδική υπόσταση του εγκλήματος, το έγκλημα καταλογίζεται στο νομικό πρόσωπο⁶⁸. Το στοιχείο, που επιλέγεται ως πρώτο συνδετικό της πράξης του φυσικού αυτουργού με το πρόσωπο της οντότητας και λειτουργεί ως ο δικαιολογητικός λόγος καταλογισμού ενός αξιοποιίνου νομοτυπικού αποτελέσματος στο πρόσωπο της οντότητας είναι αυτό του οφέλους⁶⁹. Η διατύπωση ακολουθεί το εξής πρότυπο:

«[...] τα νομικά πρόσωπα υπέχουν ευθύνη για οποιοδήποτε ποινικό αδίκημα αναφέρεται στα άρθρα (...) και τελέστηκε προς όφελός τους⁷⁰ [...]».

Το συνδετικό στοιχείο του οφέλους συνιστά το πρώτο κριτήριο για τον καταλογισμό του εγκλήματος στην οντότητα, και το οποίο φέρει υποκειμενικό χαρακτήρα, υπό την έννοια, ότι κρίνεται ανάλογα με τις περιστάσεις εμφάνισης του εγκλήματος κάθε φορά⁷¹. Αυτό σημαίνει, ότι η αξιόποινη συμπεριφορά θα πρέπει να αιτιολογείται ως προερχόμενη από τον κύκλο συμφερόντων της οντότητας και να τείνει στην προσπόριση σε αυτήν κάποιου οφέλους, ήτοι να είναι ως προς αυτήν κάπως ευεργετική, και πάντως όχι ουδέτερη ή επαχθής. Η προϋπόθεση αυτή κρίνεται βέβαια με βάση την άμεση αντικειμενική τάση της συμπεριφοράς, όπως υπό τις συγκεκριμένες περιστάσεις εμφανίζεται, και τον προορισμό του εξ αυτής εγκλήματος⁷² κατά το χρόνο τέλεσης και όχι με βάση τυχόν δευτερεύουσες (γνήσιες ή οιονεί) κυρωτικές συνέπειες του εγκλήματος για την οντότητα, όταν αυτό είτε αποκαλύπτεται είτε άλλως την βλάπτει.

⁶⁸ Τούτο, διότι δεν νοείται εκδήλωση συμπεριφοράς, που να αποδίδεται φυσιοκρατικά αμέσως σε νομικό πρόσωπο, πράγμα, που στην ελληνική θεωρία συνιστά εν πολλοίς την βάση απόρριψης της ποινικής ευθύνης νομικών προσώπων ήδη από το πρώτο στάδιο διερεύνησης του εγκλήματος, που συνίσταται στην απαίτηση για εκδήλωση ανθρώπινης συμπεριφοράς.

⁶⁹ *Ligeti K. & Giuffrida F.*, ό.π., 9

⁷⁰ Η διατύπωση αυτή εναλλάσσεται με την διατύπωση «για λογαριασμό του νομικού προσώπου», που ακολούθησε το Corpus Juris

⁷¹ *Τριανταφύλλου Γ.*, ό.π., 80

⁷² Το τιθέμενο ποινικό άδικο βρίσκεται σε λειτουργική συνάφεια με το πρόσωπο της οντότητας. Για παράδειγμα, η τέλεση απάτης εις βάρος των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης σκοπεύει να προσπορίσει παράνομο περιουσιακό όφελος στο πρόσωπο της οντότητας.

Ως προς αυτό το κριτήριο, και μόνον, το ενωσιακό πρότυπο ακολουθεί την θεωρία της αντιπροσωπευτικής ευθύνης ή ευθύνης του respondeat superior ή, κατά τους όρους του αστικού δικαίου, ευθύνης του προστήσαντος⁷³. Τούτο, διότι προς θεμελίωση της ευθύνης του νομικού προσώπου αρκεί κατ' αρχήν ένας αντικειμενικός σύνδεσμος της αξιόποινης συμπεριφοράς με την λειτουργία της οντότητας, ήτοι, ότι η συμπεριφορά αυτή τελέστηκε για λογαριασμό της και προς όφελός της⁷⁴.

Το κριτήριο του οφέλους οριοθετεί την ρυθμιστική εμβέλεια της ενωσιακής διάταξης και την αντίστοιχη υποχρέωση ενσωμάτωσης του εθνικού νομοθέτη και ως προς ένα ακόμη σημαντικό ζήτημα. Από τη μία, εντός του ρυθμιστικού πλαισίου βρίσκονται τα εγκλήματα εκείνα, που τελούνται υπέρ της οντότητας ή προς το συμφέρον της⁷⁵. Από την άλλη, σαφώς εκτός του ρυθμιστικού πλαισίου βρίσκονται τα εγκλήματα εκείνα, που τελούνται μεν από εργαζόμενους ή στελέχη της επιχείρησης στο πλαίσιο άσκησης των καθηκόντων τους ή επ' ευκαιρία αυτών αλλά προς ίδιον όφελος ή ακόμη και σε βάρος της οντότητας (π.χ. απιστία σε βάρος της επιχείρησης ή υπεξαίρεση είτε σε βάρος της επιχείρησης είτε προς ίδιον όφελος). Επιπροσθέτως, το κριτήριο του οφέλους φαίνεται μάλλον να αφήνει εκτός του ρυθμιστικού πλαισίου τα εγκλήματα εκείνα, που τελούνται στο πλαίσιο της επιχείρησης και συνδέονται αναπόσπαστα με τον εγγενή εκ της λειτουργίας της κίνδυνο αλλά δεν την ωφελούν διόλου άμεσα, παρά μόνο, ενδεχομένως εμμέσως ή αντανακλαστικά υπό την έννοια της εξοικονόμησης κόστους συμμόρφωσης (compliance cost). Τέτοια είναι για παράδειγμα τα εγκλήματα από παραβάσεις της εργατικής νομοθεσίας ή της προστασίας των προσωπικών δεδομένων, όταν στρέφονται κατά εννόμων αγαθών των στελεχών και εργαζομένων της⁷⁶.

Τρίτον, η αξιόποινη συμπεριφορά, που τελείται προς όφελος της οντότητας, επισύρει την ευθύνη αυτής εφόσον μπορεί να καταλογισθεί σε *συμπεριφορά της*.

⁷³ Η θεωρία της αντιπροσωπευτικής ευθύνης ακολουθεί ένα αντικειμενικό μοντέλο καταλογισμού, σύμφωνα με το οποίο το νομικό πρόσωπο ευθύνεται για την πράξη οποιουδήποτε φυσικού προσώπου, το οποίο έχει ενταχθεί στον κύκλο δραστηριοτήτων του νομικού προσώπου και πράττει στο πλαίσιο των καθηκόντων του εντός αυτού. Αποτελεί το ποινικό αντίστοιχο της γνωστής στην ελληνική δογματική ευθύνη του προστήσαντος στο αστικό δίκαιο, βλ. *Δημάκη Α.*, ό.π., 229. Αντίστοιχα στην αμερικανική θεωρία η vicarious liability, που συνιστά την κύρια βάση ποινικής ευθύνης των νομικών προσώπων στο Ομοσπονδιακό Ποινικό Δίκαιο (Federal Criminal Law), έχει τις δογματικές της ρίζες στο αστικό δίκαιο της αδικοπραξίας (tort law).

⁷⁴ *Franssen V.*, ό.π., 1238

⁷⁵ Επιχειρησιακό ή εταιρικό έγκλημα (corporate crime), βλ. *Τριανταφύλλου Γ.*, ό.π., 26

⁷⁶ *Τριανταφύλλου Γ.*, ό.π., 27

Προκειμένου να οριοθετήσει τα κριτήρια βάσει των οποίων ένα νομοτυπικό αποτέλεσμα ανάγεται σε συμπεριφορά της οντότητας το ενωσιακό πρότυπο ακολουθεί ένα μοντέλο ευθύνης, το οποίο εκπορεύεται από την θεωρία της ταυτίσεως⁷⁷. Η διατύπωση έχει ως εξής:

«[...]τελέστηκε προς όφελός τους από οποιοδήποτε πρόσωπο ενεργεί είτε ατομικά είτε ως μέλος οργάνου του νομικού προσώπου και κατέχει ιθύνουσα⁷⁸ θέση εντός του νομικού προσώπου, βάσει:

- α) εξουσίας εκπροσώπησης του νομικού προσώπου
- β) εξουσίας λήψης αποφάσεων για λογαριασμό του νομικού προσώπου, ή
- γ) εξουσία άσκησης ελέγχου εντός του νομικού προσώπου»

Έτσι, προκειμένου για την οριοθέτηση του κύκλου των προσώπων, των οποίων οι συμπεριφορές είναι κατ'αρχήν ικανές να επισύρουν την ευθύνη της οντότητας ακολουθείται ένα αυστηρό οργανικό μοντέλο, τα δε πρόσωπα, που ανήκουν στον κύκλο αυτό χαρακτηρίζονται ως κατέχοντα «ηγετική θέση» (“leading position within the legal person”), στην θεωρία δε αναφέρονται κυρίως ως οι κατέχοντες ιθύνουσα θέση (οι ιθύνοντες) ή ως επιτελικά στελέχη της επιχείρησης ή και ως διοικητές⁷⁹. Εν συνεχεία, προκειμένου να εντοπισθούν *ad hoc* τα πρόσωπα εκείνα, που ανήκουν στον κύκλο των ιθυνόντων της εκάστοτε οντότητας, η διάταξη θέτει ορισμένα ουσιαστικά κριτήρια, τα οποία κατηγοριοποιούνται βασικώς σε τρεις πυλώνες εξουσιών: εξουσία εκπροσώπησης της οντότητας, εξουσία λήψης αποφάσεων για λογαριασμό της οντότητας, και εξουσία άσκησης ελέγχου εντός της οντότητας⁸⁰.

Μέχρις του σημείου αυτού της επισκόπησης του ενωσιακού μοντέλου βρισκόμαστε μπροστά στην πρώτη βάση καταλογισμού, η οποία περιέχεται κατά κανόνα στην πρώτη παράγραφο της εκάστοτε διάταξης και καταστρώνεται νομοτυπικά ως μία ειδική

⁷⁷ Σύμφωνα με την θεωρία της ταυτίσεως ή θεωρίας του alter ego, η οντότητα ταυτίζεται με ορισμένα φυσικά πρόσωπα, υπό την έννοια, ότι στην περίπτωση, που το έγκλημα τελείται από κάποιο από τα πρόσωπα, που αποτελούν τον ιθύνοντα νου της επιχείρησης και εκφράζουν την βούλησή της, ώστε θεωρούνται, ότι είναι η ίδια η επιχείρηση και ταυτίζονται με αυτήν, το έγκλημα δεν καταλογίζεται στην επιχείρηση μέσω ενός μοντέλου αντικειμενικής αναγωγής αλλά θεωρείται, ότι η ίδια η επιχείρηση τελεί το έγκλημα, βλ. *Δημάκη Α.*, ό.π., 229

⁷⁸ Ο όρος αυτός εναλλάσσεται με τον όρο «ηγετική» θέση.

⁷⁹ Βλ. *Τριανταφύλλου Γ.*, ό.π., 31

⁸⁰ *Ligeti K. & Giuffrida F.*, ό.π., 9

υπόσταση – κέλυφος, η οποία φέρει στοιχεία εγκλήματος ενεργείας (commission offense), το οποίο τελείται για λογαριασμό ή προς όφελος της οντότητας από ένα ή περισσότερα φυσικά πρόσωπα, τα οποία χαρακτηρίζονται, (a priori), ως ανήκοντα στον κύκλο ιθυνόντων της οντότητας αυτής.

Προκειμένου να αναχθεί το εγκληματικό αποτέλεσμα στην οντότητα τα δύο παραπάνω κριτήρια καταλογισμού, ήτοι αφενός αυτό της τέλεσης της πράξης προς όφελος ή για λογαριασμό της οντότητας και αφετέρου αυτό της ύπαρξης συμπεριφοράς ενός ιθύνοντα της οντότητας, θα πρέπει να συντρέχουν σωρευτικά, ώστε λειτουργούν οριοθετώντας το ένα το άλλο. Έτσι, η συμπεριφορά του ιθύνοντος μίας οντότητας, η οποία δεν τελείται υπό την ιδιότητά του αυτή (για λογαριασμό της οντότητας) και δεν τείνει σε όφελός της, δεν μπορεί να καταλογισθεί σε αυτήν, ενώ, από την άλλη, για την κατάφαση ευθύνης της οντότητας δεν αρκεί, (καταρχήν), συμπεριφορά προσώπου εκτός του κύκλου ιθυνόντων, έστω και αν αυτή τείνει προς όφελος ή τελικώς ωφελεί την οντότητα.

Τέταρτον, στην δεύτερη κατά κανόνα παράγραφο της εκάστοτε ενωσιακής διάταξης προβλέπεται η δεύτερη βάση καταλογισμού ευθύνης στο νομικό πρόσωπο, (η οποία θα απασχολήσει κατά βάση την παρούσα στη συνέχεια), και η οποία αφορά στην περίπτωση εκείνη κατά την οποία κάποιο φυσικό πρόσωπο, το οποίο δεν ανήκει στον κύκλο των ιθυνόντων, (δεν ταυτίζεται με την οντότητα), αλλά ανήκει στην οντότητα και λειτουργεί για αυτήν, (υπό την έννοια, ότι θα θεμελιωνόταν επ' αυτού καταλογισμός επί τη βάσει της αντιπροσωπευτικής ευθύνης), μπορεί και τελεί αξιόποινη πράξη προς όφελος ή για λογαριασμό της οντότητας εξαιτίας της απουσίας της προσήκουσας επ' αυτού εποπτείας ή του ελέγχου εκ μέρους των ιθυνόντων⁸¹. Η διατύπωση ακολουθεί το εξής πρότυπο:

«Τα κράτη μέλη λαμβάνουν επίσης τα αναγκαία μέτρα για να διασφαλίζουν ότι τα νομικά πρόσωπα υπέχουν ευθύνη όταν η έλλειψη εποπτείας ή ελέγχου από πρόσωπο που αναφέρεται στην παράγραφο 1 του παρόντος άρθρου κατέστησε

⁸¹ Τα πρόσωπα αυτά, που δεν τελούν το έγκλημα αλλά αυτό ανάγεται στο πρόσωπό τους λόγω του ότι τελείται από κάποιον τρίτο, τον οποίο εποπτεύουν ή ελέγχουν, χαρακτηρίζονται και ως λειτουργικοί δράστες (functional perpetrators), βλ. *Franssen V.*, ό.π., 1239, 1241, με αναφορά στην θεωρία της *functional perpetratorship* κατά το Ολλανδικό δίκαιο. Αντίστοιχη μάλλον η έννοια της *πλασματικής αντουργίας*, βλ. *Αίβο Ν.*, ό.π., 111

δυνατή τη διάπραξη, από πρόσωπο που τελεί υπό την εξουσία του, οποιουδήποτε από τα ποινικά αδικήματα που αναφέρονται στα άρθρα (...) προς όφελος του εν λόγω νομικού προσώπου».

Η δεύτερη βάση καταλογισμού καταστρώνεται νομοτυπικά ως έγκλημα παράλειψης (omission offense) και βασίζεται καταρχήν στα ίδια κριτήρια καταλογισμού, που προαναφέρθηκαν. Ήτοι, και εδώ το έγκλημα τελείται προς όφελος ή για λογαριασμό της οντότητας, ενώ το υποκείμενο φυσικό πρόσωπο - αναφοράς για την οντότητα ανήκει στον κύκλο των ιθυνόντων («[...] πρόσωπο που αναφέρεται στην παράγραφο 1 του παρόντος άρθρου[...]»).

Η δεύτερη βάση επεκτείνει το πεδίο ενδιαφέροντος προς το σκοπό κατάφασης ευθύνης της οντότητας και επιτρέπει να ληφθεί υπόψη η συμπεριφορά κατώτερων στελεχών ή και απλών υπαλλήλων της επιχείρησης χωρίς, όμως, να φθάνει μέχρις του σημείου κατάφασης αντικειμενικής ευθύνης στην βάση της θεωρίας της αντιπροσωπευτικής ευθύνης. Το υποκείμενο του καταλογισμού παραμένει ο ιθύνων, στο πρόσωπο του οποίου ανάγεται και η συμπεριφορά των κατώτερων στελεχών μέσω του συνδετικού στοιχείου της παράλειψης προσήκουσας εποπτείας ή ελέγχου⁸².

Ωστόσο, η ιδιαιτερότητα της βάσης αυτής έγκειται στο ότι το πρόσωπο του ιθύνοντος και το πρόσωπο του φυσικού αυτουργού του εγκλήματος, στο οποίο συγκεντρώνονται και πληρούνται τα στοιχεία της ειδικής υπόστασης του εκάστοτε αδικήματος, δεν ταυτίζονται. Το γεγονός αυτό, της διάστασης μεταξύ φυσικού και λειτουργικού αυτουργού του εγκλήματος, γεννά σειρά από δογματικά ζητήματα, στην αντιμετώπιση των οποίων εστιάζει η ανάλυση που ακολουθεί.

Πέμπτον, η ευθύνη του νομικού προσώπου, η οποία καταστρώνεται επί τη βάση των δύο καταλογιστικών προτύπων στο πρόσωπο των ιθυνόντων του δεν αποκλείει ούτε άλλως πως επηρεάζει ή επηρεάζεται από την κατάγνωση της ποινικής ευθύνης των εκάστοτε αυτουργών ή/και συμμετόχων φυσικών προσώπων, είτε αναφερόμαστε στο πρόσωπο των ιθυνόντων⁸³ είτε στο πρόσωπο κατώτερων στελεχών και υπαλλήλων της

⁸² *Selvaggi N.*, Ex crimine liability of legal persons in EU legislation. An overview of Substantive Criminal Law, EuCLR 2014, Vol. 4(1), 46-58, 54

⁸³ Θα πρέπει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι στην περίπτωση που η δεύτερη βάση καταλογισμού για παράλειψη

οντότητας. Η ποινική αντιμετώπιση καθενός εξ αυτών αντιμετωπίζεται ανεξάρτητα και η ευθύνη κάθε προσώπου συντρέχει και ισχύει επιπρόσθετα της ευθύνης των λοιπών⁸⁴.

Δηλαδή, το μεν η ευθύνη του νομικού προσώπου διαπιστώνεται ανεξάρτητα της ευθύνης των φυσικών αυτουργών, υπό την έννοια, ότι το τιμωρητό του φυσικού αυτουργού δεν απαιτείται για την κατάφαση της ευθύνης του νομικού προσώπου, το δε νοείται και επιτρέπεται η παράλληλη κατάγνωση ευθύνης τόσο του φυσικού αυτουργού όσο και του νομικού προσώπου⁸⁵. Ως προς το στοιχείο αυτό προβλέπει κατά κανόνα μία τρίτη παράγραφος της εκάστοτε ενωσιακής διάταξης με την εξής διατύπωση:

«Η ευθύνη των νομικών προσώπων δυνάμει των παραγράφων 1 και 2 του παρόντος άρθρου δεν αποκλείει τη δυνατότητα για την ποινική δίωξη των φυσικών προσώπων που είναι οι δράστες των ποινικών αδικημάτων που αναφέρονται στα άρθρα (...) ή υπέχουν ποινική ευθύνη βάσει του άρθρου (...)».

Από την παραπάνω επισκόπηση προκύπτει αμέσως, ότι το πρότυπο καταλογισμού της ποινικής ευθύνης στους ιθύνοντες εμπεριέχεται στο αυτό πρότυπο του καταλογισμού της ευθύνης στην οντότητα, δεδομένου, ότι η ευθύνη της οντότητας βασίζεται στην αυτουργική ποινική ευθύνη των ιθυνόντων, η οποία κατηγοριοποιείται αντιστοίχως, ήτοι αφενός σε μία συμπεριφορά με χαρακτήρα ενέργειας και αφετέρου σε μία συμπεριφορά με χαρακτήρα παράλειψης.

III. Φύση της ευθύνης για πράξεις της επιχείρησης και δογματικές βάσεις στα εθνικά δίκαια

Προτού περάσουμε στην αναλυτικότερη επισκόπηση της δεύτερης βάσης καταλογισμού από παράλειψη και τον εντοπισμό των εξ αυτής προβλημάτων, είναι αναγκαία μία αναφορά στο ζήτημα της φύσης της ευθύνης του νομικού προσώπου κατά το ενωσιακό πρότυπο και στις δογματικές βάσεις, που χρησιμοποιούνται προς ενσωμάτωσή του από τα επιμέρους εθνικά συστήματα των κρατών μελών.

προσήκουσας εποπτείας εκ μέρους του ιθύνοντος οδηγεί και σε κατάφαση ποινικής ευθύνης του νομικού προσώπου δημιουργείται ένας κίνδυνος πολλαπλής απαξιολόγησης της συμπεριφοράς, δεδομένου, ότι για το ίδιο νομοτυπικό αποτέλεσμα απαξιολογούνται ο φυσικός αυτουργός – κατώτερο στέλεχος, ο λειτουργικός αυτουργός - ιθύνων και τελικώς και το νομικό πρόσωπο, βλ. *Παρασκευοπούλου – Κόλλια Μ.*, ό.π., 16

⁸⁴ *Additional liability, Klip A.*, ό.π., 279

⁸⁵ Βλ. *Alfo N.*, ό.π., 106

i. Η φύση της ευθύνης των νομικών προσώπων

Ως προς την φύση της ευθύνης του νομικού προσώπου δυνάμει των ενωσιακών ποινικών διατάξεων ανακύπτει καταρχάς το ερώτημα, αν η Ένωση διαθέτει εξουσία να θεσπίσει την ποινική ευθύνη των νομικών προσώπων, ήτοι να υποχρεώσει τα κράτη μέλη να λάβουν τα κατάλληλα εκείνα μέτρα, ώστε το εκάστοτε ευθυνόμενο νομικό πρόσωπο (βάσει του ανωτέρω προτύπου), να καθίσταται υποκείμενο του ποινικού δικαίου, ήτοι άμεσος αποδέκτης της ποινικής απαγόρευσης.

Αρχικά ερωτάται αν υφίσταται τυπική αρμοδιότητα της Ένωσης να θεσπίσει κανόνες γενικού ποινικού δικαίου, ήτοι να προβλέψει υποχρέωση των κρατών μελών όχι μόνον να συμπεριλάβουν στα τιμωρούμενα στο εσωτερικό τους εγκλήματα συγκεκριμένες ενωσιακές υποστάσεις αλλά, επιπροσθέτως, να επέμβει στις προβλεπόμενες από τον εσωτερικό ποινικό νομοθέτη γενικές προϋποθέσεις κατάγνωσης της ποινικής ευθύνης. Τέτοια προϋπόθεση είναι κατ' εξοχήν η ύπαρξη ανθρώπινης συμπεριφοράς, η οποία μάλιστα στην ελληνική ποινική δογματική γίνεται δεκτό, ότι βρίσκεται στην πρώτη βαθμίδα ελέγχου των προϋποθέσεων του εγκλήματος, ώστε, εφόσον δεν συντρέχει, βρισκόμαστε εκτός του πεδίου ενδιαφέροντος του ποινικού δικαίου⁸⁶.

Υποστηρίζεται, ότι η βάση των διατάξεων των παραγράφων 1 και 2 του άρθρου 83 ΣΛΕΕ δίνει στον ενωσιακό νομοθέτη την αρμοδιότητα όχι μόνον να προβλέψει τα στοιχεία εκείνα της περιγραφόμενης συμπεριφοράς, που την καθιστούν αντικείμενο του ποινικού δικαίου αλλά, επιπλέον, και τις προϋποθέσεις για την κατάγνωση ποινικής ευθύνης για την συμπεριφορά αυτή. Τούτο προκύπτει από το γεγονός, ότι η αρμοδιότητα της Ένωσης βάσει του άρθρου 83 επεκτείνεται ρητώς και στην πρόβλεψη ποινών για την εκάστοτε εγκληματική συμπεριφορά, ώστε καλύπτει λογικώς αναγκαία και το ζήτημα της απόδοσης ποινικής ευθύνης σε συγκεκριμένο τελικώς αξιόποινο αυτουργό, ο οποίος μπορεί να είναι και νομικό πρόσωπο⁸⁷. Η άποψη αυτή, ωστόσο, αμφισβητείται καταρχάς, διότι οι εν λόγω διατάξεις του άρθρου 83 δεν προβλέπουν ρητώς, ότι η Ένωση μπορεί να θεσπίζει κανόνες γενικού ποινικού δικαίου αλλά, τουναντίον, προβλέπουν, ότι σκοπός

⁸⁶ Μυλωνόπουλος Χ., ό.π., 2020, 139, 147

⁸⁷ Klip A., ό.π., 232.

του ενωσιακού νομοθέτη είναι η ποινικοποίηση ορισμένων ειδικών συμπεριφορών δια του ορισμού των ελαχίστων στοιχείων τους και η πρόβλεψη πλαισίων ποινής για αυτές και μόνον. Κατά δεύτερον, το γεγονός και μόνον, ότι ο ενωσιακός νομοθέτης δεν έχει μέχρι σήμερα προβλέψει διατάξεις, οι οποίες μπορούν να χαρακτηρισθούν, σαφώς και αμέσως, ως αφορώσες το γενικό μέρος του ποινικού δικαίου, παρά μόνον, ενδεχομένως εμμέσως⁸⁸, συνιστά μία οιονεί αυθεντική έκφραση τουλάχιστον αμφιβολίας του ενωσιακού ποινικού νομοθέτη περί του ότι η αρμοδιότητά του περιορίζεται στην πρόβλεψη ειδικών υποστάσεων εγκλημάτων⁸⁹.

Ισχυρότερη, ωστόσο, εμφανίζεται η αντίρρηση περί της ουσιαστικής αρμοδιότητας του ενωσιακού νομοθέτη να επέμβει σε ζητήματα γενικού μέρους του ποινικού δικαίου και δη ειδικά στο ζήτημα του αξιοποίνου των νομικών προσώπων. Προς τούτο, ακόμη και αν ήθελε υποτεθεί, ότι μία ενωσιακή διάταξη προέβλεπε αμέσως και ρητώς την υποχρέωση των κρατών μελών να καταστήσουν αξιόποινα τα νομικά πρόσωπα, αμφισβητείται αν αυτή θα ήταν σύμφωνη με την αρχή της επικουρικότητας⁹⁰ αλλά και με τις κοινές παραδόσεις των κρατών μελών⁹¹. Βέβαια, η ευρεία πλέον αναγνώριση του αξιοποίνου των νομικών προσώπων στο εσωτερικό των κρατών μελών σημαίνει, ότι η εξαίρεσή τους από το ποινικό ενδιαφέρον δεν συνιστά κοινή παράδοση των κρατών μελών, τυχόν, ωστόσο, εισαγωγή της ποινικής ευθύνης των νομικών προσώπων με ενωσιακή διάταξη θα δημιουργούσε απροσπέλαστες δυσχέρειες ενσωμάτωσης στα κράτη μέλη, τα οποία συνεχίζουν να μην δέχονται την ποινική ευθύνη νομικών προσώπων, όπως είναι και η Ελλάδα⁹².

Επιστρέφοντας στο ενωσιακό πρότυπο καταλογισμού ευθύνης στο νομικό

⁸⁸ Μπορεί να υποστηριχθεί, ότι παρά το γεγονός, ότι οι ποινικές διατάξεις της Ένωσης εντοπίζονται διάσπαρτες σε ειδικά νομοθετήματα, ζητήματα γενικού μέρους του ποινικού δικαίου μπορούν να εντοπισθούν στην αποσπασματική αυτή παράθεση ως επαναλαμβανόμενα με κάποια συστηματική συνέπεια, όπως για παράδειγμα η πρόβλεψη για την θεμελίωση συμμετοχικής ποινικής ευθύνης

⁸⁹ Βλ. *Marletta A.*, ό.π., 314 και εκεί υποσημείωση 41

⁹⁰ Η αρχή της επικουρικότητας, που διέπει την άσκηση των αρμοδιοτήτων της Ένωσης, προβλέπεται στην παρ. 3 του άρθρου 5 της ΣΕΕ και ορίζει, ότι στους τομείς οι οποίοι δεν υπάγονται στην αποκλειστική της αρμοδιότητα, η Ένωση παρεμβαίνει μόνο εφόσον και κατά τον βαθμό που οι στόχοι της προβλεπόμενης δράσης δεν μπορούν να επιτευχθούν επαρκώς από τα κράτη μέλη, τόσο σε κεντρικό όσο και σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο, μπορούν όμως, λόγω της κλίμακας ή των αποτελεσμάτων της προβλεπόμενης δράσης, να επιτευχθούν καλύτερα στο επίπεδο της Ένωσης.

⁹¹ *Ligeti K. & Giuffrida F.*, ό.π., 5

⁹² *Μυλωνόπουλος Χ.*, ό.π., 2011

πρόσωπο από αξιόποινη πράξη είναι σαφές, ότι ο ενωσιακός νομοθέτης δεν θέλησε τελικώς να θεσπίσει ευθέως το αξιόποινο των νομικών προσώπων⁹³. Αυτό προκύπτει από τον συνδυασμό δύο σημείων της γραμματικής διατύπωσης της διάταξης - πρότυπο. Πρώτον, παρά το γεγονός, ότι η εκάστοτε διάταξη περί ευθύνης των νομικών προσώπων εμπεριέχεται σε ένα νομοθέτημα, που περιγράφει τα στοιχεία ποινικών αδικημάτων, η διάταξη – πρότυπο φέρει τον τίτλο «ευθύνη νομικών προσώπων» (liability of legal persons), ήτοι όχι κατ' ανάγκην ποινική τοιαύτη, ενώ και η διατύπωση του κειμένου της διάταξης αναφέρεται στην υποχρέωση των κρατών μελών να καταστήσουν τα νομικά πρόσωπα υπεύθυνα (held liable), ήτοι όχι κατ' ανάγκην ποινικώς υπεύθυνα. Συνεπώς, ο ενωσιακός νομοθέτης δεν προβλέπει ρητώς, ότι η ευθύνη των νομικών προσώπων, την οποία τα κράτη μέλη οφείλουν να προβλέψουν στο εσωτερικό τους, είναι ποινικής φύσεως, ώστε δεν υποχρεώνει τον εθνικό νομοθέτη να την προβλέψει, ούτε, όμως, και το απαγορεύει⁹⁴. Τελικώς η επιλογή της νομικής οδού για την απόδοση ευθύνης στο νομικό πρόσωπο ανήκει στον εθνικό νομοθέτη, ο οποίος καλείται να εντοπίσει τον καταλληλότερο τρόπο προς τούτο βάσει των δυναμικών, που επικρατούν στο εσωτερικό του κράτους μέλους⁹⁵.

Το γεγονός, ωστόσο, ότι τα κράτη μέλη δεν υποχρεούνται σε πρόβλεψη άμεσα ποινικής ευθύνης των νομικών προσώπων δεν σημαίνει, ότι ως προς τα μέτρα, που θα λάβουν για να καταστήσουν το νομικό πρόσωπο υπεύθυνο για τα εκάστοτε προβλεπόμενα αδικήματα διατηρούν πλήρη ελευθερία. Τουναντίον, η διακριτική

⁹³ Η θέση αυτή του ενωσιακού νομοθέτη, η οποία παραμένει अपαράλλαχτη από τις πρώτες Αποφάσεις – Πλαίσιο μέχρι και σήμερα, παρά το γεγονός, ότι το δογματικό πεδίο στο εσωτερικό των κρατών μελών γύρω από το ζήτημα της ποινικής ευθύνης των νομικών προσώπων έχει ωριμάσει αισθητά έκτοτε, οφείλεται σε μία επιλογή ασφαλείας της Ένωσης προκειμένου να μην εμποδισθεί η εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου και η διαδικασία εναρμόνισης των εθνικών νομοθεσιών στους τομείς συνεργασίας από πολιτικές πιέσεις και δογματικές έριδες γύρω από το ζήτημα, βλ. *Ligeti K. & Giuffrida F.*, ό.π., 8

⁹⁴ Ως προς τούτο παραμένει επίκαιρη η κρίση του ΔΕΕ με την απόφασή του της 12^{ης} Ιουλίου 2012 στην υπόθεση *Giovanardi* (C-79/2011), η οποία αφορούσε την Απόφαση – Πλαίσιο 2001/220/ΔΕΥ σχετικά με το καθεστώς των θυμάτων στις ποινικές διαδικασίες, όπου έκρινε, (παράγραφος 45), ότι η απόφαση πλαίσιο «δεν παρέχει καμία ένδειξη περί του ότι ο νομοθέτης της Ένωσης προετίθετο να υποχρεώσει τα κράτη μέλη να θεσπίσουν ποινική ευθύνη των νομικών προσώπων», καθώς και η κρίση του ΔΕΚ με την απόφασή του της 2ας Οκτωβρίου 1991 στην υπόθεση *Vandevenne* (C-7/90), όπου στην παράγραφο 11 αναφέρει, ότι «οσάκις ένας κοινοτικός κανονισμός δεν προβλέπει ειδική κύρωση για την περίπτωση παραβιάσεως, αλλά παραπέμπει σχετικώς στις διατάξεις της εθνικής νομοθεσίας, τα κράτη μέλη έχουν διακριτική ευχέρεια ως προς την επιλογή των κυρώσεων».

⁹⁵ *Mongillo V.*, Chapter II - The Nature of Corporate Liability for Criminal Offences: Theoretical Models and EU Member State Laws, σε **Antonio Fiorella** (edited by), *Corporate Criminal Liability and Compliance Programs*, Volume II, Towards a Common Model in the European Union, Jovene Editore, 2012, 55-120, 99

ευχέρεια του εσωτερικού νομοθέτη ως προς την φύση και το είδος των κυρώσεων, που θα προβλέψει κατά του νομικού προσώπου οριοθετείται από τον ίδιο τον ενωσιακό νομοθέτη, ο οποίος απαιτεί το νομικό πρόσωπο, το οποίο κρίνεται ως υπεύθυνο βάσει του ανωτέρω προτύπου, να υπόκειται σε «αποτελεσματικές, αναλογικές και αποτρεπτικές κυρώσεις» (effective, proportionate and dissuasive sanctions)⁹⁶. Η πρόβλεψη αυτή συνιστά εφαρμογή στο ενωσιακό ποινικό δίκαιο της επιχείρησης της αρχής της εξομοίωσης (equivalence principle). Η αρχή της εξομοίωσης έχει νομολογιακή προέλευση και εξελίχθηκε μετά την υπόθεση του γιουγκοσλαβικού καλαμποκιού (Greek maize case)⁹⁷ ως ειδικότερη έκφανση της αρχής της καλόπιστης συνεργασίας, η οποία προβλέπεται στην παράγραφο 3 του άρθρου 4 της ΣΕΕ και θεσπίζει ένα οιονεί καθήκον πίστης των κρατών μελών στους στόχους της Ένωσης, υπό την έννοια αφενός, ότι κάθε κράτος μέλος οφείλει να διασφαλίζει, ότι το ενωσιακό δίκαιο εφαρμόζεται και εκτελείται πιστά, ορθά και αποτελεσματικά και αφετέρου, ότι κάθε κράτος μέλος δικαιούται να έχει εμπιστοσύνη στην καλόπιστη εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου και εκ μέρους των λοιπών κρατών μελών⁹⁸.

Η πρακτική εφαρμογή της αρχής της εξομοίωσης στην προκείμενη περίπτωση αναφορικά με την ευθύνη των νομικών προσώπων από αξιόποινες πράξεις κατατείνει στο ότι ο εθνικός νομοθέτης υποχρεούται να προβλέψει τέτοιες κυρώσεις κατά των νομικών προσώπων, οι οποίες, αν και όχι κατ' ανάγκην ποινικές, θα πρέπει, ωστόσο, να έχουν το αντίστοιχο λειτουργικό αποτέλεσμα και αποτρεπτικό χαρακτήρα με τις ποινικής φύσεως αντίστοιχες, που υιοθετεί άλλο κράτος μέλος⁹⁹.

ii. Δογματικές βάσεις ενσωμάτωσης της ποινικής ευθύνης της επιχείρησης

Προς το σκοπό συμμόρφωσης με την υποχρέωση να καθίστανται τα νομικά

⁹⁶ Βλ. ενδεικτικά άρθρο 9 Οδηγίας PIF υπό τον τίτλο «Κυρώσεις για τα νομικά πρόσωπα». Η διατύπωση αυτή επαναλαμβάνεται συστηματικά στα ενωσιακά νομοθετήματα.

⁹⁷ Βλ. παραπάνω, παρ. 24 της απόφασης: «Προς τούτο, τα κράτη μέλη, διατηρώντας πάντως το δικαίωμα επιλογής των κυρώσεων, υποχρεούνται ιδίως να μεριμνούν ώστε για τις παραβιάσεις του κοινοτικού δικαίου να επιβάλλονται κυρώσεις υπό προϋποθέσεις, ουσιαστικές και διαδικαστικές, ανάλογες με τις ισχύουσες για τις παραβιάσεις του εθνικού δικαίου παρόμοιας φύσης και σημασίας και, εν πάση περιπτώσει, προσδίδουσες στην κύρωση αποτελεσματικό, ανάλογο και αποτρεπτικό χαρακτήρα»

⁹⁸ *Klip A.*, ό.π., 76

⁹⁹ *Franssen V.*, ό.π., 2018, 1231, Βλ. και *Selvaggi N.*, ό.π., 2014, 50 ο οποίος χαρακτηρίζει την προσέγγιση αυτής ως λειτουργική ισοδυναμία (functional equivalence) ή εποικοδομητική ασάφεια (constructive ambiguity).

πρόσωπα υπεύθυνα για την τέλεση των αξιόποινων πράξεων, που προβλέπουν οι ενωσιακές διατάξεις, τα ευρωπαϊκά κράτη ακολουθούν κατά βάση τρεις διαφορετικές προσεγγίσεις. Η πρώτη προσέγγιση συνίσταται στην θεώρηση των νομικών προσώπων ως άμεσων υποκειμένων του ποινικού δικαίου και την πρόβλεψη μίας αυθεντικής ποινικής τους ευθύνης. Η δεύτερη προσέγγιση κατηγοριοποιεί όλες εκείνες τις έννομες τάξεις, που προχωρούν στην θέσπιση ενός είδους παρα-ποινικής ή οιονεί ποινικής ευθύνης των νομικών προσώπων, όπου το νομικό πρόσωπο μετέχει μεν των απαγορεύσεων του ποινικού δικαίου αλλά οι προϋποθέσεις κατάφασης της ευθύνης του αυτής διαφοροποιούνται σαφώς από τις αντίστοιχες των φυσικών προσώπων και ανήκουν σε ξεχωριστό σύστημα. Η τρίτη προσέγγιση συνίσταται στον πλήρη αποκλεισμό των νομικών προσώπων από το ποινικό δίκαιο και την κάλυψη της ευθύνης τους αποκλειστικά με τα μέσα του διοικητικού δικαίου. Ειδικότερα:

(α) Αμιγώς ποινική ευθύνη νομικών προσώπων

Η θεώρηση του νομικού προσώπου ως άμεσου υποκειμένου του ποινικού δικαίου και η κατάφαση μίας αυθεντικής ποινικής του ευθύνης προέρχεται από τον χώρο του αγγλοσαξονικού δικαίου, όπου η επέκταση των ποινικών απαγορεύσεων και σε μη φυσικά πρόσωπα βασίσθηκε στην επιτρεπτή χρήση της έννοιας της αντικειμενικής ευθύνης (strict liability), η οποία ενσωματώθηκε μεθοδολογικά στο ποινικό δίκαιο μέσω του μηχανισμού της αντιπροσωπευτικής ποινικής ευθύνης (vicarious liability). Αντικειμενική ευθύνη νομικού προσώπου σημαίνει, ότι αυτό μπορεί να καταστεί ποινικά υπεύθυνο με μόνη την πλήρωση των προϋποθέσεων του αντικειμενικού αδίκου (actus reus) χωρίς να απαιτείται η συνδρομή στοιχείων υπαιτιότητάς του (mens rea)¹⁰⁰. Κατόπιν αυτού, το μοντέλο της αντιπροσωπευτικής ευθύνης λειτουργεί ως κριτήριο καταλογισμού ενός νομοτυπικού αποτελέσματος, το οποίο προέρχεται αιτιωδώς από την συμπεριφορά φυσικού προσώπου, στο νομικό πρόσωπο, κατ' αντίστοιχο μεθοδολογικά τρόπο με αυτόν της απόδοσης ευθύνης στον προστήσαντα από πράξεις και παραλείψεις του προστηθέντος κατά τους όρους του αστικού δικαίου. Το μοντέλο καταλογισμού της αντιπροσωπευτικής αντικειμενικής ευθύνης (vicarious strict liability), το οποίο ακολουθείται στο ομοσπονδιακό ποινικό δίκαιο των Η.Π.Α., επιτρέπει την καταδίκη ενός νομικού προσώπου με μόνη προϋπόθεση, ότι έχει τελεστεί έγκλημα προς όφελος ή για

¹⁰⁰ Δημάκης Α., ό.π., 212

λογαριασμό του ή εν γένει εντός του κύκλου των συμφερόντων του, ακόμη και αν αυτό καταλογίζεται σε εγκληματικές ενέργειες κατώτερων στελεχών ή και απλών υπαλλήλων του.

Στον ευρωπαϊκό χώρο η αυθεντική ποινική ευθύνη των νομικών προσώπων εκφράσθηκε τελικώς μέσω ενός άλλου μοντέλου καταλογισμού, που εισήγαγε το Ηνωμένο Βασίλειο ήδη από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, την θεωρία της ταυτίσεως (identification doctrine ή alter ego theory)¹⁰¹. Η θεωρία της ταυτίσεως αποτελεί ουσιαστικά μία ειδικότερη και στενότερη εφαρμογή της αντιπροσωπευτικής ευθύνης και αποσκοπεί στο να αντιμετωπίσει ορισμένα αδιέξοδα, που δημιουργούνται από την αυστηρή εφαρμογή της τελευταίας.¹⁰² Αφενός περιορίζει το πεδίο ευθύνης του νομικού προσώπου, ώστε αυτό να μην ευθύνεται αυτομάτως για οποιαδήποτε συμπεριφορά εντάσσεται στον κύκλο συμφερόντων του και αφετέρου προσδιορίζει τον κύκλο εκείνο των προσώπων, των οποίων η συμπεριφορά δύναται να καταλογισθεί στην οντότητα. Το βασικό μειονέκτημα της θεωρίας της ταυτίσεως συνιστά την άλλη όψη του κινδύνου της αυστηρής αντιπροσωπευτικής ευθύνης και συνίσταται στο ότι ο περιορισμός του πεδίου ενδιαφέροντος μόνον στις πράξεις ορισμένων στελεχών της οντότητας, οι οποίοι θεωρούνται ο ιθύνων νους της, αφήνει εκτός ευθύνης του νομικού προσώπου τα εγκλήματα εκείνα, των οποίων τα στοιχεία της ειδικής υπόστασης δεν συγκεντρώνονται στο σύνολό τους στο πρόσωπο των ιθυνόντων, συνιστούν, ωστόσο, σαφώς εγκληματική δράση εκ μέρους της οντότητας, η οποία είτε διαχέεται στην οργανωτική δομή του νομικού προσώπου είτε καταλογίζεται σε πρόσωπο εκτός του κύκλου των ιθυνόντων.

Σε κάθε περίπτωση με βάση και τα δύο αυτά μοντέλα καταλογισμού, η ποινική ευθύνη του νομικού προσώπου παραμένει παράγωγη και δε παρακολουθηματική της αξιόποινης συμπεριφοράς συγκεκριμένου προσώπου, του οποίου η συμπεριφορά, είτε με τα κριτήρια της αντιπροσωπευτικής ευθύνης είτε με τα στενότερα εκείνα της θεωρίας της ταυτίσεως, θεωρείται, ότι ανήκει στην οντότητα¹⁰³.

¹⁰¹ *Mongillo V.*, ό.π., 77

¹⁰² *Gobert J.*, Squaring the circle. The relationship between individual and organizational fault, σε *European Developments in Corporate Criminal Liability*, **James Gobert and Ana-Maria Pascal** (edited by), Routledge Advances in Criminology, Routledge London – New York 2011, 141

¹⁰³ *Gobert J.*, ό.π., 142

Η ποινική ευθύνη νομικού προσώπου μπορεί να απορρέει και πρωτογενώς, ήτοι κατ' άμεσο και μη παρακολουθηματικό τρόπο (non-derivative), ώστε χωρίς να απαιτείται συσχετισμός με συμπεριφορά ορισμένου φυσικού προσώπου, το οποίο συνδέεται με την οντότητα, το αποδοκιμαζόμενο από την έννομη τάξη αποτέλεσμα αποδίδεται κατά μία ολιστική προσέγγιση απευθείας στην οντότητα. Τα μοντέλα καταλογισμού, που βασίζονται σε μία τέτοια προσέγγιση δεν έχουν τύχει ιδιαίτερης πρακτικής εφαρμογής δεδομένου, ότι ελλείπει φυσικού δράστη του εγκλήματος, στο πρόσωπο του οποίου συγκεντρώνονται τα στοιχεία του αδίκου της συμπεριφοράς, ελλοχεύει ο κίνδυνος τιμώρησης του νομικού προσώπου για αντικειμενικά γεγονότα, τα οποία εν συνόλω συνετέλεσαν μεν αιτιωδώς και οδήγησαν σε ένα αποτέλεσμα, που αποδοκιμάζεται από τον έννομη τάξη, (π.χ. θάνατος ανθρώπου), χωρίς ωστόσο τα γεγονότα αυτά να συνιστούν αδίκημα προβλεπόμενο στο νόμο, ελλείπει πλήρωσης της αντικειμενικής υπόστασης από ένα ή περισσότερα πρόσωπα.

Ενδεικτικά, η θεωρία της σύρευσης (aggregation) εισάγει ένα μοντέλο για τον καταλογισμό του αξιόποινου αποτελέσματος στην οντότητα, το οποίο εκκινεί από τις αυτοτελείς και ανεξάρτητες μεταξύ τους συμπεριφορές περισσότερων φυσικών προσώπων εντός της οντότητας, τα οποία πρόσωπα διαθέτουν το καθένα γνώση και εποπτεία επί επιμέρους ζητημάτων, οι δε γνώσεις τους και απαιτούμενες επιμέλειές τους, προστιθέμενες η μία στην άλλη, όφειλαν και μπορούσαν να αποτρέψουν το αποδοκιμαζόμενο από την έννομη τάξη τελικό αποτέλεσμα των συμπεριφορών τους¹⁰⁴. Το αποτέλεσμα δεν καταλογίζεται στα πρόσωπα αυτά, από τα οποία κανένα δεν έχει τελέσει έγκλημα, αλλά στην οντότητα, στο πρόσωπο της οποίας εντοπίζεται ο άμεσος δράστης του εγκλήματος, ο οποίος πληροί την αντικειμενική υπόσταση κατά τρόπο σωρευτικό. Εξάλλου, η θεωρία του συστήματος (systems theory) εκκινεί από την εσωτερική δομή του νομικού προσώπου, που αφορά στον τρόπο λήψης των αποφάσεων, καθώς και στην διαμόρφωση της εταιρικής του κουλτούρας (corporate culture) και το καθιστά άμεσα αξιόποινο, όταν τα παραπάνω ευνοούν, υποκινούν ή ακόμη αμέσως απαιτούν την τέλεση εγκλήματος. Άλλη προσέγγιση εντοπίζει μία ενοχή του νομικού προσώπου, η οποία όμως δεν αφορά στην τέλεση του αδικήματος αλλά στην αντίδραση της οντότητας απέναντι σε παραβατικές συμπεριφορές (reactive fault), ώστε το νομικό

¹⁰⁴ *Ligeti K. & Giuffrida F.*, ό.π., 8

πρόσωπο μπορεί να καταστεί αξιόποιο εξαιτίας της αποτυχίας του να λάβει τα κατάλληλα μέτρα προκειμένου να καταστείλει την εταιρική παραβατικότητα¹⁰⁵.

Το πλέον λειτουργικό και αναδυόμενο μοντέλο άμεσης μη παρακολουθηματικής ποινικής ευθύνης του νομικού προσώπου είναι αυτό, που βασίζεται στην θεωρία της οργανωτικής υπαιτιότητας ή του οργανωτικού σφάλματος, το οποίο οδηγεί στην κατάφαση μίας ενοχής του ιδίου του νομικού προσώπου (organizational culpability ή organizational fault)¹⁰⁶, περί του οποίου θα γίνει αναλυτική αναφορά κατωτέρω.

Η κεντρική δογματική αντίρρηση επί της απόδοσης ποινικής ευθύνης στα νομικά πρόσωπα και της απειλής κυρώσεων κατ' αυτών συνίσταται στο ότι η αρχή της ενοχής παραμερίζεται μπροστά στην ανάγκη για αποτελεσματική αντιμετώπιση του εγκληματικού φαινομένου εξαιτίας της επικράτησης των μεγάλων επιχειρήσεων ως βασικών οικονομικών παραγόντων και η ποινή επιτελεί μία καθαρά αντεγκληματική λειτουργία προς τους σκοπούς εξυπηρέτησης της γενικής και ειδικής πρόληψης¹⁰⁷. Ειδικότερα, εκκινώντας από την βασική λειτουργία της ποινής ως απόδοσης μομφής στον δράστη, η οποία προϋποθέτει την ηθικοκοινωνική αποδοκιμασία ενός προσώπου, που πράττει με τη βούλησή του, στον ηπειρωτικό χώρο επικράτησε το δόγμα *societas delinquere non potest*, το οποίο προέρχεται από την παράδοση του ρωμαϊκού δικαίου. Σύμφωνα με αυτό, τα νομικά πρόσωπα ως πλάσματα δικαίου θεωρούνται μη δεκτικά ποινής¹⁰⁸ αφού δεν έχουν ικανότητα να πράττουν και κατ' επέκταση δεν δύνανται να πράττουν αξιόποια¹⁰⁹. Εξάλλου, ακόμη και αν ο αρχικός σκόπελος της έλλειψης ανθρώπινης συμπεριφοράς ξεπεραστεί, δυσχερέστερη είναι η αναγνώριση της ποινικής ευθύνης ενός νομικού προσώπου λόγω της απαίτησης για καταλογισμό αυτού σε ενοχή, αρχή, η οποία στην ελληνική έννομη τάξη έχει αναμφισβήτητα και συνταγματικό έρεισμα¹¹⁰. Με άλλα λόγια, η μομφή, που αποδίδει το ποινικό δίκαιο μέσω της ποινής σε έναν δράστη επειδή αυτός, αν και όφειλε και μπορούσε να πράξει σύννομα

¹⁰⁵ Wells C., Corporate criminal responsibility, σε Research handbook on corporate legal responsibility, Edward Publishing Limited 2005, edited by Stephen Tully, 147-158, 153

¹⁰⁶ Βλ. Τριανταφύλλου Γ., ό.π., 78

¹⁰⁷ Βλ. Αίβο Ν., ό.π., 20

¹⁰⁸ Σπυράκος Α., ό.π.

¹⁰⁹ Δημάκης Α., ό.π., 210

¹¹⁰ Η αρχή της ενοχής γίνεται δεκτό στην ελληνική δογματική, ότι απορρέει από την αρχή του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας ή και από την αρχή του κράτους δικαίου, βλ. Δημάκη Α., ό.π., 243

συμμορφούμενος με τις επιταγές της εννόμου τάξεως, επέλεξε να πράξει παράνομα, ήτοι το άλλως δύνασθαι πράττειν, που συνιστά το δεοντολογικό ή αξιολογικό στοιχείο του καταλογισμού¹¹¹ και τον πυρήνα της ενοχής του δράστη¹¹², προσιδιάζει μόνον σε φυσικό πρόσωπο, το οποίο διαθέτει βούληση και αντίστοιχη ελευθερία διαμόρφωσής της.

Τέλος, σοβαρές είναι και οι αντιρρήσεις κατά της ποινικής ευθύνης των νομικών προσώπων αναφορικά με την λειτουργία της ποινής ως εργαλείου πραγμάτωσης των απαγορεύσεων του ποινικού δικαίου. Γίνεται δεκτό κατά την κλασική θεώρηση του ποινικού δικαίου, ότι η ποινή συνιστά *κακό*, το οποίο επιβάλλεται από την έννομη τάξη σε έναν δράστη, ο οποίος έχει την ικανότητα να αισθανθεί πόνο από την εις βάρος του εκδήλωση κοινωνικοηθικής αποδοκιμασίας, ήτοι η ποινή μπορεί να γίνει αισθητή από τον δράστη ως κακό και να εκπληρώσει, έτσι, την λειτουργία της¹¹³. Προς τούτο υποστηρίζεται, ότι η ποινή έχει τέτοιο προσωποπαγή χαρακτήρα, που δεν μπορεί εκ της φύσεώς της να επιβληθεί σε μη φυσικό πρόσωπο, το οποίο δεν αισθάνεται πόνο. Ενώ, δηλαδή, η απειλή ποινής κατά νομικού προσώπου μπορεί, ενδεχομένως, να εκπληρώσει επιτυχώς τους σκοπούς της, ήτοι την γενική και ειδική πρόληψη του εγκλήματος και να αποτρέψει, έτσι την τέλεση του εγκλήματος, η τελικώς επιβαλλόμενη ποινή κατά νομικού προσώπου δεν μπορεί ποτέ να είναι μία κανονική ποινή του ποινικού δικαίου, αφού δεν αγγίζει προσωπικά τον δράστη – οντότητα, αλλά είναι πάντοτε κάτι *alliid*, που αφορά σε κάποιου είδους τιμωρητικής φύσεως και έντασης διοικητικό μέτρο (punitive sanction)¹¹⁴.

Παρά τις ανωτέρω δογματικές αντιρρήσεις, που χαρακτηρίζουν την κλασική ποινική δογματική των ηπειρωτικών εννόμων τάξεων, η αναγνώριση της αμιγούς ποινικής ευθύνης των νομικών προσώπων αποτελεί σήμερα πραγματικότητα για μία μεγάλη πλειοψηφία ευρωπαϊκών κρατών και δη όχι μόνο εκείνων, των οποίων η δικαιοσύνη παράδοση ακολουθεί το αγγλοσαξονικό μοντέλο κατά το πρότυπο του Ηνωμένου Βασιλείου, όπως είναι η *Ιρλανδία*, η *Κύπρος* και η *Μάλτα*¹¹⁵, αλλά και κρατών της

¹¹¹ Βλ. *Μυλωνόπουλο Χ.*, ό.π., 2020, 569

¹¹² Βλ. *Παπανοφύτου Α.*, ό.π., 51 και υποσημείωση 51

¹¹³ Βλ. *Μυλωνόπουλο Χ.*, ό.π., 2021, 70, *Δημάκη Α.*, ό.π., 245 με αναφορές σε *Ανδρουλάκη* και *Σπινέλλη Α.*, ό.π.

¹¹⁴ Βλ. *Δημάκη Α.*, ό.π., 246

¹¹⁵ *Mongillo V.*, ό.π., 84. Στην Ιρλανδία η Ερμηνευτική Πράξη υπ' αρ. 38 του 1937 (Interpretation Act No

ηπειρωτικής παράδοσης κατά παραμερισμό του δόγματος *societas delinquere non potest*.

Ενδεικτικά, η *Ολλανδία* εισήγαγε την ποινική ευθύνη των νομικών προσώπων στην απόλυτη μορφή της ήδη από το 1976, οπότε με αντίστοιχη ρητή πρόβλεψη στο γενικό μέρος του Ολλανδικού Ποινικού Κώδικα τα νομικά πρόσωπα κατέστησαν υποκείμενα του ποινικού δικαίου αναφορικά με το σύνολο των εγκλημάτων¹¹⁶ επί τη βάσει της θεωρίας του λειτουργικού αυτουργού (functional perpetrator)¹¹⁷. Ήδη μάλιστα από το 1951 η ολλανδική έννομη τάξη είχε προβλέψει το νομικό πρόσωπο ως υποκείμενο ορισμένων μόνο οικονομικών εγκλημάτων¹¹⁸. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός, ότι το *Βέλγιο* επανεισήγαγε την ποινική ευθύνη των νομικών προσώπων το 1999 (την οποία είχε εν τω μεταξύ καταργήσει το 1934) προς το σκοπό εναρμόνισης με την Σύσταση Νο R (88) 18 του Συμβουλίου της Ευρώπης, ερμηνεύοντάς την ως δεσμευτική ως προς την αρχή *societas puniri potest* και δη αναφορικά με το σύνολο των ποινικών αδικημάτων¹¹⁹.

Από τον σκληρό πυρήνα του ηπειρωτικού χώρου πρώτη η *Γαλλία* εισήγαγε την ποινική ευθύνη νομικών προσώπων το 1994 με ρύθμιση στον Ποινικό Κώδικα, ορίζοντας αρχικά, ότι νομικά πρόσωπα, εκτός του κράτους, καθίσταται ποινικά υπεύθυνα, όπου αυτό προβλέπεται ειδικά, για τα αδικήματα, που τελούνται για λογαριασμό τους από τα όργανα ή τους εκπροσώπους τους, ακολουθώντας έτσι ένα μοντέλο έμμεσης παρακολουθηματικής ευθύνης. Αργότερα, το 2004, η ποινική ευθύνη του νομικού προσώπου στην γαλλική έννομη τάξη κατέστη καθολική, ήτοι αφορά έκτοτε το σύνολο των ποινικών αδικημάτων επί τη βάσει του ίδιου οργανικού μοντέλου, σύμφωνα με το

38,1937), προβλέπει στην παρ. 11 περ. (i) του 3^{ου} μέρους, ότι, εφόσον δεν ορίζεται διαφορετικά, όπου ο νόμος κάνει λόγο για πρόσωπο, που τελεί έγκλημα, στην έννοια του προσώπου περιλαμβάνονται και τα νομικά πρόσωπα (*body corporate*), ενώ ως προς τα κριτήρια καταλογισμού ακολουθείται κατά βάση η θεωρία της ταύτισης κατά το πρότυπο του Ηνωμένου Βασιλείου, βλ. *Fitzerald E.*, Country report: Ireland, σε *European Developments in Corporate Criminal Liability*, James Gobert and Ana-Maria Pascal (edited by), Routledge Advances in Criminology, Routledge London – New York 2011, 245.

¹¹⁶ Άρθρο 51 του Ολλανδικού Ποινικού Κώδικα

¹¹⁷ *Mongillo V.*, ό.π., 78 και υποσημείωση 71, για την έννοια του λειτουργικού αυτουργού στην Ολλανδική νομολογία, ως εξειδίκευσης της θεωρίας της ταύτισεως προς το σκοπό απόδοσης ευθύνης στους διοικητές του νομικού προσώπου και κατ' επέκταση στην ίδια την οντότητα, στην βάση δύο κριτηρίων, αφενός της δυνατότητας ενέργειας προς αποτροπή του εγκλήματος και αφετέρου της αποδοχής του εγκλήματος.

¹¹⁸ Άρθρο 15 του Economic Offences Act 1951, βλ. *Ramkissoon M.*, Country report: The Netherlands, ό.π., 278

¹¹⁹ *Mongillo V.*, ό.π., 78. Το Βελγικό μοντέλο καταλογισμού παρουσιάζει ιδιομορφία ως προς το ότι η ευθύνη του νομικού προσώπου δεν είναι παρακολουθηματική της ευθύνης ορισμένου φυσικού προσώπου αλλά αυτούσια, ενώ μόνον κατ' εξαίρεση μπορεί να καταγνώσθαι παράλληλα με ευθύνη φυσικού προσώπου για το ίδιο αδίκημα, βλ. *Ramkissoon M.*, Country report: Belgium, ό.π., 216.

οποίο τα στοιχεία του εγκλήματος συγκεντρώνονται σε ορισμένο φυσικό πρόσωπο, του οποίου το έγκλημα αποδίδεται στο νομικό πρόσωπο ¹²⁰. Ακολουθώντας την γαλλική παράδοση και κατά το πρότυπο της Γαλλίας και του Βελγίου, το *Λουξεμβούργο* εισήγαγε καθολική ποινική ευθύνη για τα νομικά πρόσωπα τον Μάρτιο του 2010¹²¹.

Την δεκαετία του 90' αναγνωρίστηκε η ποινική ευθύνη νομικών προσώπων και στις περισσότερες σκανδιναβικές χώρες, ήτοι εκ των μελών της ΕΕ στην *Φιλανδία*¹²² το 1995 και την *Δανία* το 1996 και εκτός της ΕΕ στην *Νορβηγία* ήδη το 1991¹²³. Στις χώρες της Ιβηρικής χερσονήσου οι δογματικές αντιρρήσεις γύρω από το ζήτημα ξεπεράστηκαν μόλις το 2007 από την *Πορτογαλία*, και το 2010 από την *Ισπανία*, οι οποίες εισήγαγαν αμιγώς ποινική ευθύνη νομικών προσώπων αλλά μόνο για ορισμένα ειδικά προβλεπόμενα αδικήματα¹²⁴. Ακόμη, τα νομικά πρόσωπα θεωρούνται αμέσως αξιόποινα και στην *Σλοβενία*, την *Σλοβακία*, την *Εσθονία*, την *Λιθουανία*, την *Ρουμανία* και την *Ουγγαρία*¹²⁵.

Ανεξαρτήτως των επιμέρους διαφορών, που οι ανωτέρω ευρωπαϊκές έννομες τάξεις παρουσιάζουν σε περιφερειακά ζητήματα γύρω από την ευθύνη των νομικών προσώπων, ήτοι βασικώς στο αν η ευθύνη αφορά στο σύνολο των εγκλημάτων ή σε ορισμένα μόνον από αυτά και στην εκάστοτε δογματική μεθοδολογία, που ακολουθείται για τον καταλογισμό των νομοτυπικών αποτελεσμάτων στην οντότητα, η αναλυτική συγκριτική επισκόπηση των οποίων εκφεύγει του πλαισίου της παρούσας, κοινός παρανομαστής παραμένει η αναγνώριση της ευθύνης των νομικών προσώπων ως αμιγώς ποινικής και η θεώρησή τους, κατ' αποτέλεσμα, ως άμεσων υποκειμένων του ποινικού

¹²⁰ Άρθρο 121 του Γαλλικού Ποινικού Κώδικα, βλ. *Mongillo V.*, ό.π., 79 και *Beauvais P.*, Country report: France, ό.π., 240

¹²¹ *Mongillo V.*, ό.π.

¹²² Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός, ότι προς το σκοπό δίωξης του νομικού προσώπου ο Φιλανδικός Ποινικός Κώδικας αναγνωρίζει την έννοια της ανώνυμης ενοχής (anonymous culpa), υπό την έννοια, ότι, δεν απαιτείται πάντοτε ο εντοπισμός συγκεκριμένου φυσικού προσώπου, το οποίο συγκεντρώνει τα στοιχεία του αυτουργού, προκειμένου να καταστεί το νομικό πρόσωπο αξιόποινο για αδίκημα, που, κατά τα αντικειμενικά του στοιχεία, τελέστηκε στο πλαίσιο της λειτουργίας του, βλ. *Gobert J.*, Country report: Finland, ό.π., 235.

¹²³ *Mongillo V.*, ό.π., 79

¹²⁴ *Mongillo V.*, ό.π., 80. Το ισπανικό μοντέλο αποτελεί επί της ουσίας μία κατ' εξαίρεση αναγνώριση παρακολουθηματικής ποινικής ευθύνης νομικού προσώπου ειδικά για το αδίκημα της δωροδοκίας αλλοδαπών υπαλλήλων (foreign bribery), ενώ για ορισμένα οικονομικής φύσεως αδικήματα προβλέπεται μόνον η δυνατότητα επιβολής παρεπόμενων ποινών ή μέτρων ασφαλείας κατά του νομικού προσώπου, χωρίς προηγούμενη κατάγνωση ποινικής του ενοχής, βλ. *Ramkissoon M.*, Country report: Spain, ό.π., 311.

¹²⁵ *Mongillo V.*, ό.π., 80 - 84

δικαίου, ουσιαστικού και δικονομικού.

(β) Μη γνήσια ποινική ή παρα - ποινική ή οιονεί ποινική ευθύνη νομικών προσώπων

Υπό τον ανωτέρω τίτλο τυποποιούνται ορισμένα μοντέλα ευρωπαϊκών εννόμων τάξεων, τα οποία, χωρίς να συμπεριλαμβάνουν τα νομικά πρόσωπα στα καθ' αυτά υποκείμενα του ποινικού δικαίου, τα καθιστούν υπεύθυνα για την τέλεση εγκλημάτων κατά τρόπο σαφώς διαφορετικό από την διαδικασία κατάγνωσης της ευθύνης τους για παραβάσεις του διοικητικού δικαίου, αναγνωρίζοντας, έτσι, ότι, ακόμη και αν η τελικώς επιβαλλόμενη στο νομικό πρόσωπο ποινή χαρακτηρίζεται ως διοικητικό πρόστιμο ή διοικητική κύρωση, εφόσον η παράβαση αφορά σε συμπεριφορά, που ενέχει ποινική απαξία και προϋποθέτει την διαπίστωση, ότι τελέστηκε αξιόποινη πράξη, οι προϋποθέσεις και η διαδικασία επιβολής της κύρωσης δεν μπορούν να είναι ίδιες με αυτές του διοικητικού δικαίου. Έτσι, τα μοντέλα αυτά συνιστούν έναν δημιουργικό συνδυασμό ουσιωδών χαρακτηριστικών τόσο του ποινικού όσο και του διοικητικού δικαίου με σκοπό την αποτελεσματική και κατά το δυνατόν δογματικά ανώδυνη αντιμετώπιση του φαινομένου της εγκληματικότητας των νομικών προσώπων. Αποτέλεσμα αυτού του συνδυασμού είναι η εισαγωγή ενός συστήματος κανόνων *sui generis*, που θεσπίζουν ένα είδος τιμωρητικής (punitive) ευθύνης για τα νομικά πρόσωπα, αυτοτελούς και ανεξάρτητης τόσο από την κλασσική ποινική δογματική όσο και από την διοικητική ευθύνη¹²⁶.

Το κυριότερο παράδειγμα οργανωμένου και συστηματικά δομημένου ενδιάμεσου μοντέλου ευθύνης για τα νομικά πρόσωπα είναι αυτό της *Ιταλίας*, η οποία, προκειμένου να αντιμετωπίσει στοχευμένα την εγκληματικότητα των επιχειρήσεων και να συμμορφωθεί κατά τρόπο καθολικό και συστηματικό στις υποχρεώσεις της από την ευρωπαϊκή νομοθεσία πολύ πριν την καθιέρωση ποινικών Οδηγιών, εισήγαγε με το νομοθετικό διάταγμα υπ' αρ. 231/2001 ένα μικροσύστημα, το οποίο τοποθετείται στο μεταίχμιο μεταξύ διοικητικού και ποινικού δικαίου¹²⁷. Το βασικό χαρακτηριστικό της εν λόγω νομοθεσίας και αυτό, που της προσδίδει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι το γεγονός, ότι, το εισαγόμενο με αυτήν μοντέλο ευθύνης της επιχείρησης βασίζεται στην δογματική του

¹²⁶ *Mongillo V.*, ό.π., 87

¹²⁷ Decreto legislativo - 08/06/2001, n. 231 - Gazzetta Ufficiale 19 giugno 2001, n. 140 - CODICE DELLA RESPONSABILITA' DEGLI ENTI (σε ελεύθερη μετάφραση: Κώδικας για την Ευθύνη των Οντοτήτων).

οργανωτικού σφάλματος (organizational fault) ως προϋπόθεσης για την κατάφαση της ευθύνης του νομικού προσώπου και των ιθυνόντων¹²⁸, προβληματική, στην οποία γίνεται εκτενής αναφορά κατωτέρω. Ως προς τη νομική φύση και συστηματική τοποθέτηση της ευθύνης των νομικών προσώπων, το ιταλικό σύστημα συνιστά χαρακτηριστικό παράδειγμα συστήματος *tertium genus*, και ως τέτοιο δημιουργήθηκε¹²⁹, το οποίο, συνδυάζοντας τα βασικά χαρακτηριστικά δύο ξεχωριστών κλάδων δικαίου, αποσκοπεί στο να συμβιβάσει τον σκοπό της αποτελεσματικής πρόληψης της εγκληματικότητας των νομικών προσώπων με το ζητούμενο της επέκτασης και στα νομικά πρόσωπα της προστατευτικής λειτουργίας των εγγυήσεων της ποινικής διαδικασίας¹³⁰.

Το διάταγμα 231/01 αποτελεί ένα πρότυπο θεσμικό πλαίσιο, το οποίο αποσπάται από τον ποινικό κώδικα και την κλασσική ποινική δογματική και συνιστά πλέον αυθύπαρκτο μικροσύστημα του «εταιρικού ποινικού δικαίου»¹³¹. Προς τούτο, η ευθύνη των νομικών προσώπων δεν είναι μεν ποινική στη φύση της¹³² αλλά διαγιγνώσκεται από ποινικά δικαστήρια¹³³, τα οποία δικάζουν σύμφωνα με διαδικασία, που προσομοιάζει στην ποινική και χωρίς να διενεργείται για το ίδιο βιοτικό συμβάν παράλληλη διοικητική διαδικασία, ώστε αποφεύγεται τόσο η έκδοση αντιφατικών αποφάσεων όσο και η τυχόν

¹²⁸ *Selvaggi N.*, Compliance Programmes and “Organisational Faults” in Italian Legislation, *eu crim* 2012/3, Focus: Liability of Legal Persons, 127 – 130, 127

¹²⁹ Η συνοδεύουσα το διάταγμα υπουργική εισήγηση αναφέρει ως προς το ζήτημα της νομικής φύσης της ευθύνης, επί λέξει, ότι: «[...] *Tale responsabilità, poiché conseguente da reato e legata [...] alle garanzie del processo penale, diverge in non pochi punti dal paradigma di illecito amministrativo ormai classicamente desunto [...]. Con la conseguenza di dar luogo alla nascita di un tertium genus che coniuga i tratti essenziali del sistema penale e di quello amministrativo nel tentativo di contemperare le ragioni dell'efficacia preventiva con quelle, ancor più ineludibili, della massima garanzia*» (σε ελεύθερη μετάφραση: [...] Η ευθύνη αυτή, η οποία είναι αποτέλεσμα εγκλήματος, καλύπτεται από τις εγγυήσεις της ποινικής διαδικασίας, αποκλίνει σε πολλά σημεία από την κλασσική δογματική του διοικητικού αδικήματος [...]. Με συνέπεια, ότι δίνεται χώρος για την γένεση ενός *tertium genus*, το οποίο συνδυάζει τα ουσιώδη χαρακτηριστικά του ποινικού και του διοικητικού συστήματος προς το σκοπό συμφιλίωσης των ζητούμενων της αποτελεσματικής πρόληψης και της, ακόμη πιο σημαντικής, μέγιστης εγγυητικής λειτουργίας).

¹³⁰ *Mongillo V.*, ό.π., 87

¹³¹ *de Maglie C.*, Country report: Italy, ό.π., 253

¹³² Κατά τούτο ο ιταλός νομοθέτης δεν αποκλίνει από την αρχή *societas delinquere non potest*, η οποία κατοχυρώνεται στο άρθρο 28 του Ιταλικού Συντάγματος, το οποίο καθιερώνει τον υποχρεωτικά προσωποπαγή χαρακτήρα της ποινικής ευθύνης και την αρχή της ενοχής, βλ. *de Maglie C.*, ό.π., 252

¹³³ Το γεγονός, ότι η ευθύνη του νομικού προσώπου δυνάμει του διατάγματος 231/01 διαγιγνώσκεται από τα ποινικά δικαστήρια ωθεί τους ιταλούς θεωρητικούς να υποστηρίζουν, ότι στην πραγματικότητα η εν λόγω ευθύνη είναι στην ουσία της αυθεντικά ποινική και μόνον κατ' όνομα διοικητική με αντεπιχείρημα, ωστόσο, ότι το ειδικό αυτό νομοθέτημα επιφυλάσσει στα νομικά πρόσωπα αντιμετώπιση τόσο διαφορετική από αυτήν των φυσικών προσώπων υποκειμένων του ιταλικού ποινικού δικαίου, (π.χ. στο ζήτημα της παραγραφής βλ. *de Maglie C.*, ό.π., 254

παραβιάζουσα την αρχή *ne bis in idem* επιβολή δυαδικών κυρώσεων¹³⁴. Έτσι, δεδομένου, ότι στο αυτό νομοθέτημα συνδυάζονται μία κατ' όνομα διοικητική ευθύνη του νομικού προσώπου και το γεγονός, ότι αυτή διαγιγνώσκεται από ποινικό δικαστή, η ορθότερη περιγραφή της νομικής φύσης της ευθύνης αυτής είναι μάλλον, ότι συνιστά ευθύνη για ποινικό αδίκημα (*liability for criminal offence*), η οποία παράσταται δογματικά ουδέτερη¹³⁵.

Κατά την μάλλον ορθότερη άποψη στην εν λόγω κατηγοριοποίηση εμπίπτει και η *Αυστρία*, η οποία εισήγαγε το 2006 ειδικό νόμο αναφορικά με την ευθύνη νομικών προσώπων¹³⁶, κατά τον οποίο τα νομικά πρόσωπα μπορούν να διωχθούν και να καταδικασθούν για την τέλεση οποιουδήποτε αδικήματος επί τη βάση της θεωρίας της ταυτίσεως και σύμφωνα με το ενωσιακό πρότυπο της ευθύνης από ενέργεια ή από παράλειψη του ιθύνοντος. Ωστόσο, παρά το γεγονός, ότι η εν λόγω ευθύνη διαγιγνώσκεται από ποινικά δικαστήρια κατά την κανονική ποινική διαδικασία¹³⁷, ο νόμος δεν ονομάζει την ευθύνη των νομικών προσώπων ποινική αλλά απλώς ευθύνη (*Verantwortlichkeit/liability*) ούτε τις κατ' αυτών κυρώσεις ποινές αλλά πρόστιμα (*geldbuße/fine*), τα οποία προβλέπονται μάλιστα ως η μοναδική κατ' αυτών απειλούμενη κύρωση. Κατά τούτο και το αυστριακό μοντέλο αφορά σε ευθύνη για ποινικό αδίκημα (*für straf-taten*)¹³⁸.

Αντίστοιχα η *Σουηδία* προβλέπει ήδη από το 1986 και δη με ειδική διάταξη στον Ποινικό Κώδικα μία οιονεί-ποινική ευθύνη για τα νομικά πρόσωπα, η οποία, κατά πιστή τήρηση της αρχής *societas delinquere non potest*, κατονομάζεται στον νόμο ως διοικητική και οι αντίστοιχες κυρώσεις ως μη ποινικές¹³⁹ αλλά παρόλα αυτά η ευθύνη διαγιγνώσκεται και οι κυρώσεις επιβάλλονται από ποινικό δικαστή κατά την ποινική διαδικασία¹⁴⁰. Τέλος, ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση της *Πολωνίας*, όπου το

¹³⁴ Βλ. *Δημάκη Α.*, ό.π., 252-253

¹³⁵ *de Maglie C.*, ό.π. 254

¹³⁶ *Verbandsverantwortlichkeitsgesetz or VbVG (Act on the Liability of Corporations for Criminal Offences)*

¹³⁷ Βλ. *Miğutsch I.*, Country report: Austria, ό.π., 209, όπου η αυστριακή έννομη τάξη αναφέρεται ως προβλέπουσα την ποινική ευθύνη νομικών προσώπων (Σημ: η ενδιάμεση κατηγοριοποίηση δεν συστηματοποιείται καθόλου στην εν λόγω συλλογή θεματικών αναφορών).

¹³⁸ *Mongillo V.*, ό.π., 90

¹³⁹ Έτσι σε *Pascal A.*, Country report: Sweden, ό.π., 343, η Σουηδία κατηγοριοποιείται ως προβλέπουσα διοικητική ευθύνη νομικών προσώπων

¹⁴⁰ *Mongillo V.*, ό.π., 94

ζήτημα της φύσης της ευθύνης των νομικών προσώπων, όπως αυτή θεσμοθετήθηκε το 2002 με ειδικό νόμο χωρίς αναφορά στο είδος της εν λόγω ευθύνης¹⁴¹, απασχόλησε το Συνταγματικό Δικαστήριο της Πολωνίας, το οποίο με απόφασή του το 2004 έδωσε έμφαση στον κατασταλτικό χαρακτήρα των απειλούμενων κυρώσεων, οι οποίες, αν και όχι ποινικές *stricto sensu*, απαιτούν για την επιβολή τους στο νομικό πρόσωπο την τήρηση του συνόλου των εγγυήσεων της ποινικής διαδικασίας, που προβλέπονται για τα φυσικά πρόσωπα¹⁴².

Από τα παραπάνω συνάγεται, ότι σημαντικός αριθμός ευρωπαϊκών κρατών έχουν αντιμετωπίσει το ζήτημα της ευθύνης των νομικών προσώπων κατά τρόπο ειδικό και στοχευμένο, αναγνωρίζοντας, ότι το ενωσιακό πρότυπο ευθύνης για ποινικά αδικήματα δεν μπορεί να ενσωματωθεί στην εσωτερική τους έννομη τάξη αποκλειστικά με τα εργαλεία του διοικητικού δικαίου. Έτσι, σαν κοινός παρανομαστής των ενδιάμεσων αυτών συστημάτων παρατηρείται το γεγονός, ότι μία υποκείμενη συμπεριφορά, η οποία χαρακτηρίζεται εγκληματική, της οποίας, δηλαδή η απαξία ανήκει στη σφαίρα των αξιολογήσεων του ποινικού δικαίου, και στην οποία συμπεριφορά βασίζεται και εξαιτίας αυτής διαγιγνώσκεται ευθύνη του νομικού προσώπου, δεν μπορεί να οδηγεί σε κατάφαση ευθύνης του τελευταίου με μόνες τις προϋποθέσεις του διοικητικού δικαίου και των αντίστοιχων εγγυήσεων αυτού αλλά απαιτείται η συνδρομή των εργαλείων του ποινικού δικαίου.

(γ) Διοικητική ευθύνη νομικών προσώπων για ποινικό αδίκημα

Η τελευταία κατηγοριοποίηση αφορά στις έννομες τάξεις, οι οποίες για την απόδοση ευθύνης στα νομικά πρόσωπα αναφορικά με εγκληματικές συμπεριφορές παραμένουν πιστές στο δόγμα *societas delinquere non potest* όχι μόνον κατ' όνομα αλλά και κατ' ουσίαν, αντιμετωπίζοντας τα νομικά πρόσωπα ως αποδέκτες μόνον διοικητικών ουσιαστικών και δικονομικών κανόνων και επιβάλλοντας αποκλειστικά και μόνον διοικητικά πρόστιμα σε αυτά, ακόμη και όταν η υποκείμενη συμπεριφορά ενέχει ποινική απαξία. Το μοντέλο αυτό, που κατά το παρελθόν αποτελούσε τον κανόνα για τις έννομες

¹⁴¹ Act on Liability of Collective Entities for Punishable Offences (ALCE)

¹⁴² *Mongillo V.*, ό.π., 91

τάξεις του ηπειρωτικού χώρου συνιστά σήμερα σαφώς την εξαίρεση¹⁴³.

Στην πραγματικότητα το μοντέλο αυτό εκπροσωπεί πλέον στον ευρωπαϊκό χώρο μόνον η *Ελλάδα*. Ειδικότερα, η *Γερμανία* εισήγαγε το 1968 ειδικό νόμο¹⁴⁴, ο οποίος προβλέπει τις προϋποθέσεις επιβολής διοικητικών προστίμων στα νομικά πρόσωπα για ευθύνη τους από διοικητικές παραβάσεις¹⁴⁵, τα οποία επιβάλλουν οι επιμέρους αρμόδιες διοικητικές αρχές¹⁴⁶. Ωστόσο, ήδη τον Αύγουστο του 2019 το Υπουργείο Δικαιοσύνης της Γερμανίας υπέβαλε νομοσχέδιο υπό τον τίτλο *Corporate Sanctions Act (Verbandssanktionengesetz-VerSanG)*, για το οποίο, κατόπιν επαναξιολόγησής του τον Απρίλιο του 2020, συντάχθηκε κυβερνητικό προσχέδιο προς ψήφιση τον Ιούνιο του 2020 και αναμένεται ακόμη να ψηφισθεί¹⁴⁷. Εφόσον το σχετικό νομοσχέδιο ψηφισθεί, η γερμανική έννομη τάξη, την οποία πιστά ακολούθησε και στο προκείμενο ζήτημα η εγχώρια δογματική, φαίνεται να ακολουθεί πλέον μία περισσότερο ενδιάμεση πορεία, ώστε θα κατηγοριοποιείται εφεξής ως προβλέπουσα και αυτή μία οιονεί ποινική ευθύνη των νομικών προσώπων για εγκληματικές πράξεις.

Το νέο αυτό γερμανικό μοντέλο προβλέπει, ότι το νομικό πρόσωπο θα ευθύνεται και θα τιμωρείται για οποιοδήποτε αδίκημα τελέστηκε από πρόσωπο, που κατέχει ιθύνουσα θέση ή ενεργεί για λογαριασμό του νομικού προσώπου, εφόσον το πρόσωπο αυτό μπορούσε να έχει αποτρέψει το αδίκημα λαμβάνοντας προληπτικά προς τούτο μέτρα. Έτσι, το νομοσχέδιο εισάγει μία παρακολουθηματική ευθύνη των νομικών προσώπων, η οποία, αν και πάλι μη κατονομαζόμενη ποινική, διαγιγνώσκεται βάσει ποινικής στην ουσία της διαδικασίας, με κυριότερα χαρακτηριστικά την κατ' αρχήν εφαρμογή της αρχής της νομιμότητας της δίωξης και κατά των νομικών προσώπων¹⁴⁸,

¹⁴³ *Mongillo V.*, ό.π., 94

¹⁴⁴ German Administrative Offences Act – Ordnungswidrigkeitengesetz (OWiG), αναφερόμενο και ως Regulatory Offences Act. Στην ελληνική θεωρία οι προβλεπόμενες κυρώσεις αναφέρονται ως παραβάσεις τάξεως, βλ. *Δημάκη Α.*, ό.π., 251

¹⁴⁵ Βλ. αναλυτικά για το καθεστώς του OWiG, *Rogal K.*, Country report: Germany, ό.π., 335 επ.

¹⁴⁶ Μόνη περίπτωση επιβολής προστίμου σε νομικό πρόσωπο από ποινικό δικαστήριο προβλέπεται από τον ισχύοντα γερμανικό νόμο, όταν κατά τον χρόνο καταδίκης φυσικού προσώπου για τελεσθέν αδίκημα, για το οποίο προβλέπεται διοικητική κύρωση του νομικού προσώπου, το ποινικό δικαστήριο, χωρίς κρίση επί της ποινικής ευθύνης του νομικού προσώπου, επιβάλλει το πρόστιμο ως άμεση συνέπεια της καταδίκης του φυσικού προσώπου, *Mongillo V.*, ό.π. 95

¹⁴⁷ Σημειώνεται, ότι το 2021 είναι έτος εκλογών στην Γερμανία. Βλ. εδώ την επίσημη ενημέρωση για την τρέχουσα νομοθετική διαδικασία επί του νομοσχεδίου:

https://www.bmjv.de/SharedDocs/Gesetzgebungsverfahren/DE/Staerkung_Integritaet_Wirtschaft.html

¹⁴⁸ Το ισχύον καθεστώς του OWiG βασίζεται στην αρχή της σκοπιμότητας της κίνησης της διοικητικής

την πρόσδωση στο νομικό πρόσωπο της ιδιότητας του κατηγορουμένου και την απόλαυση των αντίστοιχων δικαιωμάτων κατά την ποινική διαδικασία, την δημιουργία ειδικού οιονεί ποινικού μητρώου για τα νομικά πρόσωπα (sanctions register), την σημαντική αύξηση των απειλούμενων χρηματικών ποινών, των οποίων το πλαίσιο διαφοροποιείται αναλογικά βάσει της υπαιτιότητας για το έγκλημα (δόλος ή αμέλεια), ενώ εισάγει και καινοτόμες ρυθμίσεις αναφορικά με την επιρροή, που η πρόβλεψη και εφαρμογή των προγραμμάτων εταιρικής συμμόρφωσης και ελέγχου έχουν στην ουσιαστική και δικονομική θέση του νομικού προσώπου και των ιθυνόντων του, ζήτημα, το οποίο αναλύεται κατωτέρω.

Από την άλλη πλευρά, η ελληνική έννομη τάξη δεν διαθέτει καθόλου ειδικό θεσμικό πλαίσιο αναφορικά με την ευθύνη των νομικών προσώπων αλλά, κατά την ενσωμάτωση στην εσωτερική νομοθεσία των ενωσιακών διατάξεων, που προβλέπουν την θέσπιση αξιοποιήσιμου, ο έλληνας νομοθέτης προβλέπει στον αντίστοιχο ειδικό ποινικό νόμο αφενός την ποινική ευθύνη των ιθυνόντων και αφετέρου την διοικητική ευθύνη του νομικού προσώπου για τα εν λόγω αδικήματα, προς το οποίο απειλεί αποκλειστικά και μόνον διοικητικές κυρώσεις, τις οποίες επιβάλλουν οι αρμόδιες διοικητικές αρχές. Τούτο δε πράττει ο έλληνας νομοθέτης αντιγράφοντας επί της ουσίας τις ενωσιακές διατάξεις, που περιέχουν το ανωτέρω πρότυπο καταλογισμού, χωρίς άλλη περαιτέρω επεξεργασία αυτών, νομοτεχνική ή δογματική.

Το σχήμα αυτό παρουσιάζει την εξής άμεσα παρατηρούμενη αξιολογική αντινομία: για την τέλεση ενός ποινικού αδικήματος, το οποίο καταλογίζεται στην δράση και την λειτουργία μίας επιχείρησης, η κατάφαση της κατονομαζόμενης ως διοικητικής ευθύνης της επιχείρησης βασίζεται στην κρίση μίας διοικητικής αρχής, ότι τελέστηκε η προβλεπόμενη παράβαση, ήτοι ακριβώς εκείνη, που τυποποιεί ο ειδικός αυτός νόμος ως ενέχουσας ποινική απαξία. Έτσι, είναι καταφανώς ευκολότερο και απλούστερο σε σχέση με την ποινική δίωξη και καταδίκη του φυσικού δράστη του εγκλήματος, να καταστεί υπαίτιο και υπεύθυνο, κατά την έννοια του ενωσιακού προτύπου το νομικό πρόσωπο, το οποίο ουδείς δικαστής έχει κρίνει ένοχο για ποινικό άδικο, για το αυτό αποτέλεσμα, το

διαδικασίας και της επιβολής διοικητικού προστίμου κατά των νομικών προσώπων, την οποία σκοπιμότητα ελέγχουν οι αρμόδιες διοικητικές αρχές.

οποίο ο ίδιος νομοθέτης έχει τοποθετήσει στο επίπεδο της ποινικής απαξίας¹⁴⁹.

iii. Ενδιάμεσο συμπέρασμα

Από τα παραπάνω καθίσταται σαφές, όπως και προαναφέρθηκε, ότι το ζήτημα της ποινικής ή μη φύσης της ευθύνης των νομικών προσώπων δεν βρίσκεται στο επίκεντρο της προβληματικής του ενωσιακού προτύπου για τον καταλογισμό ευθύνης από αξιόποινη πράξη στην επιχείρηση δεδομένου, ότι δεν απαιτείται, κατ' αρχήν, πρόβλεψη για αμιγώς ποινική ευθύνη νομικών προσώπων στις εθνικές έννομες τάξεις προκειμένου αυτές να είναι σε θέση να ενσωματώσουν τις ενωσιακές ποινικές διατάξεις. Ωστόσο, ανεξαρτήτως του νομοτεχνικού χαρακτηρισμού της εκάστοτε ευθύνης του νομικού προσώπου, είναι αδιαμφισβήτητο, ότι κάποιο θεσμικό και δογματικό πλαίσιο γενικής φύσης απαιτείται σε εθνικό επίπεδο, το οποίο αφενός θα προσδιορίζει τις προϋποθέσεις εκείνες για την κατάφαση της ευθύνης της επιχείρησης από αξιόποινη πράξη και αφετέρου θα θέτει το πλαίσιο εφαρμογής των διαδικαστικών δικλείδων ασφαλείας για τα νομικά πρόσωπα.

Τούτο, διότι, εφόσον το νομικό πρόσωπο είναι αποδέκτης των ουσιαστικών αξιολογήσεων του ενωσιακού ποινικού νομοθέτη, αποτελεί και υποκείμενο του ουσιαστικού ποινικού δικαίου¹⁵⁰, είτε αυτό συμβαίνει αμέσως με την πρόβλεψη της ποινικής του ευθύνης, είτε, έστω, εμμέσως, με την πρόβλεψη άλλης φύσεως ευθύνης του, που, όμως, αδιαμφισβήτητα εκπορεύεται και θεμελιώνεται σε ποινικής φύσεως αξιολογήσεις της έννομης τάξης. Αντίθετη προσέγγιση, που θα βασιζόταν στον

¹⁴⁹ Βλ. αναφορά επί του παραδόξου αυτού σε *Franssen V.*, ό.π., 2018, 1243, η οποία αναφέρει την δυνατότητα αυτή ως ατέλεια του ενωσιακού προτύπου καταλογισμού.

¹⁵⁰ Υποστηρίζεται, ότι η θεώρηση του νομικού προσώπου ως υποκειμένου του ποινικού δικαίου αποτελεί μάλλον και την επίσημη θέση του ενωσιακού νομοθέτη, η οποία εκφράζεται εμμέσως πλην σαφώς με την επέκταση της εφαρμογής και στα νομικά πρόσωπα των υπερασπιστικών και εν γένει δικονομικών δικαιωμάτων, που προβλέπουν οι ποινικοί περιεχομένου Οδηγίες της Ένωσης, όπως για παράδειγμα η Οδηγία 2010/64/ΕΕ (ΕΕ 2010 L280/1), για το δικαίωμα σε διερμηνεία και μετάφραση, δεδομένου, ότι τα νομικά πρόσωπα δεν εξαιρούνται από το πεδίο εφαρμογής των Οδηγιών. Μάλιστα, όπου ο ενωσιακός νομοθέτης θέλησε να αντιμετωπίσει κατά διαφορετικό τρόπο το φυσικό από το νομικό πρόσωπο στο πλαίσιο της ποινικής διαδικασίας, το προέβλεψε ρητώς, όπως στην Οδηγία (ΕΕ) 2016/343 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 9ης Μαρτίου 2016, για την ενίσχυση ορισμένων πτυχών του τεκμηρίου αθωότητας και του δικαιώματος παράστασης του κατηγορουμένου στη δίκη του στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας, όπου στην σκέψη (13) του προοιμίου γίνεται ρητή διάκριση μεταξύ φυσικών και νομικών προσώπων αναφορικά με την εφαρμογή του τεκμηρίου αθωότητας, αναγνωρίζοντας και πάλι, έτσι, ότι καταρχήν οι ποινικοδικονομικές προβλέψεις αφορούν ομοίως σε φυσικά και νομικά πρόσωπα, βλ. *Ligeti K. & Giuffrida F.*, ό.π., 15 - 16

χαρακτηρισμό από τον εθνικό νομοθέτη της ευθύνης του νομικού προσώπου, που θεσπίζεται σε συμμόρφωση με ενωσιακό ποινικό δίκαιο, ως αποκλειστικά διοικητικής απλώς και μόνον επειδή το εσωτερικό δόγμα δεν επιτρέπει άλλον χαρακτηρισμό αυτής, θα αποτελούσε, θεωρώ, νομικό στρουθοκαμηλισμό και θα ερχόταν σε σύγκρουση με την σχετική νομολογία του ΔΕΕ για τον χαρακτηρισμό μίας κύρωσης ως ποινικής τοιαύτης και της αντίστοιχης διαδικασίας επιβολής της ως ποινικής διαδικασίας, για τον οποίο χαρακτηρισμό χρησιμοποιούνται σχεδόν αποκλειστικά ουσιαστικά κριτήρια και όχι τυπικά ή δογματικά¹⁵¹.

Η παραδοχή αυτή, ότι το νομικό πρόσωπο είναι αποδέκτης του ουσιαστικού ποινικού δικαίου αναφορικά με τα προβλεπόμενα από τις Οδηγίες αδικήματα μας οδηγεί αμέσως στο συμπέρασμα, ότι θα πρέπει να μπορεί να αποτελεί συνάμα και υποκείμενο του δικονομικού ποινικού δικαίου κατά την διαδικασία κατάφασης της ευθύνης του για τα αδικήματα αυτά. Σε αντίθετη περίπτωση, βρισκόμαστε μπροστά σε μία περίπτωση πραγμάτωσης των ουσιαστικών απαγορεύσεων του ποινικού δικαίου χωρίς το προστατευτικό δίχτυ ασφαλείας των δικονομικών δικαιωμάτων και διαδικασιών, που προβλέπονται ακριβώς για τον σκοπό αυτό. Η δικαιοπολιτική αυτή εμπλοκή μπορεί να καταστεί σαφέστερη με αναφορά στην εξής προβληματική:

Η αρχή *ne bis in idem*, που κατοχυρώνεται στο άρθρο 50 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ένωσης, έχει και διακρατική διάσταση, ήτοι ισχύει και μεταξύ διαφορετικών κρατών μελών της Ένωσης, ώστε νοείται η παραβίασή της μέσω της επιβολής δυαδικών κυρώσεων και από ένα κράτος μέλος σε άλλο. Η προβληματική αυτή δεν έχει μεν ανακύψει μέχρι στιγμής δεδομένου, ότι οι περιπτώσεις, που έχουν απασχολήσει την νομολογία του ΔΕΕ αφορούν σαφώς ποινικές διαδικασίες σε αμφότερα τα ελεγχόμενα κράτη μέλη, ωστόσο, ιδίως με την έναρξη της λειτουργίας του θεσμού της

¹⁵¹ Οι έννοιες της «κατηγορίας ποινικής φύσεως», καθώς και της «διαδικασίας ποινικής φύσεως» αποτελούν αυτόνομες έννοιες του Χάρτη στην νομολογία του ΔΕΕ, τις οποίες το δικαστήριο έχει επεξεργασθεί στο πλαίσιο διαμόρφωσης της θεωρίας των δυαδικών κυρώσεων και της οριοθέτησης των κριτηρίων για την παραβίαση της αρχής *ne bis in idem*. Έτσι, το ΔΕΕ υιοθετεί τα κριτήρια *Engel*, που διαμόρφωσε η νομολογία του ΕΔΔΑ, και προβαίνει στην αξιολόγηση καταρχήν τριών ουσιαστικών κριτηρίων προκειμένου να χαρακτηρίσει μία κύρωση ως ποινική ή μη, ήτοι α) τον νομικό χαρακτηρισμό της παράβασης στο εθνικό δίκαιο, β) την φύση της παράβασης, και γ) την σοβαρότητα της απειλούμενης κύρωσης. Δεδομένου δε, ότι σύμφωνα με το ΔΕΕ τα εν λόγω κριτήρια εφαρμόζονται διαζευκτικά και όχι σωρευτικά, για τον χαρακτηρισμό μίας κατηγορίας ως ποινικής αρκεί είτε το αδίκημα να είναι ποινικό από την φύση του είτε η απειλούμενη για αυτό κύρωση να έχει τέτοιο βαθμό αυστηρότητας, που προσδίδει στο αδίκημα ποινικό χαρακτήρα.

Ευρωπαϊκής Εισαγγελίας, η διαφορετική αντιμετώπιση του ζητήματος της ποινικής ευθύνης των νομικών προσώπων μεταξύ των κρατών μελών θα φέρει στην επιφάνεια την προβληματική τουλάχιστον αναφορικά με τα αδικήματα αρμοδιότητας του κεντρικού αυτού φορέα¹⁵². Τούτο, διότι εκεί όπου η ευθύνη της επιχείρησης θεσπίζεται από τον εσωτερικό νομοθέτη σε συμμόρφωση με ενωσιακή διάταξη, η οποία περιέχεται σε ποινικής φύσεως νομοθέτημα και η οποία σε πληθώρα ήδη κρατών μελών ισοδυναμεί με υποχρέωση επέκτασης ποινικής ευθύνης στο πρόσωπο της οντότητας, η θεώρηση της αντίστοιχης κύρωσης ως ουσιαστικά ποινικής φύσεως τοιαύτης σύμφωνα με τα κριτήρια της νομολογίας του ΔΕΕ είναι πλέον πιθανή και δη ανεξαρτήτως του αν στο εκάστοτε εθνικό δίκαιο γίνεται δεκτή η ποινική ευθύνη των νομικών προσώπων ή όχι.

Το αντεπιχείρημα, ότι εφόσον ο ενωσιακός νομοθέτης δεν επέβαλε την ποινική ευθύνη των νομικών προσώπων, η εσωτερική ρύθμιση μπορεί να προβλέπει διοικητικής φύσεως ευθύνη, παρίσταται κυκλικό, δεδομένου, ότι ναι μεν ο εθνικός νομοθέτης μπορεί να αποκλείει την ποινική ευθύνη του νομικού προσώπου για ένα συγκεκριμένο αδίκημα, αλλά, εφόσον η απειλούμενη προς το νομικό πρόσωπο συγκεκριμένη κύρωση πρέπει να πληροί το κριτήριο της λειτουργικής ισοδυναμίας θα πρέπει αυτομάτως να είναι τέτοιας ποιότητας και αυστηρότητας, που να ισοδυναμεί λειτουργικά με κύρωση ποινικής φύσεως και ως τέτοια θα αντιμετωπισθεί στο πλαίσιο ελέγχου των προϋποθέσεων για τον έλεγχο της τήρησης του διακρατικού *ne bis in idem*¹⁵³.

Και σε καθαρά εσωτερικό εθνικό επίπεδο, όμως, η έλλειψη ενός σαφούς θεσμικού πλαισίου για την ευθύνη των νομικών προσώπων από αξιόποινες πράξεις της επιχείρησης δημιουργεί ανασφάλεια δικαίου. Αυτό καθίσταται σαφές αν αναλογισθεί κανείς, ότι στην εγχώρια έννομη τάξη οι προϋποθέσεις θεμελίωσης της ευθύνης του νομικού προσώπου αλλά και της ποινικής ευθύνης των ιθυνόντων είναι διαφορετικές και αποσπασματικά διαμορφωμένες, ανάλογα με το αν η ποινικοποίηση του εκάστοτε εξεταζόμενου αδικήματος επιβάλλεται ή όχι σε ενωσιακό επίπεδο. Έτσι, για παράδειγμα, οι προϋποθέσεις θεμελίωσης της ποινικής ευθύνης του διοικητή μίας επιχείρησης για την παραβίαση των κανόνων του ανταγωνισμού εκ μέρους της οντότητας κρίνονται με βάση το άρθρο 44 του ν.3959/2011, το οποίο, επειδή ακριβώς δεν ενσωματώνει ποινική

¹⁵² *Ligeti K. & Giuffrida F.*, ό.π., 20

¹⁵³ *Selvaggi N.*, ό.π., 2014, 50

Οδηγία δεν δομείται στην βάση του ενωσιακού προτύπου καταλογισμού, παρόλο που προβλέπει αξιόποινο λόγω παράβασης κανόνων ενωσιακής προέλευσης¹⁵⁴. Ο ίδιος διοικητής της ίδιας επιχείρησης, τώρα, στην περίπτωση θεμελίωσης ποινικής του ευθύνης από παράβαση των διατάξεων για την προστασία του περιβάλλοντος, υπόκειται στις διατάξεις του άρθρου 28 του ν.1650/1986, οι οποίες περιέχουν στην παράγραφο 5 του εν λόγω άρθρου το ενωσιακό πρότυπο καταλογισμού λόγω ενσωμάτωσης στην ελληνική νομοθεσία της Οδηγίας 2008/99/EK με τον ν.4042/2012.

Η κυριότερη διαφορά μεταξύ ποινικής ευθύνης διοικητή από ενωσιακής προέλευσης αξιόποινο και εγχώριας προέλευσης αξιόποινο αφορά στην δεύτερη βάση καταλογισμού του ενωσιακού προτύπου, ήτοι στην ειδική υπόσταση της ευθύνης από παράλειψη προσήκουσας εποπτείας, την οποία ο έλληνας νομοθέτης έχει προβλέψει εκεί, όπου δεν μπορούσε να κάνει αλλιώς, ήτοι κατά την ενσωμάτωση ποινικών Οδηγιών, αλλά δεν την προβλέπει κατά τα λοιπά ως περίπτωση θεμελίωσης ποινικής ευθύνης διοικητή επιχείρησης για οποιοδήποτε άλλο αδίκημα. Το πρόβλημα εδώ δεν είναι, ότι στην μεν περίπτωση προβλέπεται η βάση καταλογισμού της παράλειψης και στην άλλη όχι, αλλά το γεγονός, ότι η διαφοροποίηση αυτή στην ποινική αντιμετώπιση του ίδιου προσώπου για την δράση του στο πλαίσιο της ιδιότητάς του ως ιθύνοντος στο ίδιο νομικό πρόσωπο δεν αντικατοπτρίζει μία συνειδητή επιλογή του εγχώριου νομοθέτη βάσει συγκεκριμένων αξιολογικών κριτηρίων αλλά είναι τυχαία και οφείλεται στην αφιλόδοξη ενσωμάτωση στην εγχώρια έννομη τάξη των διατάξεων των Οδηγιών κατ' αντιγραφή και στην απουσία ενός θεσμικού πλαισίου για την αντιμετώπιση της εγκληματικότητας της επιχείρησης συνολικά με δογματική και νομοτεχνική συνέπεια.

Πέραν των ανωτέρω δικαιοπολιτικών εμπλοκών, λόγω της έλλειψης συστηματικής θεσμικής αντιμετώπισης της ευθύνης της επιχείρησης σε ενωσιακό επίπεδο, η συνέχεια της παρούσας εστιάζει στο ουσιαστικού δικαίου πρόβλημα, που ανακύπτει εξαιτίας της απουσίας ορισμένης προκαθορισμένης δογματικής θεώρησης του ενωσιακού προτύπου καταλογισμού της ποινικής ευθύνης των ιθυόντων για τις αποδιδόμενες στην οντότητα συμπεριφορές, και συγκεκριμένα αναφορικά με την δεύτερη βάση καταλογισμού, η οποία φέρει το χαρακτήρα παράλειψης.

¹⁵⁴ Κατά την διακριτική ευχέρεια για την πρόβλεψη και ποινικών κυρώσεων, που δίνει στα κράτη μέλη ο Κανονισμός 1/2003 για την εφαρμογή των διατάξεων 101 και 102 της ΣΛΕΕ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΠΡΟΣΗΚΟΥΣΑ ΕΠΟΠΤΕΙΑ ΚΑΙ ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΚΗ ΣΥΜΜΟΡΦΩΣΗ. ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΔΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

I. Η ευθύνη από παράλειψη προσήκουσας εποπτείας ή ελέγχου

Η δεύτερη βάση καταλογισμού σε ευθύνη των ιθυνόντων, η οποία εισάγεται από το ενωσιακό πρότυπο ως άνω και τυποποιείται ως η ευθύνη από παράλειψη της προσήκουσας εποπτείας ή ελέγχου, κατέστη αναγκαία προκειμένου να καλυφθεί η απαξία της συμπεριφοράς εκείνης του νομικού προσώπου δια μέσω των ιθυνόντων του, η οποία δεν μπορεί να τιμωρηθεί βάσει της πρώτης βάσης ευθύνης λόγω απουσίας αυτουργικής συμπεριφοράς των ιθυνόντων αλλά και αδυναμίας στοιχειοθέτησης ευθύνης τους βάσει των κλασικών μοντέλων συμμετοχικής δράσης¹⁵⁵.

Η ανεπάρκεια του θεσμού της συμμετοχής να καλύψει μεγάλο μέρος της απαξίας ενός ιθύνοντα/λειτουργικού αυτουργού του εγκλήματος οφείλεται στο γεγονός, ότι ιδίως στις σύγχρονες μεγάλες επιχειρήσεις η σύνδεση της πράξης του ιθύνοντος με την συμπεριφορά, που πληροί την αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος, είναι τόσο απομακρυσμένη, που δεν επιτρέπει την τήρηση της αρχής του παρακολουθηματικού χαρακτήρα της συμμετοχής. Συγκεκριμένα, η θεμελίωση της ποινικής ευθύνης του ιθύνοντος προσώπου στην βάση της ηθικής αυτουργίας ως μορφής συμμετοχικής δράσης μπορεί να καλύψει ορισμένα κενά τιμώρησης, που προκύπτουν ιδίως από την εσωτερική ιεραρχία της επιχείρησης¹⁵⁶. Για παράδειγμα, όταν τα στοιχεία πλήρωσης της αντικειμενικής υπόστασης ενός αδικήματος συγκεντρώνονται στο πρόσωπο κατώτερου διευθυντικού στελέχους ή απλού υπαλλήλου, η ποινική ευθύνη των ιθυνόντων διοικτών της επιχείρησης μπορεί να θεμελιωθεί ως ηθική αυτουργία στο πλαίσιο εντολής, που δόθηκε από αυτούς στον αυτουργό, για την υλοποίηση απόφασής τους, η οποία οδηγεί

¹⁵⁵ *Franssen V.*, ό.π., 2018, 1239

¹⁵⁶ Βλ. *Συμεωνίδου – Καστανίδου Ε.*, «Η ευθύνη των νομικών προσώπων και των υπαλλήλων τους για εγκλήματα κατά του περιβάλλοντος», Ποινική Δικαιοσύνη 1/2018, η οποία δέχεται την συνδρομή ηθικής αυτουργίας στο πρόσωπο των διευθυντικών στελεχών, που δίνουν σε υπαλλήλους εντολή για την τέλεση συγκεκριμένων πράξεων, γνωρίζοντας, ότι αυτές αντίκειται στο υπάρχον κανονιστικό πλαίσιο λειτουργίας του νομικού προσώπου.

στην παραβίαση ποινικών κανόνων σχετικών με τις υποχρεώσεις της επιχείρησης¹⁵⁷.

Το εναπομένον, ωστόσο, κενό τιμώρησης εντοπίζεται κατά βάση σε δύο εγγενή ζητήματα της ηθικής αυτουργίας. Πρώτον, κατά την ορθότερη άποψη η πρόκληση της απόφασης στον αυτουργό από τον ηθικό αυτουργό για την τέλεση του εγκλήματος προϋποθέτει πνευματική επικοινωνία των δύο με δυνατότητα ψυχικού επηρεασμού του αυτουργού, ο οποίος επηρεασμός αποτελεί και το αντιστάθμισμα της ελλείπουσας κυριαρχίας του ηθικού αυτουργού επί της πράξεως¹⁵⁸. Η συνδρομή της προϋπόθεσης αυτής φαίνεται προβληματική στις περιπτώσεις νομικών προσώπων επιχειρήσεων, που λόγω της περιπλοκότητας της οργανωτικής δομής και ιεραρχίας τους, δεν υφίσταται στοιχειώδης προσωπική επικοινωνία των ανώτερων διοικητικών στελεχών (ήτοι των ιθυνόντων) με τα εκτελεστικά των αποφάσεων αυτών πρόσωπα, ήτοι εν προκειμένω με τους φερόμενους ως αυτουργούς. Σε αυτή την περίπτωση, δηλαδή, νοείται η ύπαρξη απόφασης των διοικητών της εταιρείας, η οποία εφαρμόζεται σε κατώτερα επίπεδα της εταιρικής ιεραρχίας, χωρίς να στοιχειοθετείται, ωστόσο, εντολή, που να μπορεί να θεμελιώσει ηθική αυτουργία, ελλείπει πρόκλησης απόφασης για την τέλεση άδικης πράξης από τα ανώτερα προς τα κατώτερα στελέχη¹⁵⁹. Δεύτερον, προβληματική φαίνεται η στοιχειοθέτηση ηθικής αυτουργίας στις περιπτώσεις, όπου η απόφαση των διοικούντων την εταιρεία, η οποία εκτελείται σε κατώτερα ιεραρχικά επίπεδα με τρόπο, που πληροί την αντικειμενική υπόσταση εγκλήματος, δεν περιέχει στοιχεία εξατομικευμένης αξιόποινης πράξης, ώστε η εντολή για εκτέλεσή της δεν συνιστά παρότρυνση σε συγκεκριμένο έγκλημα¹⁶⁰. Η οργανωτική δομή των σύγχρονων επιχειρήσεων είναι τέτοια, που να μεν η στρατηγική διαμορφώνεται σε ανώτερο επίπεδο, τούτο, ωστόσο, συμβαίνει με την μορφή γενικού χαρακτήρα κατευθυντήριων γραμμών, οι οποίες συγκεκριμενοποιούνται και εξειδικεύονται σε επιχειρηματικές πρακτικές από τα κατώτερα εξειδικευμένα τεχνικά κλιμάκια της επιχείρησης, ήτοι, κυρίως, από τα

¹⁵⁷ Παπανοφύτου Α, ό.π., 62, ο οποίος αναφέρει, επίσης, ότι έτσι καλύπτεται και η περίπτωση της «αλυσιδωτής ηθικής αυτουργίας», όταν υπάρχουν περισσότερα επίπεδα διοικητικής ιεραρχίας στην επιχείρηση, βλ. και Μυλωνόπουλο Χ, ό.π., 2020, 864 – 865.

¹⁵⁸ Μυλωνόπουλος Χ, ό.π., 847

¹⁵⁹ Παπανοφύτου Α, ό.π., 63

¹⁶⁰ Βλ. Μυλωνόπουλο Χ, ό.π., 841, όπου αναφέρει, ότι η προτροπή του ηθικού αυτουργού προς τον αυτουργό δεν απαιτείται να εξειδικεύει την εγκληματική πράξη ως προς όλες τις λεπτομέρειες της αλλά απαιτείται κατ' ελάχιστον να προσδιορίζει ορισμένη αντικειμενική υπόσταση και το άδικο της πράξης του αυτουργού κατά τις ουσιώδεις διαστάσεις του.

κατώτερα διευθυντικά και τεχνικά στελέχη. Έτσι, είναι νοητή και άκρως πιθανή η περίπτωση κατά την οποία αποφασίζεται μεν από το ΔΣ μίας ανώνυμης εταιρείας η υιοθέτηση μίας στρατηγικής, την οποία και εντέλλονται να θέσουν σε πρακτική εφαρμογή τα κατώτερα διαχειριστικά και τεχνικά κλιμάκια της επιχείρησης, χωρίς, ωστόσο τοιαύτη εντολή να περιέχει προτροπή προς τέλεση αξιόποινης συμπεριφοράς. Στη συνέχεια, όμως, ενδέχεται η επιλογή των συγκεκριμένων μεθόδων, μέσω των οποίων και εν γένει στρατηγικών, που υιοθετούν τα κατώτερα κλιμάκια της επιχείρησης, (πάντοτε στο πλαίσιο εκτέλεσης της άνωθεν εντολής), να καταλήγει στην πλήρωση των στοιχείων της αντικειμενικής υπόστασης ενός αδικήματος¹⁶¹, χωρίς ωστόσο, η πράξη του αυτουργού να συνιστά πραγμάτωση της απόφασης/εντολής, που προκάλεσε σε αυτόν ο ηθικός αυτουργός¹⁶², ήτοι οι ιθύνοντες διοικούντες την εταιρεία.

Εξάλλου, η θεμελίωση της ευθύνης των ιθυνόντων διοικούντων την επιχείρηση στον θεσμό της έμμεσης αυτουργίας θα μπορούσε να δώσει την λύση ιδίως στις περιπτώσεις, κατά τις οποίες τα αυτουργικώς πράττοντα κατώτερα στελέχη της επιχείρησης είτε βρίσκονται σε πραγματική πλάνη ως προς την σημασία των πράξεών τους είτε γενικώς δεν πράττουν με δόλο, εφόσον, βέβαια, δεχθούμε την υποστηριζόμενη στην θεωρία άποψη¹⁶³, ότι ο δόλος συνιστά υποκειμενικό στοιχείο του αδικού, ώστε η πραγματική πλάνη του αυτουργού καθιστά τον προτρέποντα αυτόν εντολέα έμμεσο αυτουργό. Άλλη περίπτωση εφαρμογής του θεσμού της έμμεσης αυτουργίας είναι βεβαίως η εφαρμογή του άρθρου 49 παρ. 1 εδ. β' ΠΚ και η τιμώρηση του φέροντος τις ιδιαίτερες ιδιότητες ή σχέσεις συμμετόχου, ήτοι του ιθύνοντος, ως εμμέσου αυτουργού. Ωστε, σε αυτή την περίπτωση, ανεξαρτήτως της πραγμάτωσης της εγκληματικής συμπεριφοράς από κατώτερα στελέχη της επιχείρησης ή και απλούς υπαλλήλους της, εφόσον τα ιθύνοντα διοικητικά στελέχη αυτής φέρουν την ιδιότητα του ηθικού

¹⁶¹ Βλ. *Παπανεοφύτου Α.*, ό.π., 65, ο οποίος αναφέρει επί λέξει: «Ενώ στο επίπεδο της απόφασης της διοίκησης το γενικευμένο πλαίσιο δράσης, που διατυπώνεται δεν επιτρέπει, κατά κανόνα, την διάγνωση στοιχείων εντολών, που κατευθύνουν σε συγκεκριμένες αξιόποινες πράξεις, η μορφοποίησή τους στη συνέχεια από το στελεχικό δυναμικό, που έπεται στην ιεραρχική δομή της επιχείρησης αποκτά χαρακτηριστικά ποινικά ενδιαφέροντων πρακτικών και μάλιστα ουσιαστικά αυτονομημένων στο βαθμό, που τα εμπλεκόμενα πρόσωπα – στελέχη της επιχείρησης χρησιμοποιούν τις εξειδικευμένες γνώσεις τους με κριτήριο την επίτευξη του δυνατόν μεγαλύτερου οφέλους της επιχείρησης, αξιολογώντας από τις προσφερόμενες τις πιο αποτελεσματικές επιλογές για την επίτευξη των οικονομικών στόχων της επιχείρησης».

¹⁶² *Μυλωνόπουλος Χ.*, ό.π., 858.

¹⁶³ Βλ. *Μυλωνόπουλο Χ.*, ό.π., 241 επ. και 919, όπου αναφέρει, ότι όταν η κύρια πράξη δεν τελείται με πρόθεση (δόλο), δεν στοιχειοθετείται ηθική αυτουργία αλλά εκείνος, που παρακίνησε το μη – δόλιο όργανο τιμωρείται ως έμμεσος αυτουργός.

αυτουργού, ορθότερο είναι να τιμωρηθούν ως έμμεσοι αυτουργοί, οι δε αυτουργικώς πράττοντες ως συμμετοχοί.

Σε κάθε περίπτωση, όμως, η θεμελίωση της ευθύνης των ιθυνόντων διοικητών της επιχείρησης είτε στην ηθική είτε στην έμμεση αυτουργία, εμποδίζεται τις περισσότερες φορές από την απουσία σαφούς εντολής για την διάπραξη των αδικημάτων, ήτοι στην έλλειψη απόφασης των ιθυνόντων, η οποία κατά την εκτέλεσή της να κατατείνει στην βλάβη του εννόμου αγαθού κατά τρόπο άμεσο.

Προς τούτο, ο ενωσιακός νομοθέτης εισήγαγε την δεύτερη βάση καταλογισμού, με την οποία θεσπίζεται μία αυτοτελής ευθύνη στο πρόσωπο του ιθύνοντος, η οποία αποσκοπεί να καλύψει τις περιπτώσεις εκείνες, που η συμπεριφορά, που επιφέρει το αξιόποιο αποτέλεσμα ανήκει σε υφιστάμενο των ιθυνόντων της επιχείρησης.

Ως προς την φύση της ευθύνης αυτής, παρόλο, που υποστηρίχθηκε, ότι αφορά περίπτωση απαγορευμένης αντικειμενικής ποινικής ευθύνης για πράξη τρίτου, υπό την έννοια, ότι μόνη η τέλεση του εγκλήματος από εποπτευόμενο ή ελεγχόμενο πρόσωπο οδηγεί στην κατάφαση της προϋπόθεσης της έλλειψης εποπτείας και ελέγχου εκ μέρους του ιθύνοντος και άρα στην κατάφαση της ευθύνης του, η κρατούσα άποψη, είναι, ότι ο ενωσιακός νομοθέτης θέλησε στην πραγματικότητα να εισαγάγει μία αυτοτελή βάση άμεσης ευθύνης του ιθύνοντος από *ιδία παράλειψη*, η οποία τυποποιείται ως η παράλειψή του να ασκήσει την προσήκουσα εποπτεία ή έλεγχο, γεγονός, που επέτρεψε την τέλεση του αδικήματος από τρίτο πρόσωπο¹⁶⁴. Έτσι, με την δεύτερη βάση καταλογισμού του ενωσιακού προτύπου θεσπίζεται *ιδιαίτερο*¹⁶⁵ *έγκλημα γνήσιας παράλειψης* συνιστάμενο στην παράλειψη άσκησης της προσήκουσας εποπτείας ή ελέγχου επί του αυτουργού.

Η παραδοχή αυτή, ωστόσο, απλώς μεταθέτει το ουσιαστικό ζήτημα από το επίπεδο της δογματικής δυσχέρειας αντιμετώπισης μίας αντικειμενικής ποινικής ευθύνης σε αυτό της αντιμετώπισης μίας *νόθου αντικειμενικής ποινικής ευθύνης*¹⁶⁶. Τούτο, διότι με την

¹⁶⁴ *Klip A.*, ό.π., 279 και *Λίβος Ν.*, ό.π., 13 - 14

¹⁶⁵ Όπου οι ιδιαίτερες ιδιότητες εντοπίζονται στο πρόσωπο των ιθυνόντων κατά την ουσιαστική κατηγοριοποίηση του τρίπτυχου λήψη αποφάσεων – εκπροσώπηση – έλεγχος.

¹⁶⁶ *Παρασκευοπούλου – Κόλλια Μ.*, ό.π., 14

κατάφαση της πλήρωσης δύο στοιχείων της ειδικής υπόστασης του αδικήματος, ήτοι αφενός της ύπαρξης μίας γενικής υποχρέωσης για άσκηση εποπτείας ή ελέγχου εκ μέρους του ιθύνοντος στο πρόσωπο του αυτουργού λόγω της θέσης του ιθύνοντος και της ιεραρχικής σχέσης, που τον συνδέει με τον αυτουργού, και αφετέρου της τέλεσης του εγκλήματος από τον τελευταίο, η πλήρωση του στοιχείου, ότι το έγκλημα θα είχε αποτραπεί ή δεν θα είχε επιτραπεί μέσω της εποπτείας ή του ελέγχου, φαίνεται να τεκμαίρεται συντρέχον, ελλείψει άλλου προσδιοριστικού στοιχείου στην τυποποίηση της εγκληματικής συμπεριφοράς, που να συνδέει το μεν με το δε.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να γίνει μία παρέκβαση ως προς την κάλυψη της ειδικής υπόστασης της δεύτερης βάσης καταλογισμού του ενωσιακού προτύπου από την ευθύνη του υποχρέου προσώπου λόγω μη γνήσιας παράλειψης, που προβλέπεται στο άρθρο 15 ΠΚ προκειμένου να οριοθετηθεί η μεταξύ τους σχέση.

i. Σχέση με την βάση ευθύνης του άρθρου 15 ΠΚ

Κατά την ενσωμάτωση των ενωσιακών ποινικών διατάξεων στην εγχώρια έννομη τάξη τίθεται το ερώτημα αν η δεύτερη βάση καταλογισμού, που υποχρεώνει τον εθνικό νομοθέτη να καταστήσει τον ιθύνοντα ποινικά υπεύθυνο για την εκ μέρους του παράλειψη να ασκήσει την απαιτούμενη εποπτεία και έλεγχο επί των υφισταμένων του, εξαιτίας της οποίας αυτοί μπόρεσαν και τέλεσαν αδίκημα, μπορεί να καλύφθει από την διάταξη του άρθρου 15 ΠΚ και την εκεί θεσπιζόμενη γενική διάταξη καταλογισμού σε ευθύνη του υποχρέου, ώστε, θεωρητικά, δεν απαιτείται οποιαδήποτε περαιτέρω ενέργεια ενσωμάτωσης εκ μέρους του εθνικού νομοθέτη. Ο προβληματισμός έγκειται στο κατά πόσον η απαξία, που ο ενωσιακός νομοθέτης θέλησε να καλύψει με την δεύτερη βάση καταλογισμού του ενωσιακού προτύπου καλύπτεται η όχι με την εφαρμογή της δογματικής της μη γνήσιας παράλειψης. Εκτός της συνδρομής της ιδιαίτερης νομικής υποχρέωσης, η οποία κατά κανόνα θα συντρέχει στο πρόσωπο των ιθυνόντων, για την εφαρμογή της διάταξης του 15 ΠΚ θα πρέπει να συντρέχουν και οι λοιπές προϋποθέσεις για την εφαρμογή της.

Πρώτον, θα πρέπει να στοιχειοθετείται έγκλημα, που μπορεί να υπαχθεί στο πεδίο εφαρμογής της διάταξης και δη υπό το στοιχείο «όπου ο νόμος για την ύπαρξη αξιόποινης

πράξης απαιτεί να έχει επέλθει ορισμένο αποτέλεσμα [...]». Η έννοια του όρου «αποτέλεσμα» στην διάταξη του 15 ΠΚ έχει απασχολήσει την θεωρία και έχουν διατυπωθεί επ' αυτού πληθώρα απόψεων¹⁶⁷. Κρατούσα, ωστόσο, είναι η άποψη, ότι ο όρος αποτέλεσμα του άρθρου 15 ΠΚ προέρχεται από την διδασκαλία για την διάκριση των εγκλημάτων σε συμπεριφοράς και αποτελέσματος, ώστε και εδώ το αποτέλεσμα νοείται ως η διακριτή από την συμπεριφορά του δράστη μεταβολή στον εξωτερικό κόσμο, που επέρχεται επί ενός υλικού αντικείμενου, το οποίο αποτελεί το αντικείμενο της προσβολής και την εξατομίκευση του προστατευόμενου εννόμου αγαθού στην συγκεκριμένη περίπτωση¹⁶⁸. Υπό αυτή την έννοια μη γνήσια εγκλήματα παράλειψης του άρθρου 15 ΠΚ είναι πάντοτε και ex lege μόνον τα εγκλήματα αποτελέσματος¹⁶⁹.

Υποστηρίζεται και η άποψη¹⁷⁰, ωστόσο, ότι παρά το γεγονός, ότι τελολογικά η διάταξη του άρθρου 15 ΠΚ φαίνεται να απαιτεί την ύπαρξη υλικού αντικείμενου ως αντικείμενου της προσβολής, υπάρχουν περιθώρια από το γράμμα της διάταξης και για την απόδοση διαφορετικού νοήματος στον όρο αποτέλεσμα, αποσυνδεδεμένου αυτού από την διδασκαλία για την διάκριση των εγκλημάτων σε αποτελέσματος και συμπεριφοράς, ώστε θα πρέπει τελικώς για την εφαρμογή του άρθρου 15 ΠΚ να διακρίνει κανείς *μεταξύ εγκλημάτων, που έχουν αποτέλεσμα κατά την έννοια του άρθρου 15 ΠΚ και εγκλημάτων, που δεν έχουν τέτοιο αποτέλεσμα*¹⁷¹. Έτσι, υπό αυτή την έννοια, για την εφαρμογή του

¹⁶⁷ Βλ. αναλυτική παράθεση αυτών σε **Παπακυριάκου Θ.** «Οριοθέτηση της ποινικής ευθύνης για παραλείψεις. Πηγές και περιεχόμενο ιδιαίτερων νομικών υποχρεώσεων κατά την έννοια του άρθρου 15 ΠΚ», εκδόσεις Σάκκουλας Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2014, σελ. 171 – 193, με κυριότερες απόψεις (α) **Ανδρουλάκη Ν.**, ο οποίος εντάσσει στον όρο «αποτέλεσμα» και κατ' επέκταση στην εμβέλεια του άρ. 15 ΠΚ, τις μεταβολές στον εξωτερικό κόσμο επί ενός υλικού αντικείμενου και τις μεταβολές στον εσωτερικό κόσμο ή στην εξωτερική συμπεριφορά *άλλων ανθρώπων*, (β) **Μανωλεδάκη Ι.**, ο οποίος εντάσσει στην διάταξη του 15 ΠΚ μόνον τα εγκλήματα, που έχουν αποτέλεσμα με την στενή – τεχνική έννοια του όρου, ήτοι εκείνα με υλικό αντικείμενο, όπου η συμπεριφορά του δράστη συνίσταται σε μική ενέργεια, η οποία ξεχωρίζει από την προσβολή του εννόμου αγαθού, (γ) **Μυλωνόπουλου Χ.**, ως κατωτέρω.

¹⁶⁸ Παραδοσιακά στα εγκλήματα αποτελέσματος περιλαμβάνονται από Ανδρουλάκη και Μυλωνόπουλο και τα λεγόμενα εγκλήματα εξωτερίκευσης (π.χ. εξύβριση), τα οποία για την ύπαρξη αξιόποινης συμπεριφοράς προϋποθέτουν, ότι η συμπεριφορά του δράστη, υπό την έννοια του νοήματος αυτής, έρχεται σε γνώση και επενεργεί στην αντίληψη τρίτου προσώπου.

¹⁶⁹ **Μυλωνόπουλος Χ.**, ό.π., σελ. 178, ο οποίος υποστηρίζει, ότι έγκλημα αποτελέσματος υπάρχει, όταν η αντικειμενική υπόσταση δεν εξαντλείται σε μία συμπεριφορά αλλά προϋποθέτει μια επενέργεια επί υλικού αντικείμενου, από την οποία επέρχεται και μια μεταβολή στον εξωτερικό κόσμο τουλάχιστον νοητά διακριτή κατά τόπο και χρόνο από την συμπεριφορά, που την προκάλεσε, τονίζοντας, όμως, ότι το αν ένα έγκλημα είναι αποτελέσματος ή συμπεριφοράς δεν θα πρέπει να κρίνεται in abstracto αλλά πάντοτε in concreto (εφόσον βέβαια έχει υλικό αντικείμενο).

¹⁷⁰ Βλ. αναλυτικά **Παπακυριάκου Θ.**, ό.π., σελ. 304 – 326.

¹⁷¹ Συγκεκριμένα βλ. **Παπακυριάκου Θ.** ό.π., σελ. 305, όπου αναφέρει, ότι το γράμμα της διάταξης του 15 ΠΚ δεν αποκλείει και τις εξής ερμηνείες, ήτοι (α) ότι αποτέλεσμα είναι οποιαδήποτε μεταβολή στον

άρθρου 15 ΠΚ θα μπορούσε ως αποτέλεσμα να θεωρείται αυτή καθ' αυτή η προσβολή του εκάστοτε προστατευόμενου εννόμου αγαθού, ήτοι το αποτέλεσμα να ταυτίζεται με το γεγονός, ότι τελέστηκε κάποιο από τα τυποποιούμενα αδικήματα από κάποιο πρόσωπο προς όφελος της επιχείρησης, γεγονός, για το οποίο φέρει ευθύνη ο έχων την ιδιαίτερη νομική υποχρέωση να αποτρέψει την πραγμάτωσή του. Με βάση αυτή την θεώρηση του όρου «αποτέλεσμα» η δεύτερη βάση καταλογισμού μπορεί να καλυφθεί με την βάση του 15 ΠΚ. Ωστόσο, κατά την κρατούσα άποψη, εκεί όπου ελλείπει υλικό αντικείμενο προσβολής επί του οποίου εντοπίζεται η μεταβολή εκ του εγκλήματος, η θεμελίωση ευθύνης των ιθυνόντων προσώπων για πράξεις ή παραλείψεις άλλων προσώπων σε μη γνήσιο έγκλημα παράλειψης κατ' άρθρο 15 ΠΚ φαίνεται προβληματική¹⁷².

Δεύτερον, η διάταξη του άρθρου 15 ΠΚ δεν μπορεί να καλύψει τις περιπτώσεις εκείνες, που το τυποποιούμενο αδίκημα, το οποίο τελείται από εποπτευόμενο και για το οποίο αναζητούμε βάση απευθείας καταλογισμού στο πρόσωπο του ιθύνοντος, δεν μπορεί να τελεσθεί με συμπεριφορά, η οποία έχει χαρακτήρα παράλειψης¹⁷³. Στην περίπτωση αυτή ο ιθύνων μπορεί να τιμωρηθεί μόνον με βάση τις διατάξεις για την συμμετοχή, γεγονός, ωστόσο, που θα αντιμετώπιζε μόνο παραλείψεις του που οφείλονται σε δόλο και θα άφηνε εκτός την δυνατότητα τιμώρησής του, όταν η τέλεση του αδικήματος από τον εποπτευόμενο καλύπτεται από αμέλεια του ιθύνοντος. Η θεσμοθέτηση λοιπόν της ιδιαίτερης νομικής υποχρέωσης των ιθυνόντων για εποπτεία και έλεγχο των προσώπων που τελούν υπό τις εντολές τους δεν μπορεί να θεωρηθεί επαρκής για την αντιμετώπιση του συνόλου των παραλείψεών τους που οδηγούν σε προσβολές του προστατευόμενου εννόμου αγαθού.

Συνεπώς, ευθύνη του ιθύνοντος λόγω της παράλειψης αποτροπής αξιόποινων

έξωτερικό κόσμο, συνιστάμενη ακόμη και στην εκδήλωση αυτής της ίδιας της τυποποιούμενης στη διάταξη συμπεριφοράς του υποκειμένου του εγκλήματος, και (β) ότι αποτέλεσμα είναι αυτή ακριβώς η περιγραφόμενη στην διάταξη προσβολή του εννόμου αγαθού, είτε αυτή συνίσταται σε βλάβη αυτού είτε στην δημιουργία κινδύνου για αυτό.

¹⁷² Τριανταφύλλου Γ., ό.π., 309

¹⁷³ Βλ. Μολωνόπουλο Χ., ό.π., 151 και 374 για την παράλειψη ως μορφή συμπεριφοράς. Για παράδειγμα, το αδίκημα της «αποστολής αποβλήτων», που τυποποιείται στο άρθρο 3 περ. γ' του ν. 4042/2012, που ενσωμάτωσε την Οδηγία 2008/99/ΕΚ για την προστασία του περιβάλλοντος, προϋποθέτει την εκτέλεση συγκεκριμένης μυϊκής ενέργειας, ώστε δεν μπορεί να θεμελιώσει ευθύνη δια παραλείψεως του ιθύνοντος, που δεν αποτρέπει την τέλεσή του από τον υφιστάμενό του, βλ. Συμεωνίδου – Καστανίδου Ε, ό.π., 8

πράξεων των υφισταμένων του μπορεί να νοηθεί μόνο δευτερογενώς¹⁷⁴, ήτοι ως ειδική εκδήλωση της παραβίασης μίας υποχρέωσης εποπτείας, που τον βαρύνει και αυτό αποσκοπεί να θεμελιώσει η ευθύνη από παράλειψη της προσήκουσας εποπτείας του ενωσιακού προτύπου.

ii. Το πρόβλημα της θεμελίωσης του αδίκου και του καταλογισμού σε ενοχή (actus reus και mens rea) και του προσδιορισμού του αιτιώδους συνδέσμου

Προκειμένου να προσεγγίσουμε συστηματικά την ειδική υπόσταση της παράλειψης του ενωσιακού προτύπου θα πρέπει καταρχήν να καταστεί σαφές, ότι αυτή λειτουργεί συμπληρωματικά ή εναλλακτικά προς την υπόσταση της ενέργειας¹⁷⁵. Αυτό σημαίνει, ότι, όπως προαναφέρθηκε, η ανάγκη για τιμώρηση του ιθύνοντος (ή του νομικού προσώπου) βάσει του δεύτερου μοντέλου καταλογισμού αναφαίνεται μόνον εφόσον δεν στοιχειοθετείται αυτουργική ενέργεια ή συμμετοχή του ιθύνοντος στο έγκλημα, που ποινικοποιείται με το ενωσιακό νομοθέτημα¹⁷⁶. Έτσι, σε περίπτωση, που το έγκλημα τελείται από υπάλληλο της επιχείρησης, ο οποίος υπάγεται στην ιεραρχική εποπτεία ή έλεγχο του ιθύνοντος και ο τελευταίος συμμετέχει σε αυτό ως ηθικός αυτουργός ή συνεργός ή, ακόμη, ως έμμεσος αυτουργός ή συναυτουργός, τυχόν τιμώρηση του ιθύνοντος και για την εκ μέρους του παράλειψη άσκησης της προσήκουσας εποπτείας ή ελέγχου επί του αυτουργού θα είχε ως αποτέλεσμα την διπλή απαξιολόγηση της συμπεριφοράς του ιθύνοντος. Συνεπώς, εφόσον ο ιθύνων είτε με ενέργεια είτε δια παραλείψεως τελεί το έγκλημα ή συμμετέχει εν ευρεία εννοία σε αυτό, η ενεργοποίηση της ειδικής υπόστασης της παράλειψης προσήκουσας εποπτείας δεν επιτρέπεται ή, τουλάχιστον, θα πρέπει να δεχθούμε, ότι η συρροή μεταξύ των δύο υποστάσεων είναι φαινομενική. Τούτο, διότι η απαξία της συμπεριφοράς του ιθύνοντος, ότι δεν επόπτευσε ή δεν ήλεγξε τον αυτουργό και ο τελευταίος τέλεσε έγκλημα, υπερκαλύπτεται, προφανώς, από την απαξία της συμμετοχής του ιθύνοντος στο έγκλημα αυτό καθ' αυτό¹⁷⁷.

¹⁷⁴ Τριανταφύλλου Γ., ό.π., 322

¹⁷⁵ Selvaggi N., ό.π., 2014, 54

¹⁷⁶ Marletta A., ό.π., 319, όπου σημειώνει, ότι η ενεργός συμμετοχή του ιθύνοντος στο έγκλημα είτε αυτουργικά (perpetration) είτε λόγω συμμετοχής του σε έγκλημα άλλου (participation) είναι διάφορη της ευθύνης του για την έλλειψη εποπτείας, η οποία συνίσταται σε μορφή ευθύνης του ιθύνοντος για ίδιο πταίσμα.

¹⁷⁷ Σημ: το γεγονός, ότι στην περίπτωση πλήρωσης της υπόστασης της ενέργειας δεν υπάρχει ανάγκη

Ήδη εκ της ανωτέρω επισήμανσης καθίσταται σαφές, ότι η ειδική υπόσταση της παράλειψης προσήκουσας εποπτείας ή ελέγχου εκ μέρους του ιθύνοντος εκτός από την λειτουργία της ως βάσης καταλογισμού ενός νομοτυπικού αποτελέσματος στον ιθύνοντα και κατ' επέκταση στην οντότητα κατά το ενωσιακό πρότυπο, θεσπίζει ταυτόχρονα και ένα νέο ιδιαίτερο έγκλημα, το οποίο δεν ταυτίζεται ως προς τα στοιχεία της ειδικής του υπόστασης με τα αδικήματα, που τυποποιούνται στο ειδικό μέρος του εκάστοτε ενωσιακού νομοθετήματος. Τούτο, διότι η ειδική υπόσταση του εγκλήματος συνίσταται στην περιγραφή μίας συμπεριφοράς του ιθύνοντος, ήτοι στην παράλειψή του να ασκήσει την προσήκουσα εποπτεία ή έλεγχο, η δε τέλεση ενός εκ των αδικημάτων του ειδικού μέρους αποτελεί απλώς στοιχείο της ειδικής υπόστασης του νέου αυτού εγκλήματος. Θα πρέπει, συνεπώς, να εντοπίσουμε τα στοιχεία, που συνθέτουν την ειδική υπόσταση του νέου αυτού εγκλήματος.

(α) Άδικη συμπεριφορά (actus reus)

Το πρώτο στοιχείο της ειδικής υπόστασης, το οποίο ανήκει χωρίς αμφιβολία στην αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος παράλειψης του ιθύνοντος είναι αυτό της άδικης συμπεριφοράς, η οποία περιγράφεται ως η έλλειψη εποπτείας ή ελέγχου εκ μέρους του ιθύνοντος (the lack of supervision or control by a person referred to in paragraph 1). Εφόσον, όπως προαναφέρθηκε, βρισκόμαστε μπροστά σε ένα γνήσιο έγκλημα παράλειψης, για την στοιχειοθέτησή του απαιτείται η παραβίαση ενός επιτακτικού κανόνα δικαίου, ο οποίος απευθύνεται στον ιθύνοντα (*ιδιαίτερο έγκλημα γνήσιας παράλειψης*) και του επιβάλλει να προβεί σε ορισμένη ενέργεια εποπτείας ή ελέγχου, του επιβάλλει δηλαδή κάποιο καθήκον επιμέλειας¹⁷⁸. Το ζήτημα, που δημιουργείται εν προκειμένω είναι αυτό της αοριστίας στην περιγραφή της εγκληματικής συμπεριφοράς¹⁷⁹. Τούτο, διότι η εν λόγω διάταξη του ενωσιακού προτύπου, παρά το γεγονός, ότι εμπεριέχεται σε ένα νομοθέτημα, το οποίο θεσπίζει αξιόποινo συγκεκριμένων εγκλημάτων, δεν προσδιορίζει το περιεχόμενο των υποχρεώσεων εποπτείας και ελέγχου των ιθυνόντων, οι οποίες υποχρεώσεις παραβιαζόμενες οδηγούν

ενεργοποίησης της υπόστασης της παράλειψης δεν σημαίνει, ότι ο ενωσιακός νομοθέτης θέλησε να τυποποιήσει το έγκλημα της παράλειψης ως κάτι έλασσον αλλά ως κάτι το εναλλακτικό.

¹⁷⁸ Βλ. *Marletta A.*, ό.π., 324, όπου αναφέρει, ότι η παράλειψη του ιθύνοντος είναι ποινικά ενδιαφέρουσα εφόσον και μόνον υφίσταται υποχρέωση προς ενέργεια δυνάμει ενός καθήκοντος επιμέλειας (duty of care)

¹⁷⁹ Βλ. *AiBo N.*, ό.π., 11

στην πλήρωση του ανωτέρω στοιχείου της αντικειμενικής υπόστασης¹⁸⁰. Το αν κατά την ενσωμάτωση της διάταξης στην εκάστοτε εσωτερική έννομη τάξη θα υφίσταται ή όχι άλλος κανόνας δικαίου, ο οποίος θα προσδιορίζει και θα εξειδικεύει τα καθήκοντα εποπτείας και ελέγχου κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να θεραπεύεται ενδεχομένως η αοριστία της διάταξης είναι συγκυριακό, ώστε, τουλάχιστον σε διακρατικό ενωσιακό επίπεδο δημιουργείται ανασφάλεια δικαίου εξαιτίας της αδυναμίας πρόβλεψης εκ των προτέρων του αδίκου της συμπεριφοράς¹⁸¹.

Κατά την ενσωμάτωση των σχετικών διατάξεων στην ελληνική έννομη τάξη τίθεται το ερώτημα αν προς εξειδίκευση του καθήκοντος εποπτείας και ελέγχου του ενωσιακού προτύπου μπορεί να χρησιμοποιηθεί η έννοια της ιδιαίτερης νομικής υποχρέωσης. Κάτι τέτοιο θα ήταν δυνατόν εφόσον η ιδιαίτερη νομική υποχρέωση τυποποιείται ως το καθήκον των ιθυνόντων να εποπτεύουν και ελέγχουν την τήρηση εκ μέρους των υφισταμένων τους των διατάξεων του νόμου, η παράβαση των οποίων τυποποιείται ως αξιόποινη πράξη. Παρά το γεγονός, ότι το μοντέλο αυτό ακολουθείται από τον έλληνα νομοθέτη¹⁸² παρίσταται κάπως κυκλικό. Τούτο, διότι η περιγραφή του καθήκοντος εποπτείας και ελέγχου ως η υποχρέωση τήρησης του νόμου δεν απαντάει στο *σε τί* συνίσταται η προσήκουσα εποπτεία και έλεγχος, ήτοι δεν απαντάει στο *τί όφειλει να πράξει* ο ιθύνων προκειμένου να μην φέρει ποινική ευθύνη, ώστε δεν αίρει την ανασφάλεια δικαίου, που προκαλείται από την αοριστία της διάταξης. Πρόκειται, δηλαδή, στην πραγματικότητα για μία διασάφιση του έλληνα νομοθέτη, ότι ο ιθύνων έχει ιδιαίτερη νομική υποχρέωση να εποπτεύει και να ελέγχει την τήρηση του νόμου από τους υφισταμένους του και αυτός είναι ο λόγος τυποποίησης του εγκλήματος γνήσιας παράλειψης ως ιδιαίτερου, χωρίς, ωστόσο να διευκρινίζεται διόλου *σε τι* συνίσταται αυτή η υποχρέωση. Αυτό προκύπτει αμέσως από την ίδια την διατύπωση των σχετικών διατάξεων:

¹⁸⁰ Βλ. και *Aifbo N.*, ό.π., ο οποίος αναφέρει, ότι εξ αυτού του λόγου ελλοχεύει ο κίνδυνος οι σχετικές διατάξεις ή να μην εφαρμόζονται καθόλου ή εφαρμοζόμενες να οδηγούν πάντοτε κατ' αποτέλεσμα είτε στην απαλλαγή του ιθύνοντος ελλείψει δόλου είτε στην τιμώρησή του παρά την έλλειψη δόλου, ήτοι στην επιβολή ποινής κατά παράβαση της αρχής της ενοχής

¹⁸¹ *Marletta A.*, ό.π. 325

¹⁸² Βλ. *Τριανταφύλλου Γ.*, ό.π., 323 - 324, ο οποίος αναφέρεται στο εποπτικό μοντέλο καταλογισμού, όταν, δηλαδή, η υποχρέωση εποπτείας του διοικητή συνίσταται στην αποτροπή εκ μέρους του των αξιόποινων πράξεων των συνεργατών της επιχείρησης.

Παίρνοντας ως παράδειγμα τις διατάξεις της παρ. 5 του άρθρου 28 του ν.1650/1985 για την προστασία του περιβάλλοντος, όπως μετά την τροποποίησή του από τον ν.4052/2012 ποινικοποιεί τις προσβολές κατά το ενωσιακό πρότυπο καταλογισμού στην επιχείρηση, βλέπουμε, ότι στην υποπαράγραφο 5.1. ο νομοθέτης τυποποιεί την ιδιαίτερη νομική υποχρέωση των ιθυνόντων, (επί λέξει), «να εποπτεύουν και να ελέγχουν την τήρηση, από φυσικά πρόσωπα, που τελούν υπό τις εντολές τους, των διατάξεων του παρόντος νόμου [...]» και στην υποπαράγραφο 5.2., η οποία προβλέπει το γνήσιο έγκλημα παράλειψης του ιθύνοντος, αναφέρεται, ότι ο ιθύνων τιμωρείται ως αυτουργός των τυποποιούμενων αδικημάτων κατά του περιβάλλοντος εφόσον αυτά δεν αποτράπηκαν λόγω παράλειψής του να ασκήσει, (επί λέξει), «την προβλεπόμενη στην περίπτωση 5.1. εποπτεία ή έλεγχο». Παρά το γεγονός, ότι η δομή των διατάξεων δημιουργεί την εντύπωση, ότι η προσήκουσα εποπτεία και ο προσήκων έλεγχος, που ο ιθύνων πρέπει να ασκήσει προκειμένου να αποφύγει την ποινική του ευθύνη βάσει της υποπαράγραφου 5.2., περιγράφονται στην υποπαράγραφο 5.1., αυτό είναι παραπλανητικό δεδομένου, ότι η ευθύνη του διοικητή να ελέγχει, ότι η επιχείρηση, την οποία διευθύνει τηρεί το νόμο δεν συνιστά εξειδίκευση του καθήκοντος επιμέλειας παρά απλή επιβεβαίωση ύπαρξής του¹⁸³.

Ορθότερο, θεωρώ, είναι να δεχθούμε, ότι η θέσπιση της ιδιαίτερης νομικής υποχρέωσης του ιθύνοντος να αποτρέπει την τέλεση εκ μέρους των υφισταμένων του των αξιόποινων πράξεων, που τυποποιούνται στο εκάστοτε ενωσιακό νομοθέτημα, έχει ήδη συντελεσθεί σε ενωσιακό επίπεδο με μόνη την πρόβλεψη της υποχρέωσης των κρατών μελών να τυποποιήσουν ως αυτοτελή ποινική υπόσταση την δεύτερη βάση καταλογισμού, ήτοι το γνήσιο έγκλημα παράλειψης των ιθυνόντων. Η επανάληψη στον εγχώριο νόμο, ότι υφίσταται τέτοια ιδιαίτερη νομική υποχρέωση, δεδομένου μάλιστα ότι η συνδρομή αυτής δεν απαιτείται για την στοιχειοθέτηση του αδικήματος αφού αυτό είναι γνήσιας και όχι μη γνήσιας παράλειψης, δεν θεραπεύει την αοριστία στην περιγραφή της συμπεριφοράς παρά μόνον, ενδεχομένως, με την τυποποίηση στο νόμο των υπόχρεων προσώπων, προσδιορίζεται με μεγαλύτερη ασφάλεια δικαίου ποιοι είναι οι

¹⁸³ Βλ. *Τριανταφύλλου Γ.*, ό.π., ο οποίος αναφέρει, ότι η υποπαράγραφος 5.2 συνιστά την αυτονομία συνέπεια της παραβίασης της ιδιαίτερης νομικής υποχρέωσης ενώ το περιεχόμενο αυτής εξειδικεύεται ως ένα βαθμό από τον συνδυασμό των δύο διατάξεων ως η άσκηση εποπτείας και ελέγχου στους υφισταμένους, προκειμένου να μην τελέσουν πράξεις, που συνδέονται περισσότερο ή λιγότερο με την δραστηριότητα της επιχείρησης.

αυτουργοί του αδικήματος, ήτοι προσδιορίζεται ο χαρακτήρας του εγκλήματος ως ιδιαίτερου.

Ως εκ των ανωτέρω, το καθήκον του ιθύνοντος να ασκεί την προσήκουσα εποπτεία και ελέγχο στους υφιστάμενούς του προκειμένου αυτοί να μην τελέσουν έγκλημα παραμένει ανοιχτός κανόνας, ο οποίος μπορεί να εξειδικευθεί μόνον καταφατικά και όχι αποφατικά. Αυτό σημαίνει, ότι ενώ είναι δυνατόν να διαγνωσθεί με βεβαιότητα, ότι κάτι εμπίπτει στο καθήκον εποπτείας του ιθύνοντος, όταν σε κάποιον κανόνα δικαίου προβλέπεται ορισμένη υποχρέωση επιμέλειας ως προς συγκεκριμένες συναλλαγές της επιχείρησης (π.χ. λήψη συγκεκριμένων μέτρων ασφαλείας ή έκδοση αδειών κλπ), δεν είναι δυνατόν να διαγνωσθεί με βεβαιότητα εκ των προτέρων, ότι κάτι βρίσκεται εκτός του καθήκοντος αυτού, ώστε να μπορεί ο ιθύνων να γνωρίζει με ασφάλεια δικαίου, ότι παραλείποντάς το δεν πράττει αξιόποινα. Στο γεγονός αυτό ελλοχεύει ο κίνδυνος τιμώρησης των διοικητών και εκπροσώπων νομικών προσώπων με μόνη την ιδιότητά τους χωρίς την διαπίστωση τέλεσης ορισμένης εκ μέρους τους εγκληματικής συμπεριφοράς.

(β) Άδικο αποτέλεσμα

Δεύτερον, ως στοιχείο, το οποίο πρέπει να συντρέχει προκειμένου για την στοιχειοθέτηση του εγκλήματος παράλειψης του ιθύνοντος τυποποιείται στην διάταξη – πρότυπο ένα αποτέλεσμα, ήτοι η τέλεση ενός εκ των τυποποιούμενων αδικήματων από πρόσωπο, το οποίο βρίσκεται υπό την εξουσία του ιθύνοντος¹⁸⁴. Ως προς το στοιχείο αυτό δύο βασικά ερωτήματα τίθενται. Το πρώτο και λιγότερο προβληματικό αφορά στην έννοια, που ο ενωσιακός νομοθέτης θέλησε να δώσει στον όρο *τέλεση* του αδικήματος (commission of the offence), ήτοι στο ακριβές στάδιο εγκληματικής φάσης, όπου πρέπει να βρίσκεται η συμπεριφορά του αυτουργού – υφισταμένου προκειμένου να πληρούται η προϋπόθεση της τέλεσης αδικήματος. Παρά το γεγονός, ότι δεν διευκρινίζεται αμέσως από την ίδια την διάταξη το αν ο αυτουργός – υφιστάμενος αρκεί να έχει τελέσει καταρχήν ή τελειωτικά άδικη πράξη, καταλογιστή ή μη, αξιόποινη ή μη κ.ο.κ., το ζήτημα απαντάται εμμέσως από την προαναφερθείσα συνοδευούσα διάταξη, η οποία διευκρινίζει, ότι η ποινική μεταχείριση των περισσότερων υπαιτίων προσώπων (οντότητας –

¹⁸⁴ *Marletta A.*, ό.π., 327

ιθύνοντος – άλλου φυσικού αυτουργού) είναι αυτοτελής¹⁸⁵. Δεδομένου δε, ότι η απαξία της εξεταζόμενης υπόστασης της παράλειψης του ιθύνοντος έγκειται στο ότι η εκ μέρους του παραμέληση των καθηκόντων του οδήγησε στην εκδήλωση ενός αποδοκιμαζόμενου από το δίκαιο αποτελέσματος, το οποίο προέρχεται από την δραστηριότητα και λειτουργία του νομικού προσώπου, θεωρώ, προκύπτει, ότι αρκεί καταρχήν η πλήρωση του στοιχείου του αδικού της συμπεριφοράς του αυτουργού – υφισταμένου, ήτοι η αντίθεση της συμπεριφοράς του προς τις αξιολογήσεις της έννομης τάξης¹⁸⁶, ενώ δεν ενδιαφέρει για την εξεταζόμενη υπόσταση αν αυτός είναι καταλογιστός σε ενοχή ή αξιόποινος. Ουσιαστικά η εν λόγω προβληματική αφορά στο αν η συμπεριφορά του αυτουργού πληροί την προϋπόθεση της τέλεσης του εγκλήματος προς όφελος ή για λογαριασμό του νομικού προσώπου, ήτοι αφορά στον αντικειμενικό καταλογισμό του νομοτυπικού αποτελέσματος του εγκλήματος στο νομικό πρόσωπο, κρίση, που προηγείται λογικά της εξέτασης της ευθύνης του ιθύνοντος για αυτό.

Το δεύτερο και σημαντικότερο ερώτημα, που τίθεται αναφορικά με το στοιχείο της τέλεσης εγκλήματος από υφιστάμενο του ιθύνοντος είναι αυτό της φύσης της εν λόγω προϋπόθεσης και λειτουργίας της ως προς την ειδική υπόσταση του εγκλήματος παράλειψης. Συγκεκριμένα, από την διατύπωση της διάταξης – πρότυπο δεν καθίσταται σαφές το αν η τέλεση αδικήματος από πρόσωπο, που βρίσκεται υπό την εξουσία του ιθύνοντος, είναι στοιχείο της αντικειμενικής υπόστασης του αδικήματος του ιθύνοντος ή (μη γνήσιος) εξωτερικός όρος του αξιοποιού¹⁸⁷. Η πρακτική σημασία δε της εν λόγω διάκρισης έγκειται αφενός στο αν η υπαιτιότητα του ιθύνοντος πρέπει να εκτείνεται στην τέλεση του αδικήματος εκ μέρους του υφισταμένου και αφετέρου στην ένταση του αιτιώδους συνδέσμου, που απαιτείται να συνδέει την άδικη συμπεριφορά (παράλειψη προσήκουσας εποπτείας ή ελέγχου) με το άδικο αποτέλεσμα (τέλεση αδικήματος).

(γ) Αιτιώδης σύνδεσμος και υπαιτιότητα (mens rea)

Μεταξύ των δύο ανωτέρω στοιχείων του εγκλήματος, ήτοι της άδικης

¹⁸⁵ Βλ. ανωτέρω

¹⁸⁶ Το αν απαιτείται καταρχήν ή τελειωτικό άδικο της συμπεριφοράς του αυτουργού – υφισταμένου εξαρτάται, θεωρώ, από την φύση του εκάστοτε λόγου άρσης του αδικού και την ad hoc εμφάνισή του.

¹⁸⁷ Το ότι η τέλεση του αδικήματος δεν συνιστά γνήσιο εξωτερικό όρο του αξιοποιού προκύπτει από την διατύπωση της διάταξης – πρότυπο, ότι η παράλειψη του ιθύνοντος κατέστησε δυνατή την τέλεση του αδικήματος

συμπεριφοράς και του άδικου αποτελέσματος, απαιτείται να θεμελιώνεται ένας αιτιώδης σύνδεσμος (causal link), ο οποίος τυποποιείται στην διάταξη – πρότυπο κατά βάση με την χρήση του όρου *εξαιτίας* (due to)¹⁸⁸. Η διάταξη, ωστόσο, δεν διευκρινίζει ούτε την φύση αλλά ούτε και την ένταση του εν λόγω αιτιώδους συνδέσμου, ώστε, ελλείπει και πάλι ενωσιακής ποινικής δογματικής, κατά την ενσωμάτωση στα εθνικά δίκαια παρατηρείται διαφορετική προσέγγιση τόσο αναφορικά με το αν η τέλεση του αδικήματος ανήκει στην αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος του διοικητή ή εκτός αυτής όσο και με τα κριτήρια εκείνα, που χρησιμοποιούνται για την κατάφαση της αιτιώδους σχέσης¹⁸⁹.

Η ασάφεια αυτή της ενωσιακής διάταξης – πρότυπο έχει μεγάλη πρακτική σημασία δεδομένου, ότι η θεώρηση της παραμέλησης εποπτείας ή ελέγχου εκ μέρους του ιθύνοντος ως πλήρως αυτοτελούς αξιόποινης συμπεριφοράς, της οποίας τα προσδιοριστικά στοιχεία εξαντλούνται στην οριοθέτηση του πότε αυτή υπήρξε προσήκουσα ή μη, έχει ως συνέπεια, ότι η τέλεση εγκληματικής πράξης από τον εποπτευόμενο είναι, ως στοιχείο του κανόνα, εξωτερικός όρος του αξιοποίνου, προς την πλήρωση του οποίου δεν απαιτείται η τήρηση μίας αδιάκοπης αιτιακής διαδρομής από την συμπεριφορά του ιθύνοντος παρά αρκεί η παράλληλη και ανεξάρτητη κατάφαση αφενός, ότι ο ιθύνων παραμέλησε τα εποπτικά του καθήκοντα και αφετέρου, ότι ο εποπτευόμενος του τέλεσε αδίκημα. Εξυπακούεται, ωστόσο, ότι τα δύο αυτά στοιχεία δεν μπορεί να είναι άσχετα μεταξύ τους αλλά θα πρέπει το τελεσθέν αδίκημα να εμπίπτει τουλάχιστον στο προστατευτικό πεδίο του καθήκοντος επιμέλειας, που εν προκειμένω παραβιάστηκε.

Από την άλλη, εφόσον δεχθούμε, ότι η τέλεση του αδικήματος από τον εποπτευόμενο είναι στοιχείο της αντικειμενικής υπόστασης του εγκλήματος παράλειψης του ιθύνοντος, τότε τα στοιχεία, που συνιστούν την τέλεση του αδικήματος, θα πρέπει να επικαλύπτονται από την υποκειμενική υπόσταση του εγκλήματος του ιθύνοντος. Έτσι, η συνδρομή του στοιχείου της υπαιτιότητας του ιθύνοντος αλλά και το είδος αυτής, ήτοι το αν αυτός πράττει με δόλο ή αμέλεια, κρίνεται ανάλογα με την στάση του απέναντι στην

¹⁸⁸ *Marletta A.*, ό.π., 327

¹⁸⁹ Ό.π., 327-328, βλ. και *Ligeti K. & Giuffrida F.*, ό.π., 10

εγκληματική πράξη του εποπτευόμενου¹⁹⁰, ώστε τελικά η υποκειμενική υπόσταση του εγκλήματος του ιθύνοντος επεκτείνεται και καλύπτει το άδικο αποτέλεσμα, που περιέχεται στο έγκλημα του υφισταμένου του¹⁹¹.

Η τελευταία αυτή προσέγγιση εκφράζει, θεωρώ, ορθότερα το πνεύμα του ενωσιακού νομοθέτη, δεδομένου, ότι μόνον, εφόσον η υπαιτιότητα του ιθύνοντος εκτείνεται μέχρι την βλάβη του εννόμου αγαθού, του οποίου η προστασία επιδιώκεται με την εκάστοτε ποινική Οδηγία, ήτοι μέχρι την επέλευση του εν προκειμένω αποδοκιμαζόμενου νομοτυπικού αποτελέσματος, δικαιολογείται η αναγωγή της αιτιακής διαδρομής και η μετατόπισή της προς τα πίσω μέχρι και την προηγηθείσα συμπεριφορά της επιχείρησης (δια μέσω του ιθύνοντος) παραμέλησης ενός καθήκοντος επιμελείας, η οποία, όμως, συμπεριφορά προκάλεσε αιτιωδώς όχι μόνον την γενική δυνατότητα τέλεσης του αδικήματος από τον υφιστάμενο – αυτουργό αλλά και το ειδικό αποτέλεσμα της συγκεκριμένης εγκληματικής πράξης του τελευταίου. Μόνον έτσι η διάταξη επιτελεί την λειτουργία της ως βάση καταλογισμού ενός νομοτυπικού αποτελέσματος σε πράξη του νομικού προσώπου και δικαιολογεί την ευθύνη του για αυτό.

Ορθώς κατά τούτο, λοιπόν, ο εγχώριος νομοθέτης κατά την ενσωμάτωση της διάταξης – πρότυπο έχει ακολουθήσει κατά βάση την προσέγγιση αυτή. Χρησιμοποιώντας και πάλι ως παράδειγμα την προαναφερθείσα διάταξη της παρ. 5.2. του άρθρου 28 του ν.1650/1986 για την προστασία του περιβάλλοντος, ο νομοθέτης εξισώνει την ποινική αντιμετώπιση του ιθύνοντος - αυτουργού της υπόστασης της παράλειψης με αυτή του εποπτευόμενου – αυτουργού της υπόστασης της ενέργειας, αναφέροντας, ότι ο ιθύνων, που παραλείπει την προσήκουσα εποπτεία τιμωρείται ως *αυτουργός* του αδικήματος του υφισταμένου του και απειλεί κατ' αυτού την ίδια ποινή.

Κατά τον προσδιορισμό, λοιπόν, της συνδρομής του στοιχείου του αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ της συμπεριφοράς της επιχείρησης (δια μέσω του ιθύνοντος) και του εγκληματικού αποτελέσματος (δια μέσω άλλου φυσικού προσώπου), ανακύπτει ο προβληματισμός του χαρακτήρα της ποινικής αυτής ευθύνης ως νόθου αντικειμενικής καθώς η διάταξη δεν προσδιορίζει διόλου ποιο είναι το στοιχείο εκείνο, το οποίο

¹⁹⁰ Συμεωνίδου – Καστανίδου Ε, ό.π., 10

¹⁹¹ Βλ. Παπακυριάκου Θ., ό.π., 459, υποσημείωση 260

δικαιολογεί και επιβάλλει την αναγωγή της ευθύνης στο πρόσωπο της οντότητας. Έτσι, εφόσον δεν προσδιορισθεί κατά τρόπο θετικό το στοιχείο, που συνδέει την πλημμέλεια, που έχει λάβει χώρα στο επίπεδο των ιθυνόντων της οντότητας με την τέλεση του αδικήματος από τρίτο πρόσωπο, η αιτιακή τους σύνδεση φαίνεται να τεκμαίρεται συντρέχουσα¹⁹². Προκειμένου να υπερκερασθεί το αντικειμενικό αυτό στοιχείο της ευθύνης απαιτείται ο εντοπισμός ενός στοιχείου *ενοχής* της οντότητας για το εγκληματικό αποτέλεσμα, ήτοι η κατάφαση, ότι αυτή όφειλε και μπορούσε να το αποφύγει. Το στοιχείο δε αυτό καλείται να επιτελέσει διπλή λειτουργία. Αφενός να εξειδικεύσει το περιεχόμενο του καθήκοντος επιμελείας, ήτοι να οριοθετήσει το προσήκον της εποπτείας και του ελέγχου, προς αποσόβηση του κινδύνου παράβασης της αρχής της νομιμότητας, και αφετέρου, προς αποσόβηση του κινδύνου παράβασης της αρχής της ενοχής αλλά και του τεκμηρίου αθωότητας, να αποκλείσει από το πεδίο ευθύνης της οντότητας τις εγκληματικές εκείνες δράσεις, οι οποίες δεν οφείλονται σε υπαίτιο σφάλμα της, ώστε, ακόμη και αν προέρχονται από τον κύκλο δραστηριότητας ή συμφερόντων της, δεν θα έπρεπε να της καταλογίζονται.

Προς την κατεύθυνση αυτή μπορούν να λειτουργήσουν και ήδη λειτουργούν και στον ευρωπαϊκό χώρο οι δύο πυλώνες, που αναπτύσσονται παρακάτω, ήτοι το δογματικό εργαλείο της έννοιας της οργανωτικής ενοχής του νομικού προσώπου και η εξ αυτής αναδυόμενη και υποστηριζόμενη χρησιμότητα και χρήση από το ποινικό δίκαιο του θεσμού της αυτορρύθμισης του νομίμου της λειτουργίας του νομικού προσώπου μέσω των πρακτικών εργαλείων των μηχανισμών εσωτερικής συμμόρφωσης.

II. Η οργανωτική υπαιτιότητα ως κριτήριο καταλογισμού ποινικής ευθύνης στην επιχείρηση

i. Η έννοια της οργανωτικής ενοχής της οντότητας

Προκειμένου να εντοπίσουμε το στοιχείο εκείνο της προσωπικής ενοχής της οντότητας, το οποίο δικαιολογεί και επιβάλλει την αναγωγή της ευθύνης για το εγκληματικό αποτέλεσμα στο πρόσωπό της, θα πρέπει να αναζητήσουμε ένα μοντέλο

¹⁹² *Gobert J.*, ό.π., 144, ο οποίος αναφέρει, ότι μία τέτοια επιβολή βάρους στον κατηγορούμενο να αποδείξει, ότι υπήρξε επιμελής ή ότι η εντοπιζόμενη έλλειψη επιμελείας δεν συνδέεται αιτιακά με το εγκληματικό αποτέλεσμα (*due diligence defence*), παραβιάζει το τεκμήριο αθωότητας.

καταλογισμού, το οποίο δεν απαντά στο ερώτημα πότε η εγκληματική συμπεριφορά ενός φυσικού προσώπου μπορεί να καταστήσει υπεύθυνη και την οντότητα για αυτήν αλλά, αντίστροφα, απαντά στο πότε το έγκλημα αυτό καθ' αυτό συνίσταται στην έκφραση μίας εγκληματικής συμπεριφοράς εκ μέρους της ίδιας της οντότητας.

Η έννοια της προσωπικής ενοχής ενός μη φυσικού προσώπου προσκρούει στην παραδοσιακή δογματική του ποινικού δικαίου, που θέλει ως υποκείμενο αυτού τον άνθρωπο, προς τον οποίο απευθύνει μομφή για την αντίθετη προς τις επιταγές του δικαίου συμπεριφορά του. Ωστόσο, στην σύγχρονη οικονομική πραγματικότητα η θεώρηση, ότι η διαδικασία λήψης των αποφάσεων, που αφορούν στην οργάνωση και λειτουργία των μεγάλων επιχειρήσεων, στην κατανομή των αρμοδιοτήτων και την ιεραρχική δομή της εποπτείας και του ελέγχου, καθώς επίσης και στην διαμόρφωση μίας συλλογικής κουλτούρας συμμόρφωσης προς το δίκαιο, είναι έργο ενός ή περισσότερων διοικητών, δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα και δεν μπορεί να εξηγήσει το αντίστοιχο εγκληματικό φαινόμενο, που οφείλεται στην αντίθετη προς τις επιταγές της έννομης τάξης δράση της επιχείρησης ως οντότητας και όχι ως σύνολο βουλήσεων και δράσεων περισσότερων φυσικών προσώπων¹⁹³.

Λαμβάνοντας υπόψη, ότι η επιχείρηση αποτελεί μία οργανωτική και οργανωμένη ενότητα πραγμάτων και προσώπων, που υπηρετούν και επιδιώκουν έναν σκοπό¹⁹⁴, οι ατομικές παραβατικές συμπεριφορές των προσώπων, που δρουν στο πλαίσιο της οργανωμένης αυτής οντότητας δεν εκφράζουν μία ατομοκεντρική εγκληματική διάθεση προς επιδίωξη ιδίων στόχων αλλά είτε αφορούν στην μέσω του εγκλήματος επίτευξη στόχων της οντότητας ή/και χρησιμοποιούν την οργανωμένη οντότητα ως μέσο τέλεσης των εγκλημάτων¹⁹⁵. Έτσι, κατά την οργανωτική θεωρία (organizational theory), το έγκλημα της επιχείρησης δεν συνίσταται στο άθροισμα των ατομικών επιλογών και συμπεριφορών των προσώπων, που δρουν εντός της, αλλά αποτελεί και εκφράζει

¹⁹³ **Punch M.**, The organizational component in corporate crime, σε *European Developments in Corporate Criminal Liability*, **James Gobert and Ana-Maria Pascal** (edited by), Routledge Advances in Criminology, Routledge London – New York 2011, 101

¹⁹⁴ Βλ. **Τριανταφύλλου Γ.**, ό.π., 23 - 35, για τον ορισμό της επιχείρησης ως οργανωτικής ενότητας, η οποία μπορεί και καθοδηγεί τα μέλη της προς συγκεκριμένες συμπεριφορές τόσο συμμορφωτικές όσο και παραβατικές των κανόνων, που διέπουν την δράση της

¹⁹⁵ **Reiss A.J. & Tonry M.**, Organizational Crime, *Crime and Justice*, 1993, Vol.18, Beyond the Law: Crime in Complex Organizations, 1-10, 2

ακριβώς την συνέπεια της επιρροής της οργανωμένης οντότητας στα μεμονωμένα αυτά άτομα¹⁹⁶, οι δε εξωτερικευόμενες συμπεριφορές αφορούν τελικώς σε μία συμπεριφορά, που ανήκει στην οντότητα. Προκειμένου δε για τον καταλογισμό σε ενοχή της οντότητας του εγκλήματος, που τελείται προς όφελός της, οι επιμέρους συμπεριφορές των δρώντων εντός της οντότητας ατόμων ενδιαφέρουν εφόσον και στο βαθμό που μέσω αυτών εκφράζεται αυτή η ορισμένη οργανωσιακή συμπεριφορά, η οποία ανήκει στην οντότητα και χαρακτηρίζεται ως παραβατική¹⁹⁷, το δε έγκλημα, που προκύπτει, δεν καταλογίζεται δευτερογενώς σε ευθύνη της οντότητας αλλά συνιστά άμεσα έγκλημα της ίδιας (organizational crime)¹⁹⁸.

Η κατάφαση της συνδρομής της παραβατικής αυτής οργανωσιακής συμπεριφοράς εκφράζεται με δύο τρόπους, αφενός με την θετική διάγνωση, ότι οι επιμέρους ατομικές συμπεριφορές, που γίνονται αντιληπτές στον εξωτερικό κόσμο δεν ανήκουν σε άτομα αλλά σε μία οντότητα, η οποία φέρει και την ευθύνη για αυτές και, αφετέρου με την αρνητική διάγνωση, ότι, όπου ατομικές συμπεριφορές δεν εκφράζουν την οντότητα, τότε αυτή δεν μπορεί να φέρει και την ευθύνη για αυτές. Δηλαδή, εφόσον δεχθούμε την ευθύνη της οντότητας βάσει ορισμένης επίμεμπτης οργανωσιακής συμπεριφοράς της, τότε, αυτομάτως, θα πρέπει να δεχθούμε και την απαλλαγή της οντότητας από την ευθύνη εκεί, όπου δεν συντρέχει σφάλμα στην συμπεριφορά της, ελλείψει ενοχής της¹⁹⁹.

Από τα ανωτέρω προκύπτει, ότι το μοντέλο καταλογισμού ενός νομοτυπικού αποτελέσματος στην οντότητα, το οποίο βασίζεται στην θεωρία της οργανωτικής υπαιτιότητας του νομικού προσώπου δεν είναι παρακολουθηματικό αλλά άμεσο, (non-derivative), ή, άλλως, συνιστά μέθοδο καταλογισμού στην οντότητα απευθείας λειτουργικής της ευθύνης. Η ευθύνη της οντότητας αποδεδεσμεύεται από την πράξη ορισμένου προσώπου και καταλογίζεται απευθείας στις οργανωτικές της δομές, στις οποίες αναζητάται η θεμελιωτική της ευθύνης της πλημμέλεια. Για την στοιχειοθέτηση

¹⁹⁶ *Τριανταφύλλου Γ.*, ό.π., 35

¹⁹⁷ *Gomez C. & Diez J.*, Corporate Culpability as a Limit to the Overcriminalization of Corporate Criminal Liability: The Interplay Between Self-Regulation, Corporate Compliance and Corporate Citizenship, *New Criminal Law Review: An International and Interdisciplinary Journal*, Vol.14, No.1, 2011, 78-96, 81

¹⁹⁸ Βλ. *Τριανταφύλλου Γ.*, ό.π., 38, όπου αναφέρει, ότι η έννοια του εγκλήματος της οργάνωσης (organizational crime) αποτελεί μετεξέλιξη των θεωριών του *Sutherland* περί της εγκληματογόνου επίδρασης της οργάνωσης στα μέλη της και την διαδικασία εκμάθησης του εγκλήματος από τον δράστη μέσω της ένταξής του σε μία οργανωμένη συλλογική οντότητα

¹⁹⁹ *Gobert J.*, ό.π.

δε του εγκλήματος της οντότητας τα επιμέρους στοιχεία, που συναπαρτίζουν την τυποποιούμενη ως εγκληματική συμπεριφορά θα πρέπει και αυτά να ανάγονται κατά τρόπο άμεσο απευθείας στο πρόσωπο της οντότητας. Έτσι, η άδικη συμπεριφορά της οντότητας (actus reus) είναι μία οργανωσιακή συμπεριφορά, η οποία εκφράζεται μέσω του μηχανισμού οργάνωσης της δράσης και λειτουργίας της οντότητας σε βάθος χρόνου και όχι από ορισμένη ατομική συμπεριφορά ορισμένου προσώπου μία δεδομένη χρονική στιγμή²⁰⁰.

Αντίστοιχα, το υποκειμενικό στοιχείο του εγκλήματος της οντότητας (mens rea) αφορά στην υπαιτιότητα, που συντίθεται στο ίδιο το πρόσωπο της οντότητας, ήτοι πρώτα και κύρια σε ένα γνωστικό στοιχείο, το οποίο είναι ανεξάρτητο και αυτοτελές σε σχέση με την σωρευτική γνώση των μελών της και συντίθεται σε μία οργανωσιακή γνώση, αλλά και σε ένα βουλευτικό στοιχείο, το οποίο αναζητά την εκ μέρους της οντότητας αποδοχή του εγκληματικού αποτελέσματος, οι ενδείκτες προς προσδιορισμό του οποίου ανάγονται και πάλι στην έρευνα του κατά πόσο ο τρόπος οργάνωσης της οντότητας συντελεί στον αποκλεισμό του εγκλήματος δια της αποτροπής του ή, αντίθετα, συντελεί στην πραγμάτωση του εγκλήματος δια της ενίσχυσης ή και πρωτογενούς ενθάρρυνσής του. Το βουλευτικό αυτό στοιχείο της υπαιτιότητας της οντότητας αναφέρεται και ως οργανωσιακή ή εταιρική κουλτούρα (organizational culture) και εκφράζει την «υπαιτιότητα του συστήματος»²⁰¹.

ii. Οργανωτικό σφάλμα και διαχειριστική αστοχία στην παράλειψη προσήκουσας εποπτείας

Στο πλαίσιο επισκόπησης του ενωσιακού μοντέλου για τον καταλογισμό ευθύνης (άμεσα ή έμμεσα ποινικής) στο νομικό πρόσωπο η θεωρία της οργανωτικής υπαιτιότητας (organizational culpability) μπορεί να χρησιμεύσει για την αντιμετώπιση της κύριας και πλέον βάσιμης δογματικής αντίρρησης αναφορικά με την ποινική τιμώρηση των νομικών

²⁰⁰ Gomez C. & Diez J., ό.π., 85-87

²⁰¹ Βλ. Δημάκη Α., ό.π., 236 - 237, και αναλυτικά για την έννοια της συστημικά εγκληματογόνου οντότητας Needleman M.L. & Needleman C., Organizational Crime: Two Models of Criminogenesis, The Sociological Quarterly, Vol.20, No.4, 1979, 517-528, όπου η υπαιτιότητα της οντότητας κατηγοριοποιείται και διαβαθμίζεται ανά οργανωτικά συστήματα αφενός στα συστήματα, που προκαλούν ή απαιτούν το έγκλημα (Crime-Coercive systems), στα συστήματα, που ενισχύουν ή διευκολύνουν το έγκλημα, (Crime-Facilitative systems), και στα συστήματα, που απωθούν ή αποτρέπουν το έγκλημα, (Crime-Resistant systems).

προσώπων, ήτοι να λειτουργήσει ως φίλτρο για τον έλεγχο της συνδρομής του στοιχείου της ενοχής του νομικού προσώπου²⁰². Το ζητούμενο αυτό, μάλιστα, δεν αφορά μόνον στην ευθύνη του νομικού προσώπου αλλά και στην αδιαμφισβήτητη αυθεντική ποινική ευθύνη των ιθυνόντων, η οποία αναφορικά με την δεύτερη βάση καταλογισμού της ευθύνης από παράλειψη της προσήκουσας εποπτείας, όπως προαναφέρθηκε, αφενός πάσχει αοριστία ως προς την περιγραφή της πληρούσας την αντικειμενική υπόσταση του αδικήματος συμπεριφοράς και αφετέρου, ελλείποντος του στοιχείου εκείνου, που συνδέει την συμπεριφορά του ιθύνοντος με το αποτέλεσμα της εγκληματικής συμπεριφοράς τρίτου προσώπου, κινδυνεύει να λειτουργήσει ως αντικειμενική ή νόθος αντικειμενική ευθύνη, κατά παράβαση της αρχής της ενοχής.

Προς τούτο, η σύγχρονη δογματική τάση στον ευρωπαϊκό χώρο αναφορικά με την μέθοδο καταλογισμού των νομοτυπικών αποτελεσμάτων στην οντότητα εξαιτίας προσβολής των καθηκόντων επιμελείας (due diligence offence) απομακρύνεται από τα παραδοσιακά παρακολουθηματικά μοντέλα της αντιπροσωπευτικής ευθύνης και της θεωρίας της ταύτισης και αναζητά τον πυρήνα της υπαιτιότητας για το εγκληματικό αποτέλεσμα απευθείας στο οργανωτικό σύστημα της οντότητας²⁰³. Η τάση αυτή παρατηρείται μεν σε μεγάλο βαθμό ως κοινή στα επιμέρους συστήματα ακριβώς λόγω του κοινού προβλήματος εντοπισμού της ενοχής της οντότητας, που προεκτέθηκε, ελλείπει, ωστόσο, και πάλι η κοινή προσέγγιση επί τη βάσει μίας κοινής ποινικής δογματικής για την ευθύνη των νομικών προσώπων, η οποία να αφορά και στον προσδιορισμό της ευθύνης για τα εγκληματικά αποτελέσματα εξαιτίας της παράβασης των καθηκόντων επιμελείας.

Όπως προαναφέρθηκε, την θεωρία του οργανωτικού σφάλματος συναντάμε στο ιταλικό μικροσύστημα για την οιονεί ποινική ευθύνη των νομικών προσώπων βάσει του νομοθετικού διατάγματος 231/2001, όπου η οργανωτική ενοχή του νομικού προσώπου κατέχει κεντρικό ρόλο στην οριοθέτηση της ευθύνης της οντότητας και των ιθυνόντων όχι μόνο από παράλειψη προσήκουσας εποπτείας ή ελέγχου σε τρίτο εγκληματούν πρόσωπο αλλά σε κάθε περίπτωση, ήτοι καλύπτει και την πρώτη βάση καταλογισμού του ενωσιακού προτύπου. Έτσι, είτε το έγκλημα καταλογίζεται σε αυτουργική ή συμμετοχική

²⁰² *Selvaggi N.*, ό.π., 2014, 56

²⁰³ *Mongillo V.*, ό.π., 110

συμπεριφορά ιθύνοντα είτε καταλογίζεται σε αυτόν λόγω παράλειψης της εκ μέρους του προσήκουσας εποπτείας ή ελέγχου, η κατάφαση, ότι η οντότητα υπήρξε οργανωτικά επιμελής στην πρόληψη του εγκλήματος, την απαλλάσσει από την ευθύνη. Αυτό επιτυγχάνεται από τον ιταλικό νομοθέτη με την έμμεση πλην σαφή προσθήκη ενός όρου στην ειδική υπόσταση των αδικημάτων, ήτοι, ότι το αδίκημα θα πρέπει να απορρέει από *οργανωτική αστοχία* της οντότητας²⁰⁴.

Μεταξύ, όμως, των δύο βάσεων καταλογισμού του ενωσιακού προτύπου η λειτουργική θέση του κριτηρίου της οργανωτικής αστοχίας διαφοροποιείται σημαντικά ως προς το βάρος επίκλησης και απόδειξης. Ήτοι, στην μεν περίπτωση τέλεσης του αδικήματος από ή συμμετοχής σε αυτό προσώπου, που βρίσκεται σε ιθύνουσα θέση, η συνδρομή του στοιχείου της οργανωτικής αστοχίας τεκμαίρεται συντρέχουσα, ώστε η επίκληση της έλλειψής της προσιδιάζει σε ισχυρισμό περί συνδρομής ειδικού λόγου άρσης του καταλογισμού, ενώ στην περίπτωση τέλεσης του εγκλήματος από κατώτερο στέλεχος ή υπάλληλο της οντότητας, η συνδρομή του στοιχείου της οργανωτικής αστοχίας τυποποιείται απευθείας ως κριτήριο αντικειμενικού καταλογισμού του εγκληματικού αποτελέσματος στο πρόσωπο της οντότητας²⁰⁵.

Έτσι, ενώ για το έγκλημα του ίδιου του ιθύνοντος η απουσία οργανωτικής αστοχίας συνιστά άμυνα, για την δεύτερη βάση καταλογισμού του ενωσιακού προτύπου, η σύνδεση του εγκληματικού αποτελέσματος με ορισμένη οργανωτική αστοχία, η οποία αποδίδεται στην ίδια την οντότητα εκ των προτέρων και όχι εξ αφορμής και εκ των υστέρων εξαιτίας ακριβώς του γεγονότος, ότι τελέστηκε έγκλημα, είναι ο κρίκος, που συνδέει εξ αρχής την συμπεριφορά του αυτουργού – ιθύνοντος με το αποτέλεσμα. Δηλαδή, το αποτέλεσμα καταλογίζεται στην παράλειψη του ιθύνοντος να εξασκήσει την προσήκουσα εποπτεία ή έλεγχο μόνον και εφόσον η παράλειψή του αυτή συνδέεται με ορισμένη και διαπιστούμενη πριν την τέλεση του εγκλήματος από τον εποπτευόμενο – αυτουργό αστοχία στον τρόπο οργάνωσης της οντότητας και δη αναφορικά με το συγκεκριμένο οργανωτικό πεδίο, από το οποίο προέρχεται ad hoc η ερευνώμενη

²⁰⁴ Αυτό προβλέπεται στην παρ. 1 του άρθρου 7 του νόμου 231/2001, όπου αναφέρεται, ότι προκειμένου να καταστεί η οντότητα υπεύθυνη απαιτείται η εγκληματική συμπεριφορά να καταλογίζεται σε αστοχία διοίκησης ή εποπτείας, *Selvaggi N.*, ό.π., 2012, 128

²⁰⁵ *de Maglie C.*, ό.π., 256-257

εγκληματική συμπεριφορά²⁰⁶. Με τον τρόπο αυτό προλαμβάνεται, τουλάχιστον θεωρητικά, ο κίνδυνος κυκλικής συλλογιστικής ως προς την κατάφαση του στοιχείου του αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ άδικης συμπεριφοράς (ιθύνοντος) και αδικού αποτελέσματος (εγκληματική συμπεριφορά εποπτευόμενου), ότι, δηλαδή, η προσήκουσα εποπτεία αποδεικνύεται μη ασκηθείσα από μόνο το γεγονός, ότι τελέστηκε έγκλημα, πράγμα, που συνιστά λήψη του ζητουμένου αναφορικά με το στοιχείο της συνδρομής του αιτιώδους συνδέσμου και οδηγεί, βεβαίως, σε κατάγνωση αντικειμενικής ευθύνης²⁰⁷.

Ακόμη ένα παράδειγμα εφαρμογής της θεωρίας της οργανωτικής υπαιτιότητας ως κριτηρίου οριοθέτησης της ενοχής της ίδιας της οντότητας για το εγκληματικό αποτέλεσμα αποτελεί το ιδιώνυμο έγκλημα της «εταιρικής ανθρωποκτονίας» (corporate manslaughter), το οποίο εισήχθη στην έννομη τάξη του Ηνωμένου Βασιλείου το 2007 με ειδικό νόμο²⁰⁸ ως νέο αυτοτελές είδος ανθρωποκτονίας εντός της ευρύτερης κατηγορίας της ανθρωποκτονίας χωρίς πρόθεση (involuntary manslaughter) και κατ' ανάλογη εφαρμογή των κριτηρίων στοιχειοθέτησης της ανθρωποκτονίας από βαριά αμέλεια (manslaughter by gross negligence). Το νέο αυτό ειδικό αδίκημα αποτέλεσε ακριβώς την απάντηση στο κενό τιμώρησης, που είχε προκύψει αναφορικά με εγκληματικές συμπεριφορές μεγάλων επιχειρήσεων με πολύπλοκες ιεραρχικές δομές, όπου η εξατομίκευση του φυσικού αυτουργού του εκάστοτε εγκλήματος καθίστατο ιδιαιτέρως δυσχερής, με αποτέλεσμα την αδυναμία εφαρμογής της θεωρίας της ταυτίσεως και κατ' επέκταση την αδυναμία καταλογισμού του εγκλήματος στην οντότητα. Το παράδοξο, που προέκυπτε από τους περιορισμούς, που έθετε το κλαστικό παρακολουθηματικό μοντέλο της θεωρίας της ταυτίσεως, ήταν, ότι ευχερέστερα καταλογίζονταν θάνατοι και σοβαρές βλάβες της υγείας καταναλωτών ή εργαζομένων σε μικρότερες επιχειρήσεις, των οποίων η οργανωτική δομή επέτρεπε τον εντοπισμό του αυτουργού – ιθύνοντα, παρά σε μεγάλες επιχειρήσεις, οι οποίες, όμως, αποτελούσαν πηγή πολύ μεγαλύτερων κινδύνων, των οποίων, όμως, η δαιδαλώδης οργάνωση είχε ως αποτέλεσμα την διάχυση της ευθύνης κατά τρόπο, ώστε κανένα τελικώς πρόσωπο δεν συγκέντρωνε τα στοιχεία του

²⁰⁶ Villani E., Compliance Programs and “Organisational Fault” in Europe, σε Antonio Fiorella (edited by), Corporate Criminal Liability and Compliance Programs, Volume II, Towards a Common Model in the European Union, Jovene Editore, 2012, 249-284, 266

²⁰⁷ Selvaggi N., ό.π., 2012, 130

²⁰⁸ The Corporate Manslaughter and Corporate Homicide Act 2007 (CMCHA)

εγκλήματος προς εφαρμογή της θεωρίας της ταυτίσεως²⁰⁹.

Προς αντιμετώπιση της ανωτέρω δυσχέρειας καταλογισμού της ευθύνης σε μεγάλες επιχειρήσεις κατ' εφαρμογήν της θεωρίας της ταυτίσεως, το ειδικό αδίκημα της εταιρικής ανθρωποκτονίας δομείται στην βάση ενός καταρχήν μη παρακολουθηματικού μοντέλου καταλογισμού, το οποίο συνδέει την παράβαση του καθήκοντος επιμέλειας με ορισμένη οργανωτική πλημμέλεια του νομικού προσώπου, η συνδρομή της οποίας συνιστά στοιχείο της αντικειμενικής υπόστασης του αδικήματος. Έτσι, για την στοιχειοθέτηση του αδικήματος αυτού απαιτείται να συντρέχουν σωρευτικά τα εξής πέντε στοιχεία: πρώτον, το νομικό πρόσωπο να έχει καθήκον επιμέλειας προς το παθόν πρόσωπο, δεύτερον, το καθήκον αυτό να παραβιάσθηκε βαρέως, τρίτον, η βαριά αυτή παραβίαση να καταλογίζεται στον τρόπο κατά τον οποίο η δραστηριότητα του νομικού προσώπου οργανώνεται και διοικείται, τέταρτον, η οργανωτική πλημμέλεια αυτή να συνδέεται με καθήκοντα, που ανάγονται στο ανώτερο διοικητικό επίπεδο και, πέμπτον, το άδικο αποτέλεσμα να οφείλεται αιτιωδώς στην εν λόγω οργανωτική πλημμέλεια. Κατά τούτο, προκειμένου να στοιχειοθετηθεί ευθύνη της οντότητας για «εταιρική ανθρωποκτονία» δεν απαιτείται αλλά ούτε και αρκεί ορισμένη συμπεριφορά ιθύνοντα αλλά απαιτείται η διαπίστωση, ότι αιτιώδη όρο της πρόκλησης του εγκληματικού αποτελέσματος συνιστά ορισμένη, εκ των προτέρων διαπιστούμενη και προσδιοριζόμενη, οργανωτική πλημμέλεια του ίδιου του νομικού προσώπου²¹⁰. Η σώρευση, μάλιστα, πολλών σφαλμάτων περισσότερων προσώπων μέσα στην οντότητα, τα οποία συνδυαστικά τείνουν στο εγκληματικό αποτέλεσμα, μπορεί να αποτελέσει ενδεικτική της συνδρομής της οργανωτικής αστοχίας, χωρίς ανάγκη εντοπισμού φυσικού αυτουργού.

Διαφαίνεται, έτσι, ότι για τον εντοπισμό της ευθύνης για το έγκλημα της οντότητας απαιτείται η μετάθεση του κέντρου βάρους από το άτομο (ιθύνοντα ή μη) προς την ίδια την οντότητα ως οργανωτική ενότητα, η οποία, εφόσον λόγω της εκ των προτέρων επαρκούς και πλήρους λήψης των κατάλληλων εκείνων αποτρεπτικών του

²⁰⁹ *Mongillo V.*, Section III – New statutory tests of corporate criminal liability in the UK: the Corporate Manslaughter and Corporate Homicide Act 2007 and the Bribery Act 2010. Section III.1 The Corporate Manslaughter and Corporate Homicide Act 2007, σε **Antonio Fiorella** (edited by), *Corporate Criminal Liability and Compliance Programs, Volume II, Towards a Common Model in the European Union*, Jovene Editore, 2012, 273-327, 274-276

²¹⁰ Ο.π., 284

εγκλήματος οργανωτικών μέτρων, τα οποία όφειλε και μπορούσε να λάβει, δεν μπορεί να κριθεί υπαίτια του αποτελέσματος και δεν θα πρέπει να ευθύνεται για αυτό ακριβώς, διότι δεν θα μπορούσε να το αποτρέψει, ή, άλλως, επειδή ακριβώς έκανε ό,τι μπορούσε για να το αποτρέψει, ώστε, κατ' εφαρμογήν της βασικής αρχής του ποινικού δικαίου, ότι ουδείς υποχρεούται στα αδύνατα, απαλλάσσεται της ευθύνης²¹¹.

Παρά τον μη παρακολουθηματικό χαρακτήρα του καταλογιστικού μοντέλου της οργανωτικής υπαιτιότητας, η θεωρία της ταυτίσεως διατηρεί την σημασία της αναφορικά με το παρακολουθηματικό στοιχείο του τελικού καταλογισμού, που απομένει. Το στοιχείο αυτό είναι ακριβώς η αντίστροφη εφαρμογή του κλασσικού μοντέλου καταλογισμού στην οντότητα των συμπεριφορών των ιθυνόντων της, ήτοι λειτουργεί εν προκειμένω προς καταλογισμό στους ιθύνοντες της συμπεριφοράς της οντότητας. Έτσι, απαιτείται καταρχήν ο εντοπισμός της οργανωτικής ενοχής της ίδιας της οντότητας προκειμένου να της αποδοθεί το αδίκημα αλλά απαιτείται, επιπροσθέτως, η αναγωγή της πλημμέλειας αυτής σε μία διαχειριστική αστοχία, η οποία βρίσκεται σε επαρκώς υψηλό διοικητικό επίπεδο, ώστε να μπορούσε να θεραπευθεί από τα ανώτερα διοικητικά στελέχη της οντότητας²¹². Ενώ, δηλαδή, η διαχειριστική αστοχία συνιστά το αίτιο, που οδήγησε στην παραβίαση του καθήκοντος επιμέλειας και στο εγκληματικό αποτέλεσμα, η αστοχία αυτή, προκειμένου να καταλογίζεται τελικώς στην οντότητα, θα πρέπει να εντοπίζεται στο επίπεδο των ιθυνόντων, στο οργανωτικό πεδίο των οποίων ανήκει το παραβιασθέν καθήκον επιμέλειας²¹³. Η αναγωγή, όμως, αυτή στο επίπεδο των ιθυνόντων συνιστά απλώς ακόμη ένα στοιχείο, που οριοθετεί την ευθύνη της ίδιας της οντότητας, υπό την έννοια, ότι μόνον μία αστοχία σε επαρκώς υψηλό επίπεδο μπορεί να στοιχειοθετήσει συστημική οργανωτική αστοχία της οντότητας²¹⁴, και δεν φτάνει μέχρις του σημείου εξάρτησης του καταλογισμού στην οντότητα από το αν όλα τα στοιχεία του εγκλήματος συγκεντρώνονται στο πρόσωπο ορισμένου ή ορισμένων ιθυνόντων.

Η παραπάνω εφαρμογή της θεωρίας της οργανωτικής υπαιτιότητας αφενός περιορίζει το πεδίο ευθύνης της οντότητας, έτσι ώστε, όπου δεν στοιχειοθετείται

²¹¹ *Selvaggi N.*, ό.π., 2014, 58

²¹² *Mongillo V.*, ό.π., 281

²¹³ Βλ. *AiBo N.*, ό.π., 15, ο οποίος σημειώνει, ότι ο προσδιορισμός του οργανωτικού πεδίου για το οποίο ευθύνεται ο ιθύνων οριοθετεί και το πεδίο ευθύνης του για παράλειψη εποπτείας

²¹⁴ *Mongillo V.*, ό.π., 288

οργανωτικό σφάλμα, να μην στοιχειοθετείται ευθύνη της οντότητας ακόμη και αν τα στοιχεία του εγκλήματος εντοπίζονται σε πρόσωπο ιθύνοντα, και αφετέρου διευρύνει το πεδίο ευθύνης της οντότητας, έτσι ώστε ακόμη και στις περιπτώσεις, που δεν στοιχειοθετείται ποινική ευθύνη ορισμένου ιθύνοντα, μπορεί να στοιχειοθετείται ευθύνη της οντότητας άμεσα, εφόσον όμως, ανεξαρτήτως ποινικής ευθύνης τους, στοιχειοθετείται οργανωτικό σφάλμα σε επίπεδο ιθυνόντων.

Το θεωρητικό υπόβαθρο πίσω από την ανάγκη αναγωγής της διαχειριστικής αστοχίας στο επίπεδο των ιθυνόντων αφορά και πάλι το ζήτημα του σεβασμού της αρχής *impossibilium nulla est obligatio*²¹⁵. Τούτο, διότι, εφόσον στην οντότητα αποδίδεται η μομφή, ότι, ενώ όφειλε και μπορούσε, δεν οργανώθηκε κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να μην τελεστεί έγκλημα, η δυνατότητα της οντότητας να προβεί στις απαιτούμενες εκείνες οργανωτικές και διοικητικές ενέργειες προς τούτο θα πρέπει να καταφάσκειται συντρέχουσα, η δε δυνατότητα και απότοκος αυτής ευθύνη για την κατάστροψη ενός αποτελεσματικού συστήματος διαχείρισης ρίσκων και πρόληψης κινδύνων από την δράση της οντότητας ανήκει ακριβώς στην ανώτερη διοίκησή της²¹⁶.

Από τα παραπάνω προκύπτει, ότι εφαρμόζοντας την θεωρία της οργανωτικής υπαιτιότητας προς οριοθέτηση της ευθύνης της οντότητας και του ιθύνοντα να αποτρέψουν το έγκλημα μέσω της άσκησης προσήκουσας εποπτείας και ελέγχου, ένα μέρος της προληπτικής λειτουργίας του εγκλήματος εκχωρείται προς την ίδια την οντότητα. Τούτο, διότι, εφόσον η ευθύνη της οντότητας εκπορεύεται από την αστοχία της να αυτοοργανωθεί κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να αποτρέπει την εκ των έσω της γένεση εγκληματικών συμπεριφορών, η θέσπιση της ευθύνης βάσει της δεύτερης καταλογιστικής βάσης του ενωσιακού προτύπου, πέραν της άμεσης πρόβλεψης μίας ποινικής ευθύνης από παράλειψη, ενέχει εμμέσως και την θέσπιση και μίας δευτερογενούς υποχρέωσης αυτορρύθμισης²¹⁷.

Η δευτερεύουσα αυτή πρόληψη του εγκλήματος, η οποία αποσκοπεί στο να αντιμετωπίσει κυρίως την παραβατική συμπεριφορά κατώτερων στελεχών ή υπαλλήλων

²¹⁵ Villani E., ό.π., 273

²¹⁶ Gobert J., ό.π., 146

²¹⁷ Τριανταφύλλου Γ., ό.π., 68

της επιχείρησης, επιτυγχάνεται μέσω των μηχανισμών της εσωτερικής ποινικής κανονιστικής συμμόρφωσης της επιχείρησης, (internal criminal compliance)²¹⁸, που αναλύονται κατωτέρω, και λειτουργεί συμπληρωματικά προς την παραδοσιακή εγκληματική πρόληψη μέσω της απειλής και επιβολής ποινών στους ιθύνοντες για ίδια τους συμπεριφορά²¹⁹.

Κατά τον τρόπο αυτό, η ίδια η οντότητα, δια μέσω των προσώπων, που κατά την θεωρία της ταύτισης, την εκφράζουν, καθίσταται όργανο της ίδιας της Πολιτείας και αναλαμβάνει η ίδια να αποσοβήσει τον κίνδυνο εκδήλωσης του εγκλήματος. Κατόπιν, η αστοχία της οντότητας να φέρει εις πέρας την αποστολή αυτή καταλογίζεται σε αυτήν και τιμωρείται αυτοτελώς δυνάμει της δεύτερης καταλογιστικής βάσης του ενωσιακού προτύπου²²⁰.

III. Μηχανισμοί εσωτερικής συμμόρφωσης και ευθύνη ιθυνόντων από πράξεις υφισταμένων τους

i. Η ιδιωτικοποίηση της ποινικής διαδικασίας και η αυτορρύθμιση ως εργαλεία του ποινικού δικαίου

Η ιδιωτικοποίηση της ποινικής διαδικασίας στο πεδίο του εταιρικού ποινικού δικαίου περιγράφει το αποτέλεσμα της μεταφοράς από το κράτος προς την οντότητα ορισμένων εγκληματοπροληπτικών καθηκόντων, είτε με την δημιουργία κινήτρων στην οντότητα είτε και με την θέσπιση άμεσων νομικών υποχρεώσεών της να αστυνομεύσει κατ' ουσίαν τον εαυτό της²²¹. Την λειτουργία αυτή τεκμαίρεται, ότι η ίδια η οντότητα είναι σε καλύτερη θέση να επιτύχει σε σχέση με την Πολιτεία, καθώς διαθέτει το προνόμιο της γνώσης αλλά και της δυνατότητας πληροφόρησης για τον πλέον ενδεδειγμένο τρόπο προς τούτο αναφορικά με τους κινδύνους, που προέρχονται από το

²¹⁸ Βλ. αναφορά στην σχέση της δεύτερης βάσης καταλογισμού και προγραμμάτων εταιρικής συμμόρφωσης από τον *AiBo N.*, ό.π., 11, 15

²¹⁹ *Τριανταφύλλου Γ.*, ό.π., 69

²²⁰ Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η αναφορά της διπλής αυτής προσέγγισης για το ενωσιακό πρότυπο ήδη το 2009 από τον *AiBo N.*, ό.π., 18, ήτοι για τους μεν ιθύνοντες επί τη βάσει της κλασσικής ενοχής και αναφορικά με τις δικές τους εγκληματικές συμπεριφορές (πρώτη βάση καταλογισμού), για τη μεν οντότητα επί τη βάσει της οργανωτικής ενοχής αφορώσα τον τρόπο οργάνωσης, λειτουργίας και ελέγχου της επιχείρησης, (δεύτερη βάση καταλογισμού)

²²¹ *Wellner P.A.*, Effective Compliance Programs and Corporate Criminal Prosecutions, *Cardozo Law Review*, Vol. 27, 2005, 497-528, 498

εσωτερικό της και την δραστηριότητά της. Από πλευράς οικονομικής ανάλυσης του δικαίου, η μεταβίβαση αυτή των ποινικοπροληπτικών καθηκόντων στην ίδια την οντότητα απαλλάσσει το κράτος από ένα μέρος του κόστους πρόληψης μέσω του ποινικού δικαίου²²².

Υπό την παραπάνω έννοια, η θέσπιση της δεύτερης βάσης καταλογισμού του ενωσιακού προτύπου συνιστά έναν υποχρεωτικό κανόνα, ο οποίος, απειλώντας κύρωση για την αποτυχία της οντότητας να προλάβει το έγκλημα, επιβάλλει προς συμμόρφωση σε αυτόν, εμμέσως πλην σαφώς, μία δευτερογενή υποχρέωση της ίδιας της οντότητας να προβεί σε κανονιστική ρύθμιση της οργάνωσής της. Ο κατά τον τρόπο αυτό τεμαχισμός της κανονιστικής διαδικασίας μεταξύ κράτους και ιδιώτη – επιχείρησης ονομάζεται μετά-ρύθμιση (meta-regulation) ή συν-ρύθμιση (co-regulation) και εξυπηρετείται σε κάθε περίπτωση από την αυτορρύθμιση εκ μέρους της οντότητας (self-regulation). Έτσι, η τελική κανονιστική ρύθμιση δεν προέρχεται αποκλειστικά από την θέσπιση υποχρεωτικών κανόνων, που ανήκουν στον πυρήνα του μονοπωλίου της κρατικής εξουσίας, αλλά συμπληρώνεται με εργαλεία, που προέρχονται από τον ίδιο τον αποδέκτη του υποχρεωτικού κανόνα, ο οποίος είτε υποχρεούται είτε απλώς ενθαρρύνεται να εφαρμόσει μέτρα αυτορρύθμισης²²³.

Οι αρμοδιότητες, που μεταβιβάζονται από το κράτος στην αυτορρυθμιζόμενη οντότητα αφορούν τόσο στην διαμόρφωση του εκάστοτε πρωτογενούς κανόνα, ήτοι στην περιγραφή του ενδεδειγμένου τρόπου δράσης εντός της οντότητας, όσο και στην έρευνα προς καταστολή των παραβάσεων των κανόνων αυτών. Κατά τούτο, η εταιρική συμμόρφωση στοχεύει στην εγκληματική πρόληψη μέσω δύο βασικών λειτουργιών. Αφενός λειτουργεί προς την κατεύθυνση της διαμόρφωσης μίας νομοταγούς οντότητας με την εμπέδωση της κουλτούρας συμμόρφωσης και αφετέρου λειτουργεί ελεγκτικά μέσω της εφαρμογής μηχανισμών για την εποπτεία τήρησης των κανόνων αλλά και τον επαναπροσδιορισμό τους ανάλογα με τις ανάγκες, που αναδεικνύονται από τον ίδιο τον

²²² *Αναστασοπούλου I.*, Εσωτερικές έρευνες σε επιχειρήσεις: Προβληματισμοί στην πορεία «ιδιωτικοποίησης» της έρευνας του εγκλήματος, σε Τιμητικό Τόμο Γιαννίδη «Το Ποινικό Δίκαιο σε κρίση και υπό κρίση», Π.Ν. Σάκκουλας, 2020, 431-471, 451

²²³ *Eijsbouts J.*, Corporate Codes as Private Co-Regulatory Instruments in Corporate Governance and Responsibility and Their Enforcement, *Indiana Journal of Global Legal Studies*, Vol. 24, No.1, 2017, 181-205, 190-191

μηχανισμό ελέγχου²²⁴. Σε κάθε περίπτωση, όμως, η εγκληματική πρόληψη μέσω της εσωτερικής συμμόρφωσης διαφέρει ριζικά από την παραδοσιακή εγκληματική πρόληψη μέσω του ποινικού δικαίου δεδομένου, ότι το τελευταίο είναι προσανατολισμένο στην πρόληψη του εγκλήματος μέσω της καταστολής, υπό την έννοια, ότι η απειλή της κύρωσης προλαμβάνει το έγκλημα, ενώ η εσωτερική συμμόρφωση έχει αυθεντικά προληπτικό χαρακτήρα, υπό την έννοια, ότι εστιάζει στον εντοπισμό των στοιχείων εκείνων, που αυξάνουν τον κίνδυνο εμφάνισης παραβατικής συμπεριφοράς και επιβάλλει την απαιτούμενη οργανωτική προσαρμογή της οντότητας προς αποσόβηση των κινδύνων αυτών²²⁵.

(α) Εσωτερική συμμόρφωση και μηχανισμοί ελέγχου

Ως σύστημα εσωτερικής συμμόρφωσης της οντότητας ορίζεται το σύνολο των θεσμών και μηχανισμών, οι οποίοι από κοινού λειτουργούντες οδηγούν στην επιλογή και υιοθέτηση του ενδεδειγμένου τρόπου δράσης και συμπεριφοράς στο εσωτερικό της²²⁶. Η δομή της εσωτερικής συμμόρφωσης της οντότητας συναπαρτίζεται από δύο βασικές κατηγορίες: πρώτον, από το σύνολο των εσωτερικών κανόνων, που περιγράφουν τα *πρέπει* και τα *μη* εντός της οντότητας, το οποίο συνήθως αφορά σε έναν κώδικα κανονιστικής συμμόρφωσης (κώδικας δέουσας συμπεριφοράς ή code of ethics), και δεύτερον, από το σύνολο των ελεγκτικών και κατασταλτικών μηχανισμών, που εφαρμόζει η οντότητα προκειμένου να εποπτεύει την εφαρμογή των κανόνων, να προσαρμόζει αυτούς και τους μηχανισμούς ελέγχου, όπου απαιτείται, και να αντιδρά εγκαίρως και αποτελεσματικά σε παραβιάσεις (εσωτερικοί μηχανισμοί συμμόρφωσης/internal compliance mechanisms)²²⁷.

Σε ένα περιβάλλον αυτορρύθμισης ο κώδικας δέουσας συμπεριφοράς συνιστά το πρωταρχικό εργαλείο συμμόρφωσης, το οποίο θέτει τις βάσεις για την διαμόρφωση του συνολικού εταιρικού γίγνεσθαι στην βάση μίας κουλτούρας συμμόρφωσης με το νόμο και εκφράζει την ταυτότητα της οντότητας ως κοινωνικού πολίτη. Τον κώδικα

²²⁴ Gomez C. & Diez J., ό.π., 90

²²⁵ Reiss A.J. & Tonry M., ό.π., 7

²²⁶ Brien A., Regulating Virtue: Formulating, Engendering and Enforcing Corporate Ethical Codes, Business & Professional Ethics Journal, Vol. 15, No.1, 1996, 21-52, 32

²²⁷ Gurkaynak G. & Durlu D., Harmonizing the Shield to Corporate Liability: A Comparative Approach to the Legal Foundations of Corporate Compliance Programs from Criminal Law, Employment Law, and Competition Law Perspectives, The International Lawyer, Vol. 47, No.1, 2013, 99-121, 100

συναποτελούν οι ιδιωτικής φύσεως κανόνες, που θέτει η οντότητα ανάλογα με τις ανάγκες λειτουργίας της, οι οποίοι, όμως συμπληρώνονται από το σύνολο των κανόνων αυστηρού και ήπιου δικαίου, που διέπουν τον εκάστοτε κύκλο συναλλαγών²²⁸. Προς τούτο ο κώδικας επιτελεί δύο λειτουργίες, μία εσωτερική λειτουργία διακυβέρνησης και μία εξωτερική λειτουργία πανηγυρικής διατύπωσης του κοινωνικού προφίλ της οντότητας²²⁹. Αποτελεί επί της ουσίας μία έκφανση του διευθυντικού καθήκοντος του εργοδότη – επιχείρησης αναφορικά με την οργάνωση και λειτουργία της επιχείρησης²³⁰ και αφορά στην διατύπωση των οργανωτικών αρχών της οντότητας, στην βάση των οποίων αξιολογούνται οι συμπεριφορές των προσώπων, που συναπαρτίζουν την οντότητα²³¹ θέτοντας τα όρια του επιτρεπτού κάθε επιμέρους συμπεριφοράς²³². Το περιεχόμενο του κώδικα συμπεριφοράς καθορίζεται ad hoc ανάλογα με τις ιδιαίτερες ανάγκες κάθε επιχείρησης και τον κύκλο συναλλαγών, που την αφορά²³³.

Η διατύπωση και διατήρηση σε ισχύ ενός κώδικα διακυβέρνησης και δέουσας συμπεριφοράς αποτελεί κατά κανόνα δυνατότητα της κάθε οντότητας, ως εργαλείο αυτορρύθμισης, υφίστανται, ωστόσο, και περιπτώσεις, που απαιτείται εκ του νόμου²³⁴, οπότε ο νομοθέτης έχει συμπεριλάβει την ρυθμιστική αρμοδιότητα της ίδιας της οντότητας κατά την κατάστροφωση της στρατηγικής του για την συμμόρφωση των αποδεκτών προς τις νομοθετικές επιταγές²³⁵. Έτσι, ενώ ο κώδικας διακυβέρνησης και δέουσας συμπεριφοράς της οντότητας δεν συνιστά νομικά δεσμευτικό κείμενο, συνιστά,

²²⁸ *Eijsbouts J.*, ό.π., 183

²²⁹ Ό.π., 182

²³⁰ *Παπαδόγιαννη Ο.*, Εσωτερικοί κώδικες δέουσας συμπεριφοράς εταιρειών. Μία εισαγόμενη πρακτική με μέλλον, σε *Compliance & Ethics – Κανονιστική & Δεοντολογική Συμμόρφωση Επιχειρήσεων*, **Αργύρης Οικονόμου** (επιστ. Επιμ.), Νομική Βιβλιοθήκη 2018, 89- 128, 103

²³¹ *Brien A.*, ό.π., 24

²³² *Krawiec K. D.*, *Cosmetic Compliance and the Failure of Negotiated Governance*, *Washington University Law Review*, Vol. 81, Issue 2, 2003, 487-544, 496

²³³ Για παράδειγμα, μία επιχείρηση, που δραστηριοποιείται στον χρηματοοικονομικό τομέα έχει αυξημένη ρυθμιστική υποχρέωση και ευαισθησία σε σχέση με την πρόληψη νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες και την χρηματοδότηση της τρομοκρατίας, ενώ μία επιχείρηση, που δραστηριοποιείται στον τομέα των καυσίμων οφείλει να ρυθμίζει ειδικότερα κάθε ζήτημα, που ενέχει κίνδυνο προσβολής του περιβάλλοντος και παραβίασης των σχετικών κανόνων προστασίας.

²³⁴ Εκ του νόμου υποχρέωση για τήρηση Κώδικα Εταιρικής Διακυβέρνησης προέβλεπε το άρθρο 17 του ν.4706/2020, ο οποίος τέθηκε σε ισχύ την 17.07.2021, αποκλειστικά για τις εισηγμένες σε ρυθμιζόμενη αγορά εταιρείες

²³⁵ *Marletta A.*, ό.π., 334, η υποχρεωτική θέση σε ισχύ συστημάτων εσωτερικής συμμόρφωσης αλλά και αναφορών προς τις Αρχές αφορά σε ευαίσθητους επιχειρηματικούς τομείς, όπως είναι η χρηματοπιστωτική αγορά και οι τραπεζικές και ασφαλιστικές συναλλαγές, όπου εντοπίζεται αυξημένος κίνδυνος διαφθοράς, νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες και χρηματοδότησης της τρομοκρατίας.

ωστόσο, νομικά σημαντικό κείμενο καθώς αποτελεί την πρώτη βαθμίδα ελέγχου του επιπέδου συμμόρφωσης της οντότητας²³⁶.

Την διατύπωση των αρχών, που διέπουν την οργάνωση και την δέουσα συμπεριφορά εντός της οντότητας, συμπληρώνουν οι μηχανισμοί εσωτερικής συμμόρφωσης, οι οποίοι αφενός ελέγχουν την τήρηση των αρχών του κώδικα και του νόμου εν γένει και αφετέρου καταστέλλουν τυχόν παραβατικές συμπεριφορές. Οι μηχανισμοί αυτοί δεν υφίστανται κάπου κωδικοποιημένοι, προκύπτουν, ωστόσο με μία κάποια συστηματική συνέπεια τόσο από ένα σύνολο κειμένων νόμων και συστάσεων²³⁷, όσο και από την επιχειρηματική πραγματικότητα και πρακτική.

Έτσι, ένα από τα σημαντικότερα στοιχεία ενός συστήματος εσωτερικής συμμόρφωσης είναι η θέσπιση ενός μηχανισμού, που επιτρέπει στην οντότητα να πληροφορηθεί τον κίνδυνο παράβασης είτε την παράβαση καθ' αυτή με την διαμόρφωση μίας πολιτικής, που ενισχύει την διαφάνεια και την ειλικρίνεια στους κύκλους της επιχείρησης και ενθαρρύνει την αποκάλυψη παραβατικών συμπεριφορών και σχετικών υποψιών από τους ίδιους τους εργαζόμενους και εν γένει συνεργάτες της²³⁸. Το σύστημα αυτό τυποποιείται συνήθως με τον όρο *whistleblowing*, και αποδίδεται στην ελληνική ως το σύστημα αναφοράς ή το σύστημα προστασίας των μαρτύρων ή πληροφοριοδοτών δημοσίου συμφέροντος²³⁹. Ένα σύστημα αναφοράς παραβατικών συμπεριφορών μπορεί να αφορά την εκ μέρους των εργαζομένων εξωτερική αναφορά, ήτοι απευθείας προς τις αρμόδιες Αρχές²⁴⁰, όσο και την εσωτερική αναφορά, η οποία ενδιαφέρει εν προκειμένω, ήτοι την ειδοποίηση της διοίκησης της οντότητας, ότι λαμβάνει χώρα ορισμένη παραβατική συμπεριφορά ή υφίσταται κίνδυνος εμφάνισής της. Τα οφέλη της οντότητας

²³⁶ *Eijsbouts J.*, ό.π., 197

²³⁷ Βλ. ενδεικτικά OECD Good Practice Guidance on Internal Controls, Ethics, and Compliance, της 18^{ης} Φεβρουαρίου 2010, διαθέσιμο εδώ <https://www.oecd.org/daf/anti-bribery/44884389.pdf> και τις Κατευθυντήριες Γραμμές Επιβολής Κυρώσεων σε Νομικά Πρόσωπα των ΗΠΑ (US Organizational Sentencing Guidelines – USOSG).

²³⁸ *Gurkaynak G. & Durlu D.*, ό.π., 102

²³⁹ Βλ. Σχετικά Μελέτη του ΟΟΣΑ, Νοέμβριος 2011, κατ' εντολήν της συνόδου G20, Anti-Corruption Action Plan Protection of Whistleblowers. Study on Whistleblower Protection Frameworks, Compendium of Best Practices and Guiding Principles for Legislation, διαθέσιμη εδώ <https://www.oecd.org/g20/topics/anti-corruption/publicationsdocuments/2/> και ICC Guidelines on Whistleblowing εδώ <https://iccwbo.org/publication/icc-guidelines-on-whistleblowing/>

²⁴⁰ Συστήματα εξωτερικής αναφοράς τυποποιούνται και ρυθμίζονται εκτενώς ιδίως στο δίκαιο του ανταγωνισμού, στην καταπολέμηση της νομιμοποίησης εσόδων, καθώς και στην καταπολέμηση της διαφθοράς

από την εγκαθίδρυση και αποτελεσματική λειτουργία ενός συστήματος εσωτερικών αναφορών αφορούν κυρίως στην έγκαιρη αποτροπή κινδύνων και βλαβερών συνεπειών στην φήμη και την περιουσία της, στην ενδυνάμωση της εικόνας της επιχείρησης ως υπεύθυνης και ορθά διοικούμενης, στην έγκαιρη ενημέρωση της επιχείρησης για επιλήψιμες συμπεριφορές προκειμένου να αποφευχθεί η κοινοποίηση του προβλήματος εκτός της οντότητας, στον περιορισμό του κόστους της επιχείρησης από επιβλαβείς για την ίδια συμπεριφορές, καθώς και εν γένει στην ενίσχυση της εμπιστοσύνης των κοινωνικών εταίρων της (stakeholders), στο ότι η οντότητα επενδύει στην ενδυνάμωση της εσωτερικής της συμμόρφωσης²⁴¹.

Οι διάλογοι των εσωτερικών αυτών αναφορών προκειμένου να είναι αποτελεσματικοί στην πρόληψη και καταστολή των παραβατικών συμπεριφορών έχουν να αντιμετωπίσουν μία σειρά από ζητούμενα με κυριότερα την ανάγκη για προστασία του πληροφοριοδότη με την διασφάλιση της εμπιστευτικότητας της καταγγελίας, του απορρήτου της ταυτότητάς του, την προστασία του από εκδικητικές συμπεριφορές, αλλά και την διασφάλιση της ευμενέστερης δικής του μεταχείρισης²⁴². Προς τούτο, το κριτήριο μέτρησης της αποτελεσματικότητας του σχεδιασμού και της εφαρμογής των συστημάτων εσωτερικών καταγγελιών αφορά κυρίως στο επίπεδο προστασίας και ανταπόδοσης, που παρέχεται στον εκάστοτε πληροφοριοδότη, ώστε να ενισχύεται το κίνητρό του να καταγγείλει την παράβαση. Εξάλλου, η διαχείριση εκ μέρους της οντότητας των κακόβουλων αναφορών ή ψευδοκαταγγελιών καθώς και των καταστάσεων σύγκρουσης συμφερόντων είναι επίσης ζητούμενα²⁴³.

Στο πνεύμα αυτό κινείται και η πρόσφατη νομοθετική παρέμβαση της Ένωσης²⁴⁴ με την Οδηγία 1937/2019/ΕΕ της 23^{ης} Οκτωβρίου 2019 σχετικά με την προστασία των

²⁴¹ *Μολίνου Α.*, Εσωτερικό σύστημα καταγγελίας δυσλειτουργιών (Whistleblowing), σε *Compliance & Ethics – Κανονιστική & Δεοντολογική Συμμόρφωση Επιχειρήσεων*, **Αργύρης Οικονόμου** (επιστ. Επιμ.), Νομική Βιβλιοθήκη 2018, 193- 227, 198

²⁴² *Ο.π.*, 215

²⁴³ *Gurkaynak G. & Durlu D.*, *ό.π.*, 101

²⁴⁴ Η ανάγκη για την διαμόρφωση κοινών σε ενωσιακό επίπεδο προτύπων για την προστασία των πληροφοριοδοτών δημοσίου συμφέροντος αναφέρεται ήδη στην Σύσταση CM/Rec(2014)7 της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης προς τα κράτη μέλη για την προστασία των πληροφοριοδοτών (Recommendation on Protection of whistleblowers adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 30 April 2014 and Explanatory Memorandum), διαθέσιμο εδώ <https://rm.coe.int/16807096c7>

προσώπων που αναφέρουν παραβιάσεις του δικαίου της Ένωσης²⁴⁵, η οποία αναφορικά με ορισμένους σημαντικούς τομείς, που άπτονται των συμφερόντων της Ένωσης²⁴⁶ και για οντότητες άνω ορισμένου μεγέθους, αφενός θεσπίζει υποχρέωση πρόβλεψης συστημάτων εσωτερικής αναφοράς και αφετέρου θέτει ορισμένα ελάχιστα κοινά πρότυπα για την μέτρηση της αποτελεσματικότητας αυτών, τα οποία αφορούν κυρίως στην προστασία των πληροφοριοδοτών.

Το σύστημα αναφορών και καταγγελιών συνοδεύει και συμπληρώνει λογικά ένα σύστημα διερεύνησης των αναφερόμενων οργανωτικών αστοχιών, δυσλειτουργιών και παραβατικών συμπεριφορών, το οποίο επιτρέπει στην οντότητα τόσο να καταστέλει εγκαίρως την παράβαση και να λαμβάνει τα κατάλληλα μέτρα προκειμένου να μην επαναληφθεί στο μέλλον όσο και να αξιολογεί τον κίνδυνο έκθεσης της ίδιας της οντότητας στην εις βάρος της επιβολή κυρώσεων. Στην κατηγορία αυτή ανήκει ο μηχανισμός συμμόρφωσης, που αφορά στο σύστημα εσωτερικών ελέγχων και ερευνών (*internal audits and investigations*), που θεσπίζει και εφαρμόζει η οντότητα. Οι εσωτερικές έρευνες είναι αφενός ένα εργαλείο της ίδιας της διοίκησης για την αποτελεσματικότερη άσκηση των διαχειριστικών της καθηκόντων (*management tool*) όσο και ένα μέσο εσωτερικής συμμόρφωσης (*compliance tool*)²⁴⁷, ενώ αποτελεί το εργαλείο εκείνο, το οποίο εκφράζει με τον πιο σαφή τρόπο την μεταβίβαση των αρμοδιοτήτων της ποινικής καταστολής από το κράτος στον ιδιώτη-επιχείρηση, καθώς η ίδια η ελεγχόμενη οντότητα μιμείται την κρατική εξουσία και αναλαμβάνει διερευνητικά

²⁴⁵ Οδηγία (ΕΕ) 2019/1937 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 23ης Οκτωβρίου 2019 σχετικά με την προστασία των προσώπων που αναφέρουν παραβιάσεις του δικαίου της Ένωσης, Επίσημη Εφημερίδα ΕΕ 2019/L 305/17

²⁴⁶ Οι τομείς αυτοί είναι πρώτον, οι παραβιάσεις, που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής των πράξεων της Ένωσης, που αφορούν τομείς των δημοσίων συμβάσεων, των χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών, προϊόντων και αγορών και πρόληψης της νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες και της χρηματοδότησης της τρομοκρατίας, την ασφάλεια των προϊόντων, την ασφάλεια των μεταφορών, την προστασία του περιβάλλοντος, την προστασία από την ακτινοβολία και την πυρηνική ασφάλεια, την ασφάλεια των τροφίμων και των ζωοτροφών, την υγεία και την καλή μεταχείριση των ζώων, την δημόσια υγεία, την προστασία των καταναλωτών και την προστασία της ιδιωτικής ζωής και των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και την ασφάλεια των συστημάτων δικτύου και πληροφοριών, δεύτερον, οι παραβιάσεις, που θίγουν τα οικονομικά συμφέροντα της Ένωσης, όπως αναφέρονται στο άρθρο 325 ΣΛΕΕ, και τρίτον, οι παραβιάσεις, που σχετίζονται με την εσωτερική αγορά, συμπεριλαμβανομένων των παραβιάσεων των κανόνων περί ανταγωνισμού και κρατικών ενισχύσεων, καθώς και παραβιάσεων που αφορούν την εσωτερική αγορά σχετικά με πράξεις που παραβαίνουν τους κανόνες για τη φορολογία των εταιρειών ή διακανονισμούς των οποίων σκοπός είναι η διασφάλιση φορολογικού πλεονεκτήματος που ματαιώνει το αντικείμενο ή τον σκοπό της εφαρμοστέας νομοθεσίας περί φορολογίας εταιρειών.

²⁴⁷ *Αναστασοπούλου Ι.*, ό.π., 432

καθήκοντα προς τον εαυτό της. Η εδραίωση του εργαλείου των εσωτερικών ερευνών ως μέσου αυτοελέγχου της οντότητας εξηγείται από την ανάγκη των μεγάλων επιχειρήσεων να περιορίσουν την έκθεσή τους σε διώξεις και κυρώσεις, δεδομένης της μεγάλης αβεβαιότητας και ανασφάλειας δικαίου, που δημιουργεί η ευρεία και ασαφής διατύπωση των ποινικών κανόνων, που τους απευθύνονται²⁴⁸. Υπό αυτή την έννοια, πράγματι, το καταρχήν απαγορευτικά ασαφές των ποινικών κανόνων δικαίου λειτουργεί κατά έναν ανορθόδοξο τρόπο προς μετάθεση της εγκληματοπροληπτικής λειτουργίας στον ίδιο τον αποδέκτη της απαγόρευσης, ήτοι στην οντότητα. Έτσι, η διενέργεια μίας εσωτερικής έρευνας είναι κατ' ουσίαν η προσπάθεια της επιχείρησης να διαπιστώσει τι έχει συμβεί και τελικώς τι έχει διαπραχθεί εκ μέρους των εργαζομένων και συνεργατών της, το οποίο την καθιστά έκθετη στον κίνδυνο δίωξης. Στο πλαίσιο αυτό η εσωτερική έρευνα έχει σκοπό την προετοιμασία της ποινικής άμυνας της οντότητας²⁴⁹.

Θα πρέπει να σημειωθεί, ότι το κίνητρο της οντότητας να διενεργήσει προληπτική εσωτερική έρευνα λειτουργεί αντιστρόφως ανάλογα με την πρόβλεψη είτε κανονιστικής υποχρέωσης είτε απλώς νομοθετικού κινήτρου των εργαζομένων και συνεργατών της να αναφέρουν τις παραβάσεις βάσει ενός συστήματος ανταποδοτικής καταγγελίας, όπως είναι τα προγράμματα επιείκειας (leniency programs). Τούτο, διότι η αναφορά προς τις Αρχές (external whistleblowing/reporting), θέτει σε κίνδυνο δίωξης την ίδια την οντότητα και τους ιθύνοντές της, ώστε η απειλή της πληροφόρησης των αρχών πριν από την ίδια την οντότητα δημιουργεί το κίνητρο σε αυτήν να ανακαλύψει πρώτη τυχόν πηγές κινδύνου και να λάβει τα κατάλληλα μέτρα αποτροπής του εγκλήματος ή, έστω, αποτροπής της αποκάλυψής του και της επανάληψής του στο μέλλον²⁵⁰.

Πέραν των ανωτέρω βασικών μηχανισμών, που αφορούν το μεν στην διατύπωση των κανόνων, το δε στον εντοπισμό και στην έρευνα της παράβασης, υφίσταται πληθώρα εργαλείων εσωτερικής συμμόρφωσης, τα οποία συμπληρώνουν τις βασικές αυτές λειτουργίες, όπως, ενδεικτικά, ο ορισμός υπευθύνου εταιρικής συμμόρφωσης

²⁴⁸ *Green B. & Progdor E.*, Unregulated Corporate Internal Investigations: Achieving Fairness for Corporate Constituents, Boston College Law Review, Vol. 54, 2013, 73-126, 86

²⁴⁹ *Lonati S. & Borlini L.S.*, Corporate Compliance and Privatization of Law Enforcement, A study of Italian legislation in the light of the U.S. experience, σε *Negotiated Settlements in Bribery Cases: A Principled Approach*, Tina Soreide and Abiola Makinwa (edited by), Edward Elgar Publishing 2020, 13, 22

²⁵⁰ Ο.π., 89

(compliance officer), οι περιοδικοί αλλά και αφνίδιοι εσωτερικοί έλεγχοι (internal raids) καθώς και η πρόβλεψη μόνιμων εσωτερικών ελεγκτικών μηχανισμών, που ανήκουν στην ύλη της εν γένει εταιρικής διακυβέρνησης (corporate governance), όπως είναι οι εσωτερικοί ελεγκτές (internal auditors) και το Εποπτικό Συμβούλιο (Supervisory Board). Η επιλογή του ιδανικότερου συνδυασμού εργαλείων εσωτερικής συμμόρφωσης ανήκει τελικώς στην ίδια την οντότητα, η οποία ανάλογα με τις ιδιαίτερες ανάγκες και κανονιστικές υποχρεώσεις της θα πρέπει να βρεί την φτιαγμένη στα μέτρα της εκείνη λύση, που οδηγεί στην βέλτιστη διαχείριση του ρίσκου της και στην αποσόβηση των κινδύνων μη συμμόρφωσής της.

(β) Αποτελεσματική εσωτερική ποινική συμμόρφωση

Δεδομένης της προαναφερθείσας αδυναμίας κατάστρωσης ενός *one size fits all* συστήματος εσωτερικής συμμόρφωσης για την μέτρηση του επιπέδου ποινικής συμμόρφωσης κάθε μίας οντότητας, αυτό θα πρέπει να κριθεί επί τη βάσει ορισμένων ενδεικτών. Κατά γενική ομολογία, πλήρες είναι το σύστημα εσωτερικής συμμόρφωσης, το οποίο ανταποκρίνεται επαρκώς σε ορισμένες ανάγκες της οντότητας, όπως είναι κατ' εξοχήν η εκ μέρους της διαχείριση του ρίσκου μη συμμόρφωσής της με το νόμο, η θέση σε ισχύ μίας προκαθορισμένης και σαφώς δομημένης ιεραρχίας και ανάθεσης αρμοδιοτήτων, η υιοθέτηση ενός διαφανούς και συγκεκριμένου τρόπου λήψης των αποφάσεων και διαχείρισης των οικονομικών πόρων, η θέσπιση κωδίκων συμπεριφοράς και η συνεχής εκπαίδευση του προσωπικού στην τήρησή τους, η πρόβλεψη φορέων και μηχανισμών εσωτερικού ελέγχου, η υιοθέτηση εσωτερικών κυρωτικών μέτρων, η διασφάλιση της ροής της πληροφορίας από τα κατώτερα στα ανώτερα διοικητικά στρώματα, καθώς και η συνεχής επικαιροποίηση όλων των παραπάνω²⁵¹.

Η πληθώρα των ενδεικτών αφορούν σε δύο βασικά μεγέθη. Το πρώτο μέγεθος αφορά στην θετική διάγνωση, ότι οι επιμέρους μηχανισμοί του συστήματος εσωτερικής συμμόρφωσης είναι καταστρωμένοι και πραγματικά εφαρμόζονται κατά τρόπο, ώστε να οδηγούν στην εκ μέρους της οντότητας αποτελεσματικότερη αποσόβηση του κινδύνου τέλεσης εγκλημάτων (effective criminal compliance). Το δεύτερο μέγεθος αφορά στην αρνητική διάγνωση, ότι το αποτελεσματικό αυτό σύστημα συμμόρφωσης δεν είναι

²⁵¹ Villani E., ό.π., 277-278

διακοσμητικό, ήτοι μόνο για το φαίνεσθαι, αλλά ανταποκρίνεται και σε μία ουσιαστικά νομοταγή δράση της οντότητας (non-cosmetic compliance).

Καταρχήν, ο κώδικας δέουσας συμπεριφοράς, που υιοθετεί η επιχείρηση, δεν θα πρέπει να είναι μία απλή διατύπωση των κανόνων με μορφή ευχολογίου, αλλά θα πρέπει να προβλέπει σαφείς και ορισμένες υποχρεώσεις αλλά και να δημιουργεί κίνητρα τόσο στα υψηλότερα στελέχη όσο και στους απλούς εργαζομένους να προσαρμόζουν την συμπεριφορά τους σύμφωνα με τις αρχές του. Η ισχύς του κώδικα συμπεριφοράς ενδυναμώνεται μέσω της ηθικής διαπαιδαγώγησης της οντότητας ως ολότητας αλλά και των προσώπων, που την συναπαρτίζουν ατομικά, ώστε να δημιουργηθεί ένα περιβάλλον οργανωτικής αρετής²⁵². Προκειμένου να επιτευχθεί η πραγματική ισχύς του κώδικα και η διαπαιδαγωγική του λειτουργία αυτός θα πρέπει να αποτελεί το προϊόν ουσιαστικής συνδιαλλαγής και συνδιαμόρφωσης με τους αποδέκτες του, ήτοι τόσο με τα κατώτερα λειτουργικά και διοικητικά στελέχη όσο και με τους απλούς εργαζομένους της επιχείρησης²⁵³, διασφαλίζοντας, συνάμα, ότι αποφεύγονται με τον αποτελεσματικότερο τρόπο οι συγκρούσεις συμφερόντων εντός της οντότητας²⁵⁴.

Κατόπιν, μόνον εφόσον η ίδια η ανώτερη διοίκηση της οντότητας εσωτερικοποιήσει τις αρχές και τις αξίες του κώδικα και δρα παραδειγματικά σύμφωνα με τις διαδικασίες, που αυτός προβλέπει, μπορεί να δημιουργήσει ένα κλίμα πίστης και εμπιστοσύνης²⁵⁵, το οποίο, σε συνδυασμό με την συστηματική ενημέρωση και εκπαίδευση των κατώτερων στελεχών και εργαζομένων της οντότητας, ενισχύει περαιτέρω την ηθική τους δράση και επιβεβαιώνει έτσι την συνολική οργανωτική πίστη στις αρχές του κώδικα, δημιουργώντας έναν κύκλο εμπιστοσύνης²⁵⁶.

Το επόμενο κριτήριο αποτελεσματικότητας της εσωτερικής συμμόρφωσης αφορά στον έλεγχο επιβολής και τήρησης των οργανωτικών αρχών και κανόνων και στην έγκαιρη και συστηματική επικαιροποίηση αυτών και των ελεγκτικών μηχανισμών. Έτσι, αφενός η οντότητα θα πρέπει να θέσει και να διατηρεί σε ισχύ συγκεκριμένα συστήματα

²⁵² *Brien A.*, ό.π., 37

²⁵³ *Eijsbouts J.*, ό.π., 203

²⁵⁴ *Παπαδόγιαννη Ο.*, ό.π., 111

²⁵⁵ Ό.π., 119

²⁵⁶ *Brien A.*, ό.π., 41

περιοδικού και εκτάκτου ελέγχου συμμόρφωσης (monitoring and auditing systems), αλλά και να διατηρεί ενεργό ένα σύστημα εσωτερικής ροής της πληροφορίας (information gathering) γύρω από τις οργανωτικές ανάγκες κάθε επιμέρους κλάδου της δραστηριότητάς της, το οποίο θα διασφαλίζει την έγκαιρη ενημέρωση της διοίκησης για την ανάγκη αναθεώρησης των συστημάτων ελέγχου²⁵⁷. Επιπλέον, η παράβαση των κανόνων από τα μέλη της οντότητας θα πρέπει να οδηγεί στην επιβολή κυρώσεων κατ' αυτών από την ίδια την οργάνωση, ανεξαρτήτως άλλων κυρώσεων και ποινών, ποινικών ή μη, στις οποίες μπορεί να είναι έκθετος κάθε παραβάτης²⁵⁸.

Το σημαντικότερο, ωστόσο, και δυσχερέστερο κατά την εφαρμογή του κριτήριου αποτελεσματικότητας της εσωτερικής συμμόρφωσης της οντότητας αφορά στην αρνητική διάγνωση, ότι όλα τα παραπάνω ανταποκρίνονται σε ουσιαστικά ασκούμενη εποπτεία εκ μέρους της οντότητας στα μέλη της και δεν είναι απλώς διακοσμητικά. Η προβληματική αυτή αναφέρεται ως ο κίνδυνος του *cosmetic compliance*²⁵⁹. Ως σύστημα διακοσμητικής συμμόρφωσης ορίζεται το σύστημα εκείνο, το οποίο έχει σχεδιασθεί κατά τρόπο ώστε να δημιουργεί την ψευδαίσθηση της αποτελεσματικής εσωτερικής συμμόρφωσης προς το σκοπό αποκλειστικά αποφυγής της κατάγνωσης ευθύνης της οντότητας και όχι προς το σκοπό αληθινής πρόληψης παραβατικών συμπεριφορών στους κύκλους της²⁶⁰.

Η γενεσιουργός αιτία του προβλήματος έγκειται στην ανασφάλεια δικαίου, που αντιμετωπίζουν οι επιχειρήσεις αναφορικά με το τι ακριβώς οφείλουν να κάνουν προκειμένου να γνωρίζουν με βεβαιότητα, ότι δεν θα θεωρηθούν οργανωτικά άστοχες και αμελείς, ήτοι δεν γνωρίζουν τι οφείλουν να πράξουν θετικά για να αποκλείσουν την ποινική τους ευθύνη από την βάση καταλογισμού της παράλειψης προσήκουσας εποπτείας. Το γεγονός αυτό δημιουργεί ένα παράδοξο για το ποινικό δίκαιο, το οποίο βασίζεται κατά κανόνα σε πρωτογενείς απαγορευτικούς κανόνες, ώστε ο αποδέκτης τους γνωρίζει τι *δεν πρέπει να κάνει*, ενώ η αβεβαιότητα γύρω από το τι *οφείλει κανείς να*

²⁵⁷ Gurkaynak G. & Durlu D., ό.π., 117

²⁵⁸ Krawiec K. D., ό.π., 496

²⁵⁹ Βλ. αναλυτικά Krawiec K. D., ό.π., Selvaggi N., ό.π., 2012, Martin Nieto A., *Cosmetic Use and Lack of Precision in Compliance Programs: Any Solution?*, eucrim 2012/3, Focus: Liability of Legal Persons, 124 – 127

²⁶⁰ Gurkaynak G. & Durlu D., ό.π., 118

πράξει για να μην θεωρηθεί υπεύθυνος ποινικά, διαστρέφει τα κίνητρα συμμόρφωσής του με το δίκαιο.

Τούτο, διότι εφόσον η οντότητα δεν μπορεί να εμπιστευθεί, ότι θα αποφύγει την ευθύνη της επιδεικνύοντας ουσιαστικά και πραγματικά ορισμένη συμπεριφορά, ενισχύεται το κίνητρό της να υιοθετήσει τύποις και «στα χαρτιά» βαρύγδουπα και πολύπλοκα συστήματα εσωτερικής συμμόρφωσης, τα οποία κατόπιν, κατά τον χρόνο της διώξης της, θα χρησιμοποιήσει προς απόσπηση των ευθυνών της μαζί με την υπόδειξη στις Αρχές του αποδιοπομπαίου τράγου εκ των μελών της (scapegoat defence)²⁶¹. Το δε γεγονός, ότι τα παρουσιαζόμενα συστήματα συμμόρφωσης της οντότητας δεν ανταποκρίνονται σε ένα αληθινό επίπεδο συμμόρφωσής της, η διωκτική αρχή δεν θα είναι σε θέση να αξιολογήσει επιτυχώς ελλείψει ειδικών γνώσεων προς αυτό αλλά και ελλείψει ενός εκ των προτέρων επαρκώς διατυπωμένου οδηγού συμμόρφωσης επί τη βάση συγκεκριμένων κριτηρίων, οδηγούμενη, έτσι είτε στην απαλλαγή της επιχείρησης από την ευθύνη χωρίς, όμως, ουσιαστική κρίση επί της οργανωτικής της ενοχής, είτε στην τιμώρησή της παραμερίζοντας την οργανωτική της άμυνα, ήτοι επιβάλλοντας τελικώς αντικειμενική ευθύνη. Σε κάθε περίπτωση, καθόσον η δαπάνηση πόρων για αληθινή συμμόρφωση δεν συμφέρει την οντότητα, η οποία είτε θα απαλλαγεί με μόνη την διακοσμητική συμμόρφωση είτε θα τιμωρηθεί παρά την ουσιαστική της συμμόρφωση, το κίνητρό της για υιοθέτηση ενός συστήματος cosmetic compliance ενισχύεται²⁶².

Προς αποσόβηση του ανωτέρω κινδύνου η πρώτη προφανής λύση θα ήταν η προσπάθεια του ίδιου του νομοθέτη να περιγράψει τα βασικά χαρακτηριστικά και τους σκοπούς της αναμενόμενης ως αποτελεσματικής εσωτερικής συμμόρφωσης. Τούτο, ωστόσο, δεν μπορεί να φτάσει μέχρις του σημείου της πλήρους και ασφαλούς για το επίπεδο της ποινικής συμμόρφωσης περιγραφής των προγραμμάτων καθόσον ο νομοθέτης δεν διαθέτει ούτε την απαιτούμενη εξειδίκευση ούτε και την αντίστοιχη με την οντότητα γνώση του ζητουμένου, με αποτέλεσμα τυχόν νομοθετικές προσπάθειες ορισμού του αποτελεσματικού συστήματος εσωτερικής συμμόρφωσης να συνίστανται τελικώς απλώς σε μία επανάληψη ήδη διατυπωθεισών οδηγιών και κατευθυντήριων

²⁶¹ *Martin Nieto A.*, ό.π., 124

²⁶² Ό.π., 124-125

γραμμών ηπίου δικαίου στους αντίστοιχους επιχειρηματικού κλάδους²⁶³.

Ως έτερη λύση προτείνεται η θέσπιση μίας διαδικασίας πιστοποίησης των προγραμμάτων συμμόρφωσης από κεντρικό και ανεξάρτητο φορέα. Η εκ των προτέρων πιστοποίηση των προγραμμάτων συμμόρφωσης ως επαρκών μπορεί μεν να δώσει λύση στο ζήτημα της ανασφάλειας δικαίου, ώστε η οντότητα να γνωρίζει με απολύτη βεβαιότητα αν το υιοθετηθέν από αυτήν σύστημα κρίνεται ως επαρκώς αποτελεσματικό ή μη, αυξάνει, ωστόσο, τον κίνδυνο εμφάνισης του φαινομένου του *cosmetic compliance*, καθόσον η προσφορά μίας εκ των προτέρων πιστοποίησης δημιουργεί από μόνη της μία αγορά πιστοποιημένης ανευθυνότητας χωρίς να συνοδεύεται από τον εκ των υστέρων και ουσιαστικό έλεγχο, ότι η πιστοποίηση έχει αντίκρουσμα συμμόρφωσης²⁶⁴. Αντίστοιχη με την λύση της πιστοποίησης είναι και η λύση της προτυποποίησης (*standardization*) των χαρακτηριστικών, που πρέπει να πληροί ένα σύστημα αποτελεσματικής συμμόρφωσης ανά τομέα και είδος δραστηριότητας εκ μέρους επαγγελματικών ενώσεων ή και διοικητικών φορέων, που διαθέτουν ειδικές γνώσεις προς τούτο, χωρίς, όμως, και πάλι να δίνεται λύση στο πρόβλημα του *cosmetic compliance* αλλά και χωρίς να μπορεί ούτε έτσι να παρακαμφθεί το ότι η κρίση του ποινικού δικαστή δεν μπορεί να αφορά μία γενική διαπίστωση συμμόρφωσης αλλά την *ad hoc* εξεταζόμενη περίπτωση συνδέσμου μεταξύ του εκάστοτε εγκληματικού αποτελέσματος και του προληπτικού συστήματος συμμόρφωσης, που διέθετε ή όφειλε να διαθέτει η οντότητα²⁶⁵.

Τελευταίο στοιχείο μίας αποτελεσματικής εσωτερικής συμμόρφωσης είναι ακριβώς το γεγονός, ότι η ευθύνη για την θέση σε ισχύ και συνεπή τήρηση των αποτελεσματικότερων δυνατών συστημάτων ανήκει στο οργανωτικό επίπεδο των ιθυνόντων²⁶⁶. Έτσι, ενώ η αποτελεσματική εσωτερική συμμόρφωση αφορά στο επίπεδο οργανωτικής επιτυχίας της οντότητας ως ολότητας, τυχόν αστοχία της οργάνωσης, που εκθέτει την οντότητα σε κίνδυνο εμφάνισης παραβατικών συμπεριφορών και εναντίον

²⁶³ *Martin Nieto A.*, ό.π., 124

²⁶⁴ *Martin Nieto A.*, ό.π., 125

²⁶⁵ Ό.π.

²⁶⁶ Έτσι και σε US Sentencing Guidelines, (Chapter 8 – Sentencing of Organizations, B2.1), όπου ως δεύτερο στοιχείο αποτελεσματικής συμμόρφωσης ορίζεται η ανάθεση σε υψηλόβαθμα στελέχη της αρμοδιότητας συνολικής εποπτείας της συμμόρφωσης (“High-level personnel of the organization shall ensure that the organization has an effective compliance and ethics program, as described in this guideline”), βλ. *Gurkaynak G. & Durlu D.*, ό.π., 117 και *Krawiec K. D.*, ό.π., 496

της διώξεων, καταλογίζεται στο πρόσωπο των ιθυνόντων της, οι οποίοι όφειλαν και μπορούσαν να την διαφυλάξουν. Τούτο κλείνει τον προαναφερθέντα καταλογιστικό κύκλο, ήτοι από την παράβαση του συνεργάτη ή υπαλλήλου της οντότητας στην οργανωτική αστοχία της ίδιας και από εκεί στην παράλειψη των ιθυνόντων να άρουν την αστοχία αυτή, εφόσον αφορά στο οργανωτικό τους πεδίο.

ii. Συνέπειες στην ευθύνη των ιθυνόντων

Η διαπίστωση, συνεπώς, ότι πληρούνται αμφότερα τα ανωτέρω κριτήρια της ποινικής συμμόρφωσης, ήτοι το μεν η θέση σε ισχύ και διατήρηση λειτουργούντος του αποτελεσματικότερου δυνατού συστήματος εσωτερικής συμμόρφωσης, το δε, ότι το σύστημα αυτό δεν είναι διακοσμητικό αλλά ουσιαστικά λειτουργούν, ενδεικνύει την επιμελή άσκηση των καθηκόντων επιμέλειας και την εκ μέρους των ιθυνόντων πλήρωση των εποπτικών και ελεγκτικών καθηκόντων επί των υφισταμένων τους²⁶⁷. Οι συνέπειες στην τελική ποινική ευθύνη στο πρόσωπο των ιθυνόντων (και δια μέσω αυτών της ίδιας της οντότητας) από την διαπίστωση, ότι το δευτερογενές καθήκον εγκληματικής πρόληψης, που τους ανατέθηκε, εκπληρώθηκε προσηκόντως, μπορεί να αφορούν είτε στο επίπεδο διάγνωσης της ουσιαστικής τους ευθύνης είτε στην δικονομική τους μεταχείριση, ιδίως σε σχέση με την σκοπιμότητα της δίωξής τους.

(α) Ουσιαστική ευθύνη

Το ζήτημα, που τίθεται εν προκειμένω, είναι ο καθορισμός του λειτουργικού ρόλου των προγραμμάτων εσωτερικής συμμόρφωσης ως άμυνας προς περιορισμό ή αποκλεισμό της ευθύνης του ιθύνοντα, στην περίπτωση κατά την οποία, παρά την θέση σε ισχύ και τήρηση ενός αποτελεσματικού συστήματος συμμόρφωσης, διαπράχθηκε έγκλημα από εποπτευόμενο εκ μέρους του πρόσωπο εντός της οντότητας²⁶⁸. Καταρχήν, τα προγράμματα εσωτερικής συμμόρφωσης μπορεί να έχουν τρεις διαφορετικές λειτουργίες αναφορικά με την ποινική ευθύνη των ιθυνόντων και οντοτήτων, ήτοι, αφενός να μην ασκούν ουδεμία νομική επιρροή στην διαδικασία καταλογισμού της ποινικής ευθύνης για πράξη τρίτου στον ιθύνοντα, αφετέρου να λειτουργήσουν ως άμυνα στο επίπεδο της ενοχής προς αποφυγή του τελικού καταλογισμού της ευθύνης στο

²⁶⁷ *Marletta A.*, ό.π., 333, *Eijsbouts J.*, ό.π., 196

²⁶⁸ *Marletta A.*, ό.π., 334

πρόσωπο των ιθυνόντων λόγω της έλλειψης μίας αυτοτελούς οργανωτικής ενοχής αναφορικά με το έγκλημα, και, εκ τρίτου, να λειτουργήσουν ήδη σε ένα προηγούμενο στάδιο προς αποκλεισμό της στοιχειοθέτησης του αντικειμενικώς καταλογιστού στην οντότητα εγκλήματος, ήτοι στο στάδιο ελέγχου του αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ εγκλήματος τρίτου και οργανωτικής συμπεριφοράς²⁶⁹.

Κατά την πρώτη προσέγγιση η απόδειξη μίας αποτελεσματικής εσωτερικής ποινικής συμμόρφωσης της οντότητας δεν ασκεί νομική επιρροή στην κρίση περί της ενοχής της οντότητας, παρά μπορεί να ληφθεί υπόψη από το δικαστήριο, όπως κάθε άλλο εισφερόμενο στην δίκη στοιχείο. Η προσέγγιση αυτή βασίζεται στο ότι καταρχήν η ύπαρξη ενός αποτελεσματικού συστήματος συμμόρφωσης δεν αρκεί για να απαλλάξει την οντότητα από την ευθύνη, δεδομένου, ότι η τέλεση εγκλήματος από πρόσωπο εντός της λειτουργικής της δράσης αρκεί για την ενεργοποίηση της νόθου αντικειμενικής ευθύνης από παράλειψη της προσήκουσας εποπτείας στην βάση της θεωρίας της αντιπροσωπευτικής ευθύνης, ενώ ο καταλογισμός στο πρόσωπο του ιθύνοντα ερευνάται σε δεύτερο στάδιο²⁷⁰. Το γεγονός, δηλαδή, ότι τελέστηκε έγκλημα παρά την ύπαρξη ενός αποτελεσματικού συστήματος συμμόρφωσης αρκεί προς ενεργοποίηση της ευθύνης της οντότητας για αυτό. Υπό αυτό το πρίσμα, ωστόσο, η αποδιδόμενη ποινική ευθύνη στον ιθύνοντα και την οντότητα δυνάμει της δεύτερης βάσης καταλογισμού αποκτά αυθεντικά αντικειμενικό χαρακτήρα. Άμεσο αποτέλεσμα της προσέγγισης αυτής είναι η παντελής έλλειψη κινήτρου στην οντότητα να αυτορρυθμιστεί μέσω ενός αποτελεσματικού συστήματος εσωτερικής συμμόρφωσης και να λειτουργήσει, έτσι, εγκληματοπροληπτικά, καθόσον, ακόμη και τότε, δεν μπορεί να χρησιμοποιήσει τούτο ως άμυνα. Με άλλα λόγια, εφόσον το κόστος της συμμόρφωσης δεν αντανakλάται στην μείωση του κόστους της πιθανής δίωξης η οντότητα δεν θα επιλέξει να επενδύσει στην συμμόρφωση²⁷¹.

Από την άλλη, ευλόγως μπορεί να υποστηριχθεί και το αντίστροφο, ήτοι, ότι η αδυναμία της οντότητας να επικαλεσθεί την συμμόρφωσή της προς αποφυγή της

²⁶⁹ *Huff K.B.*, The Role of Corporate Compliance Programs in Determining Corporate Criminal Liability: A Suggested Approach, Columbia Law Review, Vol. 96, No.5, 1996, 1252-1298, 1254

²⁷⁰ Ο.π., 1263

²⁷¹ Πιθανή, επίσης, διαστροφή των κινήτρων συμμόρφωσης είναι και η περίπτωση κατά την οποία η οντότητα επενδύει στην συμμόρφωση μόνον τόσο όσο απαιτείται προκειμένου να στοιχειοθετήσει την άμυνα της συμμόρφωσης αλλά όχι αρκετά προκειμένου να αποφύγει και τα εγκλήματα εκείνα, που οδηγούν στην προσπόριση σε αυτήν κέρδους.

ποινικής της ευθύνης λειτουργεί ως κίνητρο σε αυτήν να καταβάλλει κάθε δυνατή προσπάθεια προς αποφυγή του εγκλήματος αυτού καθ' αυτού, γνωρίζοντας, ότι, στην περίπτωση, που τελεστεί έγκλημα, θα κριθεί με βεβαιότητα υπεύθυνη για αυτό. Ήτοι, ότι η απειλή της ποινής λειτουργεί ως ισχυρότερο αντεγκληματικό κίνητρο από την δυνατότητα άμυνας βάσει της συμμόρφωσης²⁷². Η καθαρά εγκληματοπροληπτική αυτή προσέγγιση, ωστόσο, η οποία, όπως προαναφέρθηκε, συνιστά και τον λόγο πρόβλεψης του αυτοτελούς αυτού εγκλήματος από παράλειψη, αφήνει έκθετο τον ιθύνοντα αλλά και την οντότητα στον κίνδυνο τιμώρησής τους βάσει αντικειμενικής ευθύνης κατά παράβαση της αρχής της ενοχής. Η εστίαση αποκλειστικά στο τι έκανε ο εκάστοτε δράστης εντός του πλαισίου λειτουργίας της οντότητας και όχι στο τι έκανε ή δεν έκανε η ίδια η οντότητα οδηγεί αναπόφευκτα στην τιμώρηση της οντότητας για συμπεριφορά, η οποία δεν πληροί τα κριτήρια ποινικοποίησης αφού δεν κρίνεται καταλογιστή σε αυτήν²⁷³.

Η δεύτερη προσέγγιση ελέγχου της αποτελεσματικής εσωτερικής συμμόρφωσης στο επίπεδο της ενοχής ως θετικής άμυνας²⁷⁴ βασίζεται στο στοιχείο του άλλως δύνασθαι πράττειν και αντιμετωπίζει την περίπτωση κατά την οποία η οντότητα έκανε ό,τι μπορούσε προκειμένου να μην εγκληματίσει και παρόλα αυτά κάποιο πρόσωπο εντός της λειτουργικής της δράσης, σχηματίζοντας ίδια και αυτοτελή ενοχή προς τούτο, τελεί αδίκημα προς όφελός της. Έτσι, η κατάφαση, ότι κατά τον χρόνο τέλεσης του εγκλήματος η οντότητα είχε σε ισχύ και πραγματική λειτουργία ένα αποτελεσματικό σύστημα εσωτερικής συμμόρφωσης, ικανό να προλάβει την τέλεση αντίστοιχων αδικημάτων με το τελεσθέν, οδηγεί σε άρνηση του στοιχείου του καταλογισμού του εγκλήματος σε ενοχή της οντότητας, καθόσον η ίδια δεν μπορούσε να πράξει κάτι άλλο προκειμένου να το αποφύγει²⁷⁵. Ιδιαίτερη περίπτωση κατάφασης της έλλειψης ενοχής της οντότητας βάσει αυτής της προσέγγισης συνιστά η περίπτωση, που προκύπτει, ότι το έγκλημα δεν οφείλεται σε παράλειψη της προσήκουσας εποπτείας ή έλεγχου εκ μέρους των υπευθύνων προς τούτο ιθυνόντων αλλά οφείλεται σε εξαπάτηση του συστήματος εποπτείας και ελέγχου από τον ίδιο τον δράστη, χωρίς, όμως αυτό να καταλογίζεται σε

²⁷² Ο.π., 1275

²⁷³ Gomez C. & Diez J., ό.π., 96

²⁷⁴ Wellner P.A., ό.π., 524

²⁷⁵ Ο.π., 92

σφάλμα του ίδιου του συστήματος (fraudulent evasion/circumvention). Έτσι, εφόσον ο αυτουργός του εγκλήματος απατηλώς παρέκαμψε το σύστημα, το οποίο προορίζεται και πράγματι αποτελεσματικά αποτρέπει την τέλεση αντίστοιχων εγκλημάτων αντιστοίχων αυτουργών μέσα στην οντότητα, η πορεία του καταλογισμού του εγκλήματος σε ενοχή της οντότητας λόγω παράλειψης της προσήκουσας εποπτείας και ελέγχου διακόπτεται από την μεσολαβούσα απατηλή υπεκφυγή του συστήματος από τον αυτουργό²⁷⁶. Κατά τούτο, στοιχείο του εγκλήματος του αυτουργού αποτελεί και η παράβαση των αποτελεσματικών συστημάτων συμμόρφωσης της οντότητας, ώστε η τελευταία δεν μπορεί να κρίνεται ταυτόχρονα τόσο θύμα όσο και δράστης του ίδιου εγκλήματος. Το έγκλημα συνιστά την έκφραση ενός μη επιτρεπόμενου από την ίδια την οντότητα ρίσκου, (non-permitted business risk) για το οποίο δεν ευθύνεται η ίδια, αφού το είχε εκ των προτέρων επαρκώς και αποτελεσματικώς αποσοβήσει²⁷⁷.

Έκφραση της προσέγγισης αυτής εντοπίζεται στο Ομοσπονδιακό δίκαιο των ΗΠΑ, όπου η ποινική ευθύνη της οντότητας καθορίζεται καταρχήν με τα κριτήρια της αντιπροσωπευτικής ευθύνης, με την πρόβλεψη της υποχρέωσης του δικαστή να λάβει υπόψη στο στάδιο επιμέτρησης της ποινής τον δείκτη ενοχής του νομικού προσώπου (Culpability Score)²⁷⁸. Βασικό και κύριο κριτήριο δε στον καθορισμό του δείκτη ενοχής της οντότητας είναι η εφαρμογή ενός αποτελεσματικού προγράμματος εσωτερικής συμμόρφωσης στο οργανωτικό πεδίο τέλεσης του εγκλήματος. Έτσι, παρά το γεγονός, ότι η ευθύνη της οντότητας καταφάσκει επί τη βάση των κριτηρίων του respondeat superior, ώστε πρόκειται για αντικειμενική ποινική ευθύνη, το κριτήριο της οργανωτικής ενοχής έχει κεντρικό ρόλο στην τελική ποινική αξιολόγηση του δράστη – οντότητας, ενώ συνδέεται ευθέως με την θέση σε ισχύ και λειτουργία επαρκών προγραμμάτων

²⁷⁶ Βλ. αναλυτικά για την θεωρία της απατηλής υπεκφυγής ή παράκαμψης των προγραμμάτων συμμόρφωσης στο ιταλικό σύστημα καταλογισμού *Villani E.*, ό.π., 281 και *Lonati S. & Borlini L.S.*, ό.π., 13

²⁷⁷ Βλ. *Villani E.*, Liability “Ex Crimine” of Collective Entities in the Italian Legal System: An Overview, σε *Antonio Fiorella* (edited by), Corporate Criminal Liability and Compliance Programs, Volume I, Liability “Ex Crimine” of Legal Entities in Member States, Jovene Editore, 2012, 14-22, 18

²⁷⁸ Βλ. US Sentencing Guidelines Manual (November 1, 2021), διαθέσιμο εδώ <https://www.ussc.gov/sites/default/files/pdf/guidelines-manual/2021/GLMFull.pdf>, όπου στο κεφάλαιο 8 (Sentencing of Organizations) αναφέρεται στο στοιχείο 8.A1.2 (D), ότι μετά την κατάγνωση της ποινής βάσης και προκειμένου για την εύρεση του δείκτη ενοχής της οντότητας εφαρμόζονται τα κριτήρια της αποτελεσματικής συμμόρφωσης (“Apply §8C2.5 (Culpability Score) to determine the culpability score. To determine whether the organization had an effective compliance and ethics program for purposes of §8C2.5(f), apply §8B2.1 (Effective Compliance and Ethics Program)”).

εσωτερικής συμμόρφωσης²⁷⁹.

Η λήψη υπόψη των προγραμμάτων συμμόρφωσης στο στάδιο ελέγχου της οργανωτικής ενοχής της οντότητας ενέχει δύο εγγενείς κινδύνους, που ήδη προαναφέρθηκαν. Αρχικά, η οντότητα δύναται και έχει το κίνητρο, προκειμένου να αποφύγει την κατάφαση της ενοχής της, να παραπλανήσει το δικαστήριο, εφαρμόζοντας ένα πλήρες και φαινομενικά αποτελεσματικό σύστημα εσωτερικής συμμόρφωσης, το οποίο να φαίνεται, ότι αποτρέπει την τέλεση αντίστοιχων εγκλημάτων από αντίστοιχους αυτουργούς εντός της δράσης της, ισχυριζόμενη, συνάμα, ότι η εκάστοτε περίπτωση εγκλήματος συνιστά απατηλή υπεκφυγή του συστήματος εκ μέρους του δράστη, χωρίς, ωστόσο, αυτό να ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Ενισχύεται, δηλαδή, το κίνητρο της διακοσμητικής συμμόρφωσης²⁸⁰. Εξάλλου, ως απόρροια του πρώτου κινδύνου εντοπίζεται και ο κίνδυνος σύγκρουσης των συμφερόντων της οντότητας με τον εκάστοτε συνεργάτη ή υπάλληλό της, ο οποίος φέρεται ως αυτουργός του εγκλήματος. Τούτο, διότι κατά τον χρόνο ελέγχου της ενοχής της οντότητας, η τελευταία έχει κίνητρο να υποδείξει το πρόσωπο αυτό ως αποδιοπομπαίο τράγο (scapegoat, ή the bad apple, defence), προκειμένου να αποφύγει την δική της ευθύνη, υποστηρίζοντας, ότι η περίπτωση του αφορά σε εξαίρεση εντός της οντότητας και σε δόλια παράκαμψη του συστήματος ελέγχου της, το οποίο κατά τα λοιπά βρίσκεται σε πλήρη αποτελεσματική λειτουργία και επιτυγχάνει την συμμόρφωση προς τον νόμο. Έτσι, στις περιπτώσεις εκείνες, που ο αληθινός ένοχος είναι η οργανωτική ενότητα της επιχείρησης, η οποία είτε με υπερβολικές απαιτήσεις από τους συνεργάτες της είτε με την διαμόρφωση ενός γενικότερο κλίματος μη συμμόρφωσης, έχει επί της ουσίας παρακινήσει τον αυτουργό προς το έγκλημα και έχει μάλλον κερδίσει από αυτό, κινδυνεύει να παραμείνει ατιμώρητη, εγκαταλείποντας την ώρα της κρίσης τον δράστη, ο οποίος, όμως, έχει απλώς

²⁷⁹ Η αποτελεσματική εσωτερική συμμόρφωση (effective compliance), που αφορά στην αντεγκληματική προληπτική λειτουργία, καθορίζεται επί τη βάση ορισμένων κριτηρίων, που αφορούν στην επαρκή γνώση και εποπτεία εκ μέρους της διοίκησης επί της συνολικής εσωτερικής συμμόρφωσης, στην ανάθεση λειτουργικών αρμοδιοτήτων συμμόρφωσης σε συγκεκριμένα πρόσωπα εντός της οντότητας με περιοδική αναφορά τους προς την ανώτερη διοίκηση, στην επιμελή επιλογή των προσώπων αυτών, στην παρακολούθηση της τήρησης των προγραμμάτων συμμόρφωσης μέσω διαύλων ελέγχου, στην περιοδική αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας των προγραμμάτων συμμόρφωσης και ανάλυση του ρίσκου μη συμμόρφωσης, στην θέση σε ισχύ εμπιστευτικών διαύλων καταγγελίας και καθοδήγησης των υπαλλήλων αναφορικά με τις διαδικασίες συμμόρφωσης, στην θέσπιση κινήτρων συμμόρφωσης, καθώς και στην πρόβλεψη εσωτερικών κυρώσεων σε περίπτωση παραβίασης (βλ. US Sentencing Guidelines Manual November 1, 2021, υπό στοιχείο 8B2.1).

²⁸⁰ *Wellner P.A.*, ό.π., 526

πραγματώσει την εγκληματική τάση της ίδιας της οντότητας²⁸¹.

Η τρίτη προσέγγιση για την λήψη υπόψη του συστήματος εσωτερικής συμμόρφωσης στο επίπεδο διάγνωσης της ποινικής ευθύνης των ιθυνόντων και της οντότητας αφορά στο πρώιμο στάδιο διερεύνησης του αν έχει τελεστεί αδίκημα, το οποίο καταλογίζεται αντικειμενικά στην οντότητα. Εν προκειμένω, δηλαδή, η στοιχειοθέτηση της πλήρωσης εκ μέρους της οντότητας του καθήκοντος επιμέλειάς της δια μέσω ενός αποτελεσματικού συστήματος εσωτερικής ποινικής συμμόρφωσης εμποδίζει την κατάφαση του στοιχείου του αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ αφενός εγκληματικής συμπεριφοράς του τρίτου αυτουργού και οργανωτικής συμπεριφοράς της ίδιας της οντότητας, ώστε δεν στοιχειοθετείται καν άδικη πράξη της οντότητας²⁸². Προς τούτο, το κριτήριο της απαιτηλής υπεκφυγής του συστήματος από τον αυτουργό μπορεί να χρησιμοποιηθεί ήδη στο στάδιο κατάγνωσης του αιτιώδους συνδέσμου προς αποκλεισμό του αντικειμενικού καταλογισμού του νομοτυπικού αποτελέσματος σε οργανωτική συμπεριφορά της οντότητας²⁸³.

Παρά το γεγονός, ότι η τελευταία αυτή προσέγγιση διαφυλάσσει με τον πιο αποτελεσματικό τρόπο τον ιθύνοντα και την οντότητα από άδικες εις βάρος τους διώξεις, καθόσον απαλλάσσει αυτούς ήδη στο στάδιο διερεύνησης του καταρχήν αδίκου της συμπεριφοράς τους, αποκλείοντας την πλήρωση της αντικειμενικής υπόστασης ελλείπει αντικειμενικού καταλογισμού, ώστε διαφυλάσσει έτσι την υποκειμενικότητα της ποινικής ευθύνης και τον σεβασμό στην αρχή της ενοχής, η πρακτική της εφαρμογή εμποδίζεται από την ελλιπή γνώση των διωκτικών αρχών για το οργανωτικό γίνεσθαι και το εσωτερικό επιχειρησιακό περιβάλλον, γεγονός, που σε συνδυασμό με την αρχή της νομιμότητας της δίωξης καθιστά ουτοπική την εφαρμογή αυτής της προσέγγισης σε ένα τόσο πρώιμο στάδιο ελέγχου.

²⁸¹ *Green B. & Progdor E.*, ό.π., 117-118

²⁸² Βλ. αναλυτικά *Huff K.B.*, ό.π., 1283 επ., όπου προτείνεται η εισφορά των προγραμμάτων εσωτερικής συμμόρφωσης στην κατάγνωση της ποινικής ευθύνης της οντότητας για την κατάγνωση του αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ συμπεριφοράς αυτουργού και συμπεριφοράς οντότητας επί τη βάση της προσέγγισης του πρόσφορου κριτηρίου (*relevant factor approach*) για την κατάφαση του αντικειμενικού καταλογισμού.

²⁸³ Βλ. *Villani E.*, ό.π., 282, όπου αναφέρεται η δυνατότητα χρήσης του κριτηρίου της απαιτηλής υπεκφυγής του συστήματος από τον αυτουργό ήδη στο στάδιο κατάγνωσης του αιτιώδους συνδέσμου προς αποκλεισμό του αντικειμενικού καταλογισμού του νομοτυπικού αποτελέσματος σε οργανωτική συμπεριφορά της οντότητας.

Σε κάθε περίπτωση, θα πρέπει να σημειωθεί, ότι το μεγαλύτερο αντικίνητρο για αποτελεσματική εσωτερική συμμόρφωση εκ μέρους της οντότητας είναι το γεγονός, ότι όσο πιο αποτελεσματικό είναι το σύστημα εσωτερικής συμμόρφωσης τόσο πιο εύκολο θα είναι να βγεί στην επιφάνεια η εγκληματική συμπεριφορά, πράγμα, που καθιστά έκθετη την οντότητα στον κίνδυνο της δίωξης. Έτσι, η οντότητα έχει να διαλέξει πολλές φορές μεταξύ αφενός της πραγματικής συμμόρφωσης με ταυτόχρονη ανάληψη μεγαλύτερου κινδύνου εντοπισμού της περίπτωσης εκείνης, κατά την οποία ο σκοπός δεν επετεύχθη και τελέστηκε έγκλημα και αφετέρου ενός μη επαρκούς ελέγχου συμμόρφωσης, που ενέχει μεν μεγαλύτερο κίνδυνο τέλεσης εγκλήματος αλλά μικρότερο κίνδυνο εντοπισμού του και άρα μικρότερες πιθανότητες δίωξης της οντότητας²⁸⁴.

(β) Δικονομική αντιμετώπιση ιθυνόντων. Εναλλακτική και αποκαταστατική ποινική δικαιοσύνη.

Το σύστημα εσωτερικής συμμόρφωσης, που υιοθετεί η οντότητα είτε πριν είτε και μετά την τέλεση του εκάστοτε εγκλήματος αποκτά σημασία και στο δικονομικό πεδίο αναφορικά με την ποινική αντιμετώπιση των ιθυνόντων ως υποκειμένων της ποινικής διαδικασίας και δη σε δύο πυλώνες. Το μεν κατά τον χρόνο, που αποφασίζεται η κίνηση της δίωξης, το δε σε μεταγενέστερο στάδιο κατά τον χρόνο είτε της απόφασης για το τελικό αξιόποιο είτε της απόφασης για το είδος και το ύψος της ποινής. Στην προβληματική αυτή αποκτούν κεντρικό ρόλο οι θεσμοί της εναλλακτικής και αποκαταστατικής δικαιοσύνης, που ανήκουν στην γενικότερη κατηγορία των θεσμών της συνεργατικής δικαιοσύνης και προέρχονται από την αγγλοσαξωνική ποινική παράδοση²⁸⁵, οι οποίοι αποκτούν ολοένα και μεγαλύτερο πεδίο εφαρμογής και στις ευρωπαϊκές έννομες τάξεις, ενώ ήδη το 2019 εισήχθησαν στοιχεία σκοπιμότητας της δίωξης και εναλλακτικών τρόπων περάτωσης της ποινικής δίκης και στον ελληνικό Κώδικα Ποινικής Δικονομίας με την αναβάθμιση του θεσμού της αποχής από την ποινική δίωξη και την εισαγωγή των θεσμών της ποινικής συνδιαλλαγής και της ποινικής διαπραγμάτευσης.

Έτσι, νοείται πλέον και στην ευρύτερη ευρωπαϊκή έννομη τάξη ένα στάδιο της

²⁸⁴ *Wellner P.A.*, ό.π., 511

²⁸⁵ *Lonati S. & Borlini L.S.*, ό.π., 4

ποινικής διαδικασίας, το οποίο τοποθετείται μετά την τέλεση του εγκλήματος και πριν την άσκηση της ποινικής δίωξης εκ μέρους της Πολιτείας, στο οποίο αναγνωρίζεται η δυνατότητα της διωκτικής αρχής να παρεκκλίνει από την αρχή της νομιμότητας και να λάβει υπόψη της λόγους σκοπιμότητας για την κίνηση ή μη της ποινικής δίωξης. Τούτο δεν σημαίνει κατ' ανάγκη και πλήρη αποχή της διωκτικής αρχής από την ενασχόληση με το αδίκημα καθόσον υπάρχει η δυνατότητα συνδυασμού της αρχής της σκοπιμότητας με την επιβολή όρων στο υποκείμενο της διαδικασίας, η πλήρωση των οποίων θα επιβεβαιώσει την σκοπιμότητα της αποχής (αποχή υπό όρους ή προσωρινή αποχή από την δίωξη).

Στο πλαίσιο αυτό το σύστημα εσωτερικής συμμόρφωσης παίζει διττό ρόλο για την ποινική αντιμετώπιση των ιθυνόντων. Ήτοι, αφενός η ύπαρξη και ουσιαστική λειτουργία ενός αποτελεσματικού συστήματος εσωτερικής συμμόρφωσης στο οργανωτικό πεδίο εντός του οποίου εμφανίστηκε το εγκληματικό φαινόμενο μπορεί να λειτουργήσει ως αντενδεικτής της σκοπιμότητας της δίωξης²⁸⁶, πράγμα, που θα εισφερθεί και θα τεθεί υπόψη της διωκτικής αρχής κατά κανόνα στο στάδιο διενέργειας της προκαταρκτικής εξέτασης. Τούτο, διότι ύπαρξη ενός επαρκούς και αποτελεσματικού συστήματος εποπτείας και ελέγχου σηματοδοτεί την έλλειψη της οργανωτικής ενοχής και την δυσχέρεια ενδεχομένως της διωκτικής αρχής να στοιχειοθετήσει την πλήρωση του στοιχείου του αιτιώδους συνδέσμου στη συνέχεια της ποινικής διαδικασίας²⁸⁷. Επιπροσθέτως, στο στάδιο αυτό η οντότητα έχει την δυνατότητα να πείσει την διωκτική αρχή, ότι το σύστημα εσωτερικής συμμόρφωσης λειτουργεί κατά τέτοιο τρόπο, ώστε το ενώπιον της αρχής έγκλημα δεν αποτελεί ένδειξη συστημικού προβλήματος στην οργάνωση της οντότητας αλλά, τουναντίον, αποτελεί εξαίρεση, που οφείλεται σε απατηλή υπεκφυγή του συστήματος εποπτείας και ελέγχου²⁸⁸. Δοθέντων των στοιχείων αυτών, η διωκτική αρχή θα πρέπει να λάβει σοβαρά υπόψη της την σκοπιμότητα της

²⁸⁶ Βλ. *Martin Nieto A.*, ό.π., 124, ο οποίος αναφέρει, ότι στις ένομες τάξεις, όπου αναγνωρίζεται η αρχή της σκοπιμότητας της δίωξης (opportunity principle) σε αντιδιαστολή με την αρχή της νομιμότητας (mandatory prosecution), η ύπαρξη ενός συστήματος εσωτερικής συμμόρφωσης μπορεί να λειτουργήσει ως αποφασιστικός παράγοντας για την κρίση περί του σκοπίμου της δίωξης εις βάρος της οντότητας.

²⁸⁷ *Wellner P.A.*, ό.π., 505

²⁸⁸ Έτσι και στις ΗΠΑ, όπου η ύπαρξη ενός πλήρους και επιμελώς εφαρμοζόμενου συστήματος εσωτερικής συμμόρφωσης λαμβάνεται υπόψη για την σκοπιμότητα της δίωξης του νομικού προσώπου, ενισχύοντας το κίνητρο των τελευταίων να υιοθετήσουν αποτελεσματικά προγράμματα εσωτερικής συμμόρφωσης, βλ. *Huff K.B.*, ό.π., 1270

δίωξης ως προς το πρόσωπο των ιθυνόντων, και, δυνητικά, της ίδιας της οντότητας, καθόσον δεν στοιχειοθετείται το δεοντολογικό στοιχείο της ενοχής, και σε κάθε περίπτωση δεν στοιχειοθετείται η γεινοειδικοπροληπτική λειτουργία της ποινής, διατηρώντας, βεβαίως, την δυνατότητα δίωξης του φυσικού αυτουργού του κυρίου εγκλήματος.

Αφετέρου, ακόμη και στην περίπτωση, που η τέλεση του αδικήματος ενδεικνύει την ύπαρξη συστημικού προβλήματος στο οργανωτικό πεδίο συμμόρφωσης, από το οποίο προήλθε η εγκληματική συμπεριφορά, η κατά τα λοιπά επαρκής συμμόρφωση δια μέσω της εποπτείας και του ελέγχου εκ μέρους των ιθυνόντων, ενδεικνύει την χρησιμότητα της εσωτερικής συμμόρφωσης ως αποτελεσματικότερου εργαλείου ποινικής καταστολής σε σχέση με την συνέχιση της ποινικής διαδικασίας και την επιβολή ποινής. Δηλαδή, η διωκτική αρχή δύναται να χρησιμοποιήσει το αυτορρυθμιστικό εργαλείο της συμμόρφωσης ως όρο απευθυνόμενο προς τον ιθύνοντα και την οντότητα προκειμένου να απόσχει από την δίωξη. Σε αυτή την περίπτωση, μετά από συγκεκριμένο χρονικό διάστημα η διωκτική αρχή θα πρέπει να επαναξιολογήσει το κατά πόσον η οντότητα επέτυχε και επίλυσε ικανοποιητικά το οργανωτικό συστημικό σφάλμα, που απετέλεσε την αιτία εμφάνισης του κενού συμμόρφωσης. Με άλλα λόγια, η διαπίστωση εκ μέρους της διωκτικής αρχής, ότι το έγκλημα, όπως αυτό εισφέρθηκε ενώπιόν της, δεν θα επαναληφθεί, εκπληρώνει τον ειδικοπροληπτικό σκοπό της ποινής και καθιστά άσκοπη ως περιττή και δυσανάλογη την συνέχιση της ποινικής διαδικασίας²⁸⁹.

Σε δεύτερο στάδιο, εφόσον, όπως προαναφέρθηκε, οι μηχανισμοί εσωτερικής συμμόρφωσης αποτελούν ένα εργαλείο αυτορρύθμισης, το οποίο συνεπικουρεί την ποινική καταστολή, που εκπορεύεται απευθείας από την Πολιτεία, κατ' αντίστοιχο τρόπο δύναται να συνεπικουρούν και την ποινική διαδικασία. Έτσι, στο πλαίσιο της αποκαταστατικής δικαιοσύνης, η δέσμευση της οντότητας να υιοθετήσει ένα σύστημα αποτελεσματικής συμμόρφωσης, το οποίο θα επιτύχει να ανακόψει το εγκληματικό φαινόμενο και θα διασφαλίσει, ότι αντίστοιχα εγκλήματα δεν θα επαναληφθούν στο

²⁸⁹ Μία μορφή σκοπιμότητας της δίωξης δια μέσω της αιτιολογημένης αποχής προβλέπει και το νομοθετικό διάταγμα 231/01 στην Ιταλία, όπου στο άρθρο 58 θεσμοθετείται η δυνατότητα του Εισαγγελέα, υπαγόμενου σε ιεραρχικό έλεγχο, να ασκεί διακριτική ευχέρεια ως προς την επιλογή της οντότητας, που θα διώξει, βλ. *Lonati S. & Borlini L.S.*, ό.π., 8

μέλλον, μπορεί να λειτουργήσει συμπληρωματικά προς μία διαδικασία αποκατάστασης των ad hoc συνεπειών εκ του εγκλημάτος και να προσφέρει στον ιθύνοντα ποινικό συγχωροχάρτι μέσω μίας διαδικασίας ποινικής συνδιαλλαγής ή και διαπραγμάτευσης²⁹⁰. Εξάλλου, η εσωτερική συμμόρφωση μπορεί να λειτουργήσει και ως άμεσο εργαλείο ποινικής καταστολής, ήτοι, εφόσον δεν έχει επιτελέσει την λειτουργία της ως εγκληματοπροληπτικό μέτρο, μπορεί να επιβληθεί από το δικαστήριο ως όρος – ποινή προς επίτευξη των σκοπών της ειδικής πρόληψης, ήτοι να λειτουργήσει ως αποκαταστατική του προβλήματος ποινή²⁹¹.

Ως το πλέον αναπτυσσόμενο εργαλείο συνεργατικής ποινικής δικαιοσύνης αναφαίνεται ο θεσμός των εσωτερικών ερευνών, ο οποίος, όπως προαναφέρθηκε, επιτελεί και εγκληματοπροληπτική λειτουργία ως εργαλείο εσωτερικής συμμόρφωσης, αλλά ο βασικός του ρόλος, που αναδεικνύεται στην ποινική διαδικασία, είναι αυτός της θεσμικής συνεπικούρησης του έργου της διωκτικής αρχής προς εντοπισμό και καταστολή του εγκλήματος και παράλληλα, προς περιορισμό ή απαλλαγή της οντότητας από την δευτερεύουσα ποινική της ευθύνη²⁹². Έτσι, ακολουθώντας το πρότυπο των ΗΠΑ, όπου η διενέργεια της εσωτερικής έρευνας εκ μέρους του νομικού προσώπου είτε αυτοβούλως είτε κατ' εντολήν των αρχών συνεκτιμάται τόσο κατά το στάδιο λήψης απόφασης για το σκόπιμο της δίωξης όσο και κατά το στάδιο επιμέτρησης της ποινής, ο θεσμός των εσωτερικών ερευνών πρόκειται να ρυθμιστεί και στην γερμανική έννομη τάξη, η οποία στο νομοσχέδιο, που προαναφέρθηκε, προτείνει την λήψη υπόψη της διενέργειας εσωτερικής έρευνας εκ μέρους της επιχείρησης, η οποία ενίσχυσε την ποινική διερεύνηση του εγκλήματος, στο στάδιο επιβολής της ποινής, εφόσον η έρευνα, που διενεργήθηκε πληροί ορισμένες δικαιοκρατικές εγγυήσεις²⁹³.

²⁹⁰ *Lonati S. & Borlini L.S.*, ό.π., 20

²⁹¹ *Wellner P.A.*, ό.π., 502

²⁹² *Lonati S. & Borlini L.S.*, ό.π., 6

²⁹³ Βλ. *Αναστασοπούλου I.*, ό.π., 441, 447

Αντί επιλόγου. Συμπεράσματα και νομοτεχνικές προοπτικές.

Από τα παραπάνω καταρχάς προκύπτει, ότι η επέκταση των τυπικών και ουσιαστικών εξουσιών της Ένωσης στον σκληρό πυρήνα της κρατικής καταστολής μέσω του ποινικού δικαίου χωρίς την *ex ante* εγκαθίδρυση και ουσιαστική ενσωμάτωση μίας ευρωπαϊκής ποινικής δογματικής δημιούργησε και συνεχίζει να προκαλεί ανασφάλεια δικαίου αλλά και πρόσφορο έδαφος για μία εν πολλοίς ευκαιριακή νομοθέτηση στο επίπεδο του ποινικού δικαίου. Ναι μεν η ποινικοποίηση των συμπεριφορών συντελείται σε επίπεδο Ένωσης με το νομοθετικό εργαλείο των Οδηγιών, το έλλειμα, ωστόσο, της ουσιαστικής νομιμοποίησης του ενωσιακού ποινικού δικαίου εμμένει και εκφράζεται με την διαφορετική προσέγγιση σε επίπεδο κρατών μελών τόσο του ζητήματος της καθαρά νομικής φύσης της ευθύνης των νομικών προσώπων όσο και του ζητήματος της ουσιαστικής ποινικοδικονομικής αντιμετώπισής τους.

Εξάλλου, με την αναμονή εισαγωγής και στο τελευταίο οχυρό της γερμανικής έννομης τάξης μίας τουλάχιστον οιονεί ποινικής ευθύνης των νομικών προσώπων τίθεται εκ ποδών το θέμα της έλλειψης ουσιαστικής εξουσίας της Ένωσης να θεωρεί πρωτογενώς και τα νομικά πρόσωπα ως υποκείμενα του ποινικού δικαίου. Οι ουσιαστικές διαφορές, που εντοπίζονται σε εθνικό επίπεδο μεταξύ των κρατών μελών αναφορικά με τον χαρακτήρα της ευθύνης των νομικών προσώπων και την τοποθέτηση όμοιων και εν πολλοίς των αυτών συμπεριφορών τους σε διαφορετικά συστήματα κλάδων του δικαίου έχει ως αποτέλεσμα την διακρατική ανασφάλεια δικαίου, πράγμα, που πρωτίστως εκφράζεται μέσω της προβληματικής του διακρατικού *ne bis in idem*. Το αίτημα του ενωσιακού νομοθέτη για ουσιαστική εξομείωση και λειτουργική αντιστοίχιση των επιμέρους προβλεπόμενων κυρωτικών νόμων των κρατών μελών δεν μπορεί να ικανοποιηθεί χωρίς την θέσπιση αντίστοιχης βαρύτητας κυρώσεων, οι οποίες, επιπροσθέτως, θα επιβάλλονται μέσω μίας κοινής ποινικοδικονομικής αντιμετώπισης. Καθίσταται, έτσι, σαφής η ανάγκη για θεώρηση των νομικών προσώπων ως υποκειμένων τόσο του ουσιαστικού όσο και του δικονομικού ποινικού δικαίου καθόσον το ένα προϋποθέτει το άλλο.

Σε ουσιαστικό επίπεδο, διαφαίνεται, ότι το ζήτημα της αναγωγής ενός νομοτυπικού αποτελέσματος σε ευθύνη της οντότητας επί τη βάση των δύο βάσεων

καταλογισμού, που καταστρώνονται γύρω από την θεωρία της ταύτισης δημιουργεί σημαντικά δογματικά ζητήματα ιδίως αναφορικά με την απόδοση ποινικής ευθύνης στην επιχείρηση από παράλειψη προσήκουσας εποπτείας. Από πλευράς του ενωσιακού νομοθέτη παραμένει λευκό το ζήτημα του που ακριβώς τοποθετούνται και με ποια ουσιαστική σημασία τα επιμέρους στοιχεία, που συναπαρτίζουν την ειδική υπόσταση του αδικήματος, ήτοι αφενός η άδικη συμπεριφορά της παράλειψης προσήκουσας εποπτείας και ελέγχου και αφετέρου το άδικο αποτέλεσμα, ενώ δεν διευκρινίζεται η σχέση, που συνδέει την εγκληματική συμπεριφορά του αυτουργού – εποπτευομένου με την υπαιτιότητα της οντότητας. Τα ζητήματα σεβασμού της αρχής της νομιμότητας και της αρχής της ενοχής αντιμετωπίζονται σε ένα βαθμό με προσφύγή στην θεωρία της οργανωτικής υπαιτιότητας, η οποία μπορεί να δώσει μία δογματική διέξοδο προς κατάστρωση ενός πλαισίου προσέγγισης της δεύτερης βάσης καταλογισμού εγγύτερα στις αρχές της ενοχής και του σεβασμού του τεκμηρίου αθωότητας.

Στο πλαίσιο αυτό η ολοένα ενισχυόμενη λειτουργική θέση στο επίπεδο του ποινικού δικαίου των προγραμμάτων εσωτερικής συμμόρφωσης μπορεί να αποτελέσει χρήσιμο εργαλείο για την άμβλυνση των ουσιαστικών δογματικών προβλημάτων αλλά και να αποτελέσει την βάση για την κατάστρωση συστημάτων συνεργατικής ουσιαστικής και δικονομικής ποινικής δικαιοσύνης. Το ζητούμενο, ωστόσο, της ουσιαστικής ποινικής εναρμόνισης στον τομέα της ευθύνης των νομικών προσώπων παραμένει ενόσω τα τελικώς εφαρμοζόμενα συστήματα απόδοσης ευθύνης στην οντότητα παραμένουν διάσπαρτα σε κάθε κράτος μέλος και υπακούν τους εσωτερικού δογματικούς κανόνες κάθε έννομης τάξης.

Είναι δεδομένο, ότι το ισχύον νομικό πλαίσιο ποινικού δικαίου για την προστασία των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης αλλά και εν γένει για την άσκηση της πρωτογενούς ποινικής της εξουσίας σε όλο το φάσμα της ουσιαστικής της αρμοδιότητας, βασίζεται ολοκληρωτικά στο εκάστοτε εθνικό ποινικό δίκαιο των κρατών μελών, το οποίο καλείται να οριοθετήσει το πεδίο ευθύνης των νομικών προσώπων για την τέλεση αδικημάτων εντός της λειτουργικής τους δραστηριότητας και να πραγματώσει ουσιαστικά τις ποινικές επιταγές και απαγορεύσεις, που τίθενται σε ενωσιακό επίπεδο. Οι διαφορετικές προσεγγίσεις σε επίπεδο κρατών μελών είναι αναπόφευκτο να καταλήξουν

σε σημαντικές αποκλίσεις σε επίπεδο καταστολής συμπεριφορών με τον κίνδυνο εμφάνισης κενών τιμώρησης ή και υπερποινικοποίησης ή υπερκαταστολής των επιχειρήσεων, που δραστηριοποιούνται σε υπερεθνικό επίπεδο. Η θέση σε ισχύ της Ευρωπαϊκής Εισαγγελίας, που καταρχήν αποσκοπεί να συγκεντρώσει σε ενωσιακό επίπεδο την καταστολή των εγκλημάτων κατά των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης, αναμένεται, παρόλα αυτά, να φωτίσει και τα προβλήματα, που ανακύπτουν από την έλλειψη ουσιαστικής εναρμόνισης των εθνικών εννόμων τάξεων ιδίως σε σχέση με τις υπερεθνικώς δραστηριοποιούμενες οντότητες.

Η πρώτη τολμηρή προσέγγιση για την αντιμετώπιση των προβλημάτων εναρμόνισης θα ήταν αυτή της θέσπισης κανόνων γενικού ποινικού δικαίου σε ενωσιακό επίπεδο προκειμένου να διασαφιστεί τόσο το ακριβές πεδίο εφαρμογής των ενωσιακών προτύπων καταλογισμού σε ευθύνη της οντότητας όσο και η ακριβής φύση αυτών. Κάτι τέτοιο θα προϋπέθετε την υποχώρηση της Ένωσης από το αποκεντρωτικό σύστημα ποινικής νομοθέτησης για την ευθύνη των νομικών προσώπων και την αντιμετώπισή τους ως υποκειμένων του ποινικού δικαίου με την πρόβλεψη ενός ουσιαστικού δογματικού πλαισίου καταλογισμού τους σε ποινική ευθύνη εν γένει και για το σύνολο των ποινικών αδικημάτων αλλά και την ενσωμάτωσή τους ως υποκειμένων της ποινικής διαδικασίας με γενικής φύσεως κεντρικούς ενωσιακούς κανόνες. Ως επικουρική προσέγγιση της ενωσιοκεντρικής νομοθέτησης για την ευθύνη των νομικών προσώπων παρίσταται η μέσω Οδηγιών θέσπιση ενωσιακών προτύπων για την δογματική εσωτερική ενσωμάτωση τόσο των βάσεων καταλογισμού όσο και την ποινικοδικονομική αντιμετώπιση των οντοτήτων επί τη βάση και πάλι της αρχής της εξομοίωσης αλλά με ταυτόχρονη πρόβλεψη ορισμένων και σαφών ελαχίστων προτύπων προκειμένου να επιτυγχάνεται ένα ελάχιστο κοινό πλαίσιο καταλογισμού αλλά και προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων των νομικών προσώπων. Σε κάθε περίπτωση, το βασικό ζητούμενο της προστασίας της αρχής της ενοχής και των νομικών προσώπων κατ' αναλογία μίας οργανωτικής υπαιτιότητάς τους θα πρέπει να εξυπηρετείται από τα κεντρικά ενωσιακά πρότυπα.

Ένα κεντρικό ενωσιακό πρότυπο για τον καταλογισμό της ευθύνης από ποινικό αδίκημα στην οντότητα, το οποίο συστηματικά θα ανήκει στον κλάδο του γενικού

ποινικού δικαίου, απαιτείται να προσδιορίζει επαρκώς τόσο το περιεχόμενο του καθήκοντος επιμέλειας προς σεβασμό της αρχής της νομιμότητας όσο και να προσδιορίζει τους κανόνες εκείνους, βάσει των οποίων ανευρίσκεται η αποδιδόμενη στο πρόσωπο της ίδιας της οντότητας ενοχή, καθώς, επίσης, να συστηματοποιεί την πρόβλεψη και σημασία των μηχανισμών εσωτερικής συμμόρφωσης, που υιοθετεί η οντότητα, και να θέτει τα κριτήρια αποτελεσματικότητας αυτών καθώς και τον λειτουργικό τους ρόλο σε ουσιαστικό και δικονομικό επίπεδο.

Εξάλλου, η δεύτερη προσέγγιση νομοτεχνικής απάντησης στην ανασφάλεια δικαίου, που προκαλείται από το διάσπαρτο των κανόνων αναφορικά με την ευθύνη των νομικών προσώπων θα ήταν η προσπάθεια σε εθνικό επίπεδο για την διακρατική κατά το δυνατόν προσέγγιση των κανόνων και δικονομικών δικλείδων ασφαλείας υπέρ των νομικών προσώπων κατά το πρότυπο ωρίμων προς τούτο εννόμων τάξεων κρατών μελών. Τούτο, άλλωστε, ενστικτωδώς και εξαιτίας των αναγκών της υπερεθνικής οικονομικής τάξης ήδη συμβαίνει, χωρίς, ωστόσο, να έχει δημιουργηθεί ακόμη ένα κλίμα επαρκούς σύγκλισης, πράγμα, που ενέχει τον κίνδυνο εμφάνισης φαινομένων διακρατικής νομοθετικής ανταγωνιστικότητας με φαινόμενα forum shopping εκ μέρους των υπερεθνικώς δραστηριοποιούμενων οντοτήτων.

Ιδίως, ωστόσο, για την περίπτωση της εγχώριας έννομης τάξης, η οποία δεν διαθέτει καθόλου θεσμικό πλαίσιο για την συστηματική, τουλάχιστον εσωτερικώς, αντιμετώπιση της ευθύνης των νομικών προσώπων και των ιθυνόντων τους, η θέσπιση ενός συστήματος στο πρότυπο άλλων ευρωπαϊκών εννόμων τάξεων, ακόμη δε ήδη και της γερμανικής τοιαύτης, θα συνιστούσε το πρώτο βήμα προς μία ενδοσυστηματική συνέπεια, που θα εγγυάτο κατ' ελάχιστον την απαιτούμενη ασφάλεια δικαίου. Η αμιγώς διοικητική αντιμετώπιση των οντοτήτων, αν και δογματικώς συνεπής, δεν φαίνεται να επαρκεί πλέον για την πλήρη και ουσιαστική ανταπόκριση της εγχώριας έννομης τάξης στις υποχρεώσεις της εκ του ενωσιακού ποινικού δικαίου, είτε ουσιαστικού είτε, πρωτίστως, δικονομικού, όπου τα νομικά πρόσωπα απαιτείται να μετέχουν του συνόλου των προβλεπόμενων εγγυήσεων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Μυλωνόπουλος Χ., Διεθνές & Ευρωπαϊκό Ποινικό Δίκαιο, 3^η έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη, 2021

Μυλωνόπουλος Χ., Ποινικό Δίκαιο Γενικό Μέρος, Π.Ν. Σάκκουλας, Έκδοση 2^η, Αθήνα 2020

Παπακυριάκου Θ. Οριοθέτηση της ποινικής ευθύνης για παραλείψεις. Πηγές και περιεχόμενο ιδιαίτερων νομικών υποχρεώσεων κατά την έννοια του άρθρου 15 ΠΚ, εκδόσεις Σάκκουλας Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2014

Παπανεοφύτου Α., Ποινική ευθύνη νομικών προσώπων: Μία κατασκευή ποινικής ασυλίας του επιχειρηματία – δράστη;, Νομική Βιβλιοθήκη, 2012

Τριανταφύλλου Γ., Το Ποινικό Δίκαιο της Επιχείρησης. Ατομική Ποινική Ευθύνη στις Μεγάλες Επιχειρήσεις, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 2021

Klip. A., European Criminal Law. An Integrative Approach, Ius Communitatis Series, Vol. 2, 4th edition, Intersentia 2021

Αναστασοπούλου Ι., Εσωτερικές έρευνες σε επιχειρήσεις: Προβληματισμοί στην πορεία «ιδιωτικοποίησης» της έρευνας του εγκλήματος, σε Τιμητικό Τόμο Γιαννίδη «Το Ποινικό Δίκαιο σε κρίση και υπό κρίση», Π.Ν. Σάκκουλας, 2020, 431-471

Γιαννίδης Ι., Η νέα νομιμοποίηση του ποινικού δικαίου και το τέλος της κλασσικής δογματικής, ΠοινΧρ 2007, 769

Δημάκης Α., Η ποινική ευθύνη της εταιρείας, σε 12^ο Παν. Συνέδριο Ελλήνων Εμπορικόλογων, Σύγχρονα ζητήματα εταιρικής ευθύνης, Νομική Βιβλιοθήκη, 2002

Καϊάφα – Γκμπάντι Μ., Η σημασία των θεμελιωδών αρχών του ουσιαστικού ποινικού δικαίου για μια ευρωπαϊκή αντεγκληματική πολιτική που σέβεται τα θεμελιώδη δικαιώματα και το κράτος δικαίου, ΝοΒ, Νοέμβριος 2010, 59/9, 2179

Καϊάφα – Γκμπαντί Μ., Corpus Juris και τυποποίηση του ποινικού φαινομένου στο χώρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Υπερ 1999, 621-642

Κιούπης Δ., Οικονομικό έγκλημα. Το ευρωπαϊκό δικονομικό πλαίσιο, ΠοινΔικ 12/2015, 6

Κόλλια – Παρασκευοπούλου Μ., Ποινική ευθύνη νομικών προσώπων;, The Art of Crime, Νοέμβριος 2019

Λίβος Ν., Ευθύνη των επιχειρήσεων και των διοικητών τους για οικονομικά εγκλήματα: Ένα παράδειγμα σύγχρονου σχεδιασμού του ποινικού δικαίου στην Ευρωπαϊκή Ένωση, σε *Σύγχρονες Εξελίξεις του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Ποινικού Δικαίου*, Νομική

Βιβλιοθήκη 2010

Μολίνου Α., Εσωτερικό σύστημα καταγγελίας δυσλειτουργιών (Whistleblowing), σε *Compliance & Ethics – Κανονιστική & Δεοντολογική Συμμόρφωση Επιχειρήσεων, Αργύρης Οικονόμου* (επιστ. Επιμ.), Νομική Βιβλιοθήκη 2018, 193- 227

Μπρακουμάτσος Π., Η ποινική ευθύνη των εκπροσώπων των νομικών προσώπων, ΠοινΔικ 12/2000, 1251

Μυλωνόπουλος Χ., Το Ευρωπαϊκό Ποινικό Δίκαιο μετά τη Συνθήκη της Λισαβόνας, Η ουσιαστική νομιμοποίηση του Ευρωπαϊκού Ποινικού Δικαίου και η σημασία της ποινικής δογματικής για την διαμόρφωσή του, ΠοινΧρ 2011, 81

Μυλωνόπουλος Χ., Ποινικό δόγμα και διεθνοποίηση της ποινικής δικαιοσύνης – Πρόοδος ή οπισθοδρόμηση;, ΠοινΧρ 2004,865

Μυλωνόπουλος Χ., Κοινοτικό Ποινικό Δίκαιο και Γενικές Αρχές του Κοινοτικού Δικαίου, σε ΠοινΧρ 2010, 161 και σε *Σύγχρονες Εξελίξεις του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Ποινικού Δικαίου*, Νομική Βιβλιοθήκη 2010, 67

Παπαδόγιαννη Ο., Εσωτερικοί κώδικες δέουσας συμπεριφοράς εταιρειών. Μία εισαγόμενη πρακτική με μέλλον, σε *Compliance & Ethics – Κανονιστική & Δεοντολογική Συμμόρφωση Επιχειρήσεων, Αργύρης Οικονόμου* (επιστ. Επιμ.), Νομική Βιβλιοθήκη 2018, 89- 128

Σπινέλλης Δ., Ποινικές (;) κυρώσεις σε νομικά πρόσωπα και διαδικασία επιβολής τους, ΠοινΧρ 2003, 97

Σπυράκος Δ., Η ποινική ευθύνη των επιχειρήσεων: Εξέλιξη ή παραμόρφωση του ποινικού δικαίου;, Ποινικά Χρονικά, 1994, 1201

Συμεωνίδου – Καστανίδου Ε., Η ευθύνη των νομικών προσώπων και των υπαλλήλων τους για εγκλήματα κατά του περιβάλλοντος, Ποινική Δικαιοσύνη 1/2018

Albrecht P.A., Braum S., Frankenberg G., Gunther K., Naucke W. & Simitis S., 11 Propositions toward the Development of Legal Foundations for European Criminal Law, *Kritische Vierteljahresschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft (KritV)*, Vol. 84, No. 3 (2001), 269-278

Brien A., Regulating Virtue: Formulating, Engendering and Enforcing Corporate Ethical Codes, *Business & Professional Ethics Journal*, Vol. 15, No.1, 1996, 21-52

Eijsbouts J., Corporate Codes as Private Co-Regulatory Instruments in Corporate Governance and Responsibility and Their Enforcement, *Indiana Journal of Global Legal Studies*, Vol. 24, No.1, 2017, 181-205

Franssen V., The EU's Fight Against Corporate Financial Crime: State of Affairs and

Future Potential, German Law Journal, 2018, Vol. 19 (5), 1221-1250

Gobert J., Squaring the circle. The relationship between individual and organizational fault, σε *European Developments in Corporate Criminal Liability*, **James Gobert and Ana-Maria Pascal** (edited by), Routledge Advances in Criminology, Routledge London – New York 2011, 139-157

Gomez C. & Diez J., Corporate Culpability as a Limit to the Overcriminalization of Corporate Criminal Liability: The Interplay Between Self-Regulation, Corporate Compliance and Corporate Citizenship, *New Criminal Law Review: An International and Interdisciplinary Journal*, Vol.14, No.1, 2011, 78-96

Green B. & Progdor E., Unregulated Corporate Internal Investigations: Achieving Fairness for Corporate Constituents, *Boston College Law Review*, Vol. 54, 2013, 73-126

Gurkaynak G. & Durlu D., Harmonizing the Shield to Corporate Liability: A Comparative Approach to the Legal Foundations of Corporate Compliance Programs from Criminal Law, Employment Law, and Competition Law Perspectives, *The International Lawyer*, Vol. 47, No.1, 2013, 99-121

Huff K.B., The Role of Corporate Compliance Programs in Determining Corporate Criminal Liability: A Suggested Approach, *Columbia Law Review*, Vol. 96, No.5, 1996, 1252-1298

Kaifa – Gbandi M., The Post-Lisbon approach towards the main features of substantive criminal law: developments and challenges, *European Criminal Law Review (EuCLR)*, 2015, Vol. 5(1), 3-18,

Krawiec K. D., Cosmetic Compliance and the Failure of Negotiated Governance, *Washington University Law Review*, Vol. 81, Issue 2, 2003, 487-544

Ligeti K., Criminal Liability of Heads of Business; A Necessary Pillar in the Enforcement of the Protection of the Financial Interests of the EU, *eu crim* 4/2015, 145-150

Ligeti K. & Giuffrida F., The (Criminal) Liability of Legal Persons and Heads of Business: Strengths and weaknesses of the European Union's Approach, *Revue Penale Luxembourgeoise*, 2020/05, 2-22

Lonati S. & Borlini L.S., Corporate Compliance and Privatization of Law Enforcement, A study of Italian legislation in the light of the U.S. experience, σε *Negotiated Settlements in Bribery Cases: A Principled Approach*, **Tina Soreide and Abiola Makinwa** (edited by), Edward Elgar Publishing 2020

Marletta A., Chapter VIII - Comparative Report, σε **Ligeti K. & Marletta A.** (edited by), *Punitive Liability of heads of business in the EU: a comparative study*, Wolters Kluwer Italia, 2019

Martin Nieto A., Cosmetic Use and Lack of Precision in Compliance Programs: Any

Solution?, eucrim 2012/3, Focus: Liability of Legal Persons, 124 – 127

Mongillo V., Chapter II - The Nature of Corporate Liability for Criminal Offences: Theoretical Models and EU Member State Laws, σε **Antonio Fiorella** (edited by), *Corporate Criminal Liability and Compliance Programs, Volume II, Towards a Common Model in the European Union*, Jovene Editore, 2012, 55-120

Mongillo V., Section III – New statutory tests of corporate criminal liability in the UK: the Corporate Manslaughter and Corporate Homicide Act 2007 and the Bribery Act 2010. Section III.1 The Corporate Manslaughter and Corporate Homicide Act 2007, σε **Antonio Fiorella** (edited by), *Corporate Criminal Liability and Compliance Programs, Volume II, Towards a Common Model in the European Union*, Jovene Editore, 2012, 273-327

Needleman M.L. & Needleman C., Organizational Crime: Two Models of Criminogenesis, *The Sociological Quarterly*, Vol.20, No.4, 1979, 517-528

Punch M., The organizational component in corporate crime, σε *European Developments in Corporate Criminal Liability*, **James Gobert and Ana-Maria Pascal** (edited by), Routledge Advances in Criminology, Routledge London – New York 2011

Reiss A.J. & Tonry M., Organizational Crime, *Crime and Justice*, 1993, Vol.18, Beyond the Law: Crime in Complex Organizations, 1-10

Selvaggi N., Ex crimine liability of legal persons in EU legislation. An overview of Substantive Criminal Law, *EuCLR* 2014, Vol. 4(1), 46-58

Selvaggi N., Compliance Programmes and “Organisational Faults” in Italian Legislation, eucrim 2012/3, Focus: Liability of Legal Persons, 127 – 130

Tiedermann K., Το Οικονομικό Ποινικό Δίκαιο στην Ευρώπη, *ΠοινΧρ* 2011, 641

Turner J. I., The Expressive Dimension of EU Criminal Law, *The American Journal of Comparative Law*, 2012, Vol. 60, No.2

Villani E., Compliance Programs and “Organisational Fault” in Europe, σε **Antonio Fiorella** (edited by), *Corporate Criminal Liability and Compliance Programs, Volume I, Liability “Ex Crimine” of Legal Entities in Member States*, Jovene Editore, 2012, 249-284

Villani E., Liability “Ex Crimine” of Collective Entities in the Italian Legal System: An Overview, σε **Antonio Fiorella** (edited by), *Corporate Criminal Liability and Compliance Programs, Volume I, Liability “Ex Crimine” of Legal Entities in Member States*, Jovene Editore, 2012, 14-22

Wellner P.A., Effective Compliance Programs and Corporate Criminal Prosecutions, *Cardozo Law Review*, Vol. 27, 2005, 497-528

Wells C., Corporate criminal responsibility, σε *Research handbook on corporate legal responsibility*, Edward Publishing Limited 2005, edited by Stephen Tully, 147-158

σε *European Developments in Corporate Criminal Liability*, **James Gobert and Ana-Maria Pascal** (edited by), Routledge Advances in Criminology, Routledge London – New York 2011:

Fitzerald E., Country report: Ireland, 245 - 251

Ramkissoon M., Country report: The Netherlands, 278- 282

Ramkissoon M., Country report: Belgium, 214 - 220

Beauvais P., Country report: France, 240 - 244

Gobert J., Country report: Finland, 234 -239

Ramkissoon M., Country report: Spain, 310 - 314

de Maglie C., Country report: Italy, 252 - 262

Mitgutsch I., Country report: Austria, 209 - 213

Pascal A., Country report: Sweden, 343 - 348

Rogal K., Country report: Germany, 334 - 342